

Ғауһар ӘЛІМБЕК

**Көркем шығармалар арқылы
тіл үйретуге арналған**

ҚАЗАҚ ТІЛІ

Алматы 2014

ӘОЖ 811.512.122 (075.8)

КБЖ 81.2 Каз я73

Ә 55

*Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігі
Тілдерді дамыту және қоғамдық-саяси жұмыс комитетінің
тапсырысы бойынша «Қазақстан Республикасында
тілдерді дамыту мен қолданудың 2011–2020 жылдарға арналған
мемлекеттік бағдарламасы» аясында шығарылды*

Пікір жазғандар:

филология ғылымдарының докторы, профессор *Ә.Қ. Ахметов*
филология ғылымдарының кандидаты, профессор *Г.Қ. Қазыбек*
педагогика ғылымдарының докторы *Ш.Қ. Құрманбаева*

Әлімбек Г.

Ә 55 Көркем шығармалар арқылы тіл үйретуге арналған «Қазақ тілі» оқу құралы / Г. Әлімбек . – Алматы: 2014. – 176 бет.

ISBN 978-601-217-495-3

Көркем мәтіндер арқылы тіл үйретуге арналған «Қазақ тілі» – бұл бағыттағы алғаш ұсынылып отырған оқу құралы. Оқу құралына енгізілген үзінді мәтіндер қазақтың классик жазушылары Б. Соқпақбаев, О. Бөкей, С. Мұратбеков пен ағылшын жазушысы Д. Гринвуд шығармаларынан таңдалып алынған.

Оқу құралында көркем мәтіндегі синоним, омоним, антоним сөздермен, фразеологизмдермен жұмыс істеуге арналған тапсырмалар мен тіл үйренушінің мәтінді, оқиға желісін, ондағы суреттеулер мен детальдарды баяндауына, мәтін мазмұнын қалай түсінгендігін тексеруге арналған бақылау сұрақтары берілген. Құрал тіл үйренушілердің пайдалануына жеңіл, мәтіндер күрделілік деңгейіне қарай берілген.

Оқу құралы жоғары оқу орындарының жалғастырушы топ студенттері мен тілді өз бетімен оқып үйренушілерге, жалпы тіл үйренудің бастауыш, орта деңгейлерін еңсергендерге арналған.

ӘОЖ 811.512.122 (075.8)

КБЖ 81.2 Каз я73

ISBN 978-601-217-495-3

© Әлімбек Г., 2014

© РІПК «Дәуір», 2014

АЛҒЫ СӨЗ

Бізде соңғы жылдары тілді біршама білетін жалғастырушы топтарда оқитын жоғары оқу орындарының студенттеріне де, ересектерге де негізінен олардың мамандықтарына қатысты кәсіби мәтіндерді оқытуға арналған оқу құралдары көбірек жарық көре бастады. Тіл үйренушілердің мамандықтарына қатысты арнаулы мәтіндер арқылы кәсіби лексиканы, өз саласының терминдері мен мамандар тілінде жиі қолданылатын оралымдарды да білгені дұрыс. Бұл маманның өз қызметінде кәсіби қарым-қатынас жасап, тілді пайдалануы үшін маңызды. Алайда шынайы өмірде адам кәсіби қарым-қатынаспен ғана шектеліп қала алмайды. Оның түрлі мамандық иелерімен тілдесуіне, пікірлесуіне, ой бөлісуіне тура келеді. Ұлт мәдениетімен, әдебиетімен тереңірек танысып, көркем шығармаларды оқу арқылы оның тіл байлығына үңіліп, ұлттық дүниетанымдық ерекшеліктерін ұғынуға ұмтылуы да табиғи нәрсе. Жалпы кез келген тілде көпмағыналылық, синоним, омоним, антоним, сөздердің ауыс мағынасы, фразеологиялық мағынасы деген құбылыстар бар. Оларды білмейінше тілді жетік меңгеру, оны қарым-қатынас, таным құралы ретінде пайдалану деңгейіне жету еш мүмкін емес. Арнаулы сала тілі дәлдікті, нақтылықты талап етеді. Онда мақал-мәтелдер, нақыл сөздер, фразеологиялық тіркестер көрініс таба бермейді. Сол себептен кәсіби мәтінде сөз негізінен өзінің тура мағынасында, терминдік мағынасында қолданылады. Ал көркем шығарма тілінде сөз бар мүмкіндігін пайдаланып, алуан түрлі бояуға ие болады. Оның түрлі мағыналарын, мағыналық реңктерін, тіркесу қабілетін көркем мәтіннен толық көруге болады. Сондықтан да тіл үйрету кезінде көркем мәтінмен жұмыс істеудің де мәні өте зор. Әзірге тіл үйретуде бізде бұл мәселеге өз дәрежесінде көңіл аударылмай келеді. Көркем мәтінмен жұмыс істеуге арналған оқу құралдары жоқтың қасы. Осыны ескере отырып, аталған оқу құралын дайындауды міндетімізге алдық.

Ұсынылып отырған оқу құралына енгізілген үзінді мәтіндер қазақтың классик жазушылары Б. Сокпақбаевтың, О. Бөкейдің, С. Мұратбековтің және ағылшын жазушысы Д. Гринвудтың шығармаларынан алынды. Оқу үрдісі кезінде тұрмыстық лексиканы, жиі қолданылатын сөздердің мағынасын түсінетін тіл үйренушілердің елеулі бөлігі көбінесе сол сөздердің өзге мағыналарын біле бермейтіні жиі байқалып жатады. Тілді жаңа үйреніп жүргендер өздері білетін сөздерді ғана қолданатындықтан сөздік қорының жұтандығы болатыны белгілі. Көркем мәтін оларға өздері мағынасын білетін сөздердің басқа мағынада қолданылғанын контекст арқылы түсінуіне мүмкіндік туғызады. Сонымен қатар көркем мәтінмен жұмыс істеу – тіл үйренушілерге синонимдердің мағыналық реңктерін түсініп, омоним сөздердің мағыналарын ажыратып, тілдің аса бір шұрайлы қабаты болып саналатын фразеологизмдердің мағыналарын біліп, тіл байлықтарын арттыруға да көп көмектеседі.

Оқу құралында іріктеліп алынған мәтіндермен жұмыс істеуге арналған тапсырмалар мен қазақша-орысша сөздік, фразеологизмдер мен көнерген сөздердің мағыналарының түсініктемелері берілген. Мәтіннің мазмұнын, оқиға желісін баяндауға, тексеруіне арналған да тапсырмалар мен бақылау сұрақтары бар. Бақылау сұрақтарына жауап беру арқылы оқытушы студенттің немесе тілді осы оқу құралының көмегімен өз бетінше үйренуші көркем мәтінді қалай түсінгендігін анықтауға болады. Оқу құралына енгізілген мәтіндерді жалғастырушы топтағы студенттердің тілді білу деңгейіне қарай пайдалануға болады. Оқу құралында көлемі шағын, тілі жеңіл шығармалармен қатар көлемді біршама үлкен, тілі де күрделірек мәтіндер ретіне қарай беріліп отыр.

Көркем мәтін арқылы тіл үйренуге арналған бұл оқу құралы негізінен жоғары оқу орындарының жалғастырушы топтарында оқитын студенттеріне арналғанымен, оны өзгелер де қажетіне жарап алады.

Автор

АҒАЛАРЫМ

Ағаларыммен танысудың реті енді келді.

Смағұл – әкемнің інісі. Мұрт шыға бастағанына аз ғана жыл. Мен бұл кісіні тәте деймін. Шешем қазақ әйелдерінің салты бойынша атын атамайды, тергеп «шырақ» дейді.

Шырақ үйленбеген, бойдақ.

Смағұл әкемдей сылбыр емес, әрі пысық, әрі өнерлі адам. Қолынан өрімшілік, ұсталық бәрі келеді. Тегі ол не жұмысқа болса да бейім. Істеген ісін жапырып өндіріп істейді.

Қаршадайынан байларға малай жүріп ысылған. Колхоз қайда жұмсаса, барады, ерінгенді білмейді.

Аурушаң шешеме үйде бірден бір қолғабыс болатын осы кісі.

Ол әйел жұмысын да, еркек жұмысын да талғамай бәрін істейді. Су әкеледі, отын жарады, арпа кеузеп, қол диірменмен талқан тартады.

Смағұл шешеме әрі қайын, әрі келіні есепті. Қажет болса, кір де жуады. Шешем Смағұлды жақсы көреді.

Тәтемнің мінезінің шайпаулығы бар. Ашуланса, су тамған ыстық майша шатыр ете қалады. Мен үйде тәтемнен ғана жасқанып, шын қорқамын. Ашуланса ол ұрып та жібереді. Қолы балғадай қатты.

Бірге туған ағайым Сатылғанның жасы жиырмаға жаңа ілінген. Азды-көпті оқуы бар, жаңалыққа бейім интеллигентіміз. Мінезі жұмсақ, майда жүріп, майда тұрады. Ешкіммен қақ-соғы болмайды. Аз уақыттан бері қарай Сатылған ауыл советте секретарь болып істейді.

Сатылған жиырма тоғызыншы жылдан бері комсомол мүшесі, қолынан газет-журнал түспейді. Күнде кешқұрым сығырайған бөтелке шамның түбінде тесіліп кітап оқып отырады.

Жиырмасыншы жылдардың ортасында осы өлкенің Қолтық дейтін жерінен төте оқу бойынша бастауыш мектеп ашылғанда, Сатылған сонда үш класс оқып бітірген. Кейін латын әрпіне көшкенде оны өздігінен меңгеріп, біліп алған.

Сатылған мінезінің сынықтығымен жұрттың бәріне жағады. Біреуден озсам деп, жағаласуды білмейді. Шамасы келсе, бой түзеп, киініп жүруге тырысады.

Ағайым мені ұрмақ түгіл, дауыс көтеріп, ұрсып көрген жан емес.

Мен болсам ағайыма тартпағанмын, тез ысып, тез суимын. Ыза болсам, күйіп-жанып дызақтап кетем. Ойланбай істеп, ойланбай сөйлеп, өкінетін кездерім көп болады. Соңынан сол үшін өзімді өзім жек көріп жүрем.

Сатылғанды мен өте сүйетін едім. Ол мен үшін алдымдағы өнеге болатын. Ылғи да жақсы мінез-қылыққа тәрбиелейтін: өтірік айтпау, біреудің бірдеңесін ұрламау, жақсы оқу, темекі тартпау, т.т.

Менің білімге, адамгершілікке тәрбиелейтін түздегі ұстазым Сағатбай болғанда, үйдегі ұстазым Сатылған еді.

Сатылған Отан соғысынан оралмады.

52-53-Б.

Сөздік

бойдақ	холостяк
жуу	стирать, мыть
май шам	керосиновая лампа
шырақ	светило
мұрт	усы
қолғабыс	помощь
пысық	шустрый, расторопный, деловитый
өнерлі	искусный, умелый
өрімшілік	мастер (изготавливающий плетеную сбрую)
ұсталық	мастерство, кузнец дела
аурушаң	больной
талғамай	не выбирая
арпа кеузеп	ковыряя, отдирая кору, шелуху и т.п.
қол диірмен	ручная мельница

талқан	толокно
қайын	деверь (этн. родня мужа по отношению к жене, а также родня жены по отношению к мужу)
келін	невестка
шайпаулығы	несдержанный, дерзкий характер
балғадай	как молот
мінезі жұмсақ	мягкий характер
сығырайған шам	тусклый свет
мінезінің сынығымен	перен. о человеке, кот-й может найти вежливый подход ко всем; с гибким характером
дызақтап кетем	беспокойюсь (о характере), переживаю
өнеге	пример
отын	дрова
кешқұрым	вечером
арпа	ячмень
сылбыр	медлительный, вялый, спокойный

ТҮСІНДІРМЕ СӨЗДІКПЕН ЖҰМЫС

СЫНЫҚТЫҚ зат. Адам мінез-құлқына тән сыпайылық, ізеттілік, әдептілік, ибалылық. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 8-т. 484-бет.*

КЕУЗЕ ет. Дәнді дақылды сыртқы қауызынан, қабығынан ажырату, тазарту, қауыздау. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 5-т. 16-бет.*

ЖАПЫР ет. Бір істі, жұмысты өндіре істеу, айпап-жайпау. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 3-т. 665-бет.*

ЖАҒАЛАС ет. Қосамжарланып араласу, қоса қабаттасу. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 3-т. 490-бет.*

ДЫЗАҚТА ет. Жаны қалмай қимылдау, күйіп-пісу, шырылдау. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 3-т. 224-бет.*

ШАЙПАУ сын. Оғаш мінезді, ашуланшақ. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 10-т. 94-бет.*

ТҮЗ зат. Үйден сырт жер, дала. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 9-т. 310-бет.*

ЫСЫЛ ет. Жұмысқа, іске төселіп қалыптасу, ширау. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 10-т. 418-бет.*

ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ СӨЗДІК

БОЙ ТҮЗЕДІ Сәнденді, буыны бекіді, есейді, ер жетті, өсті.

МІНЕЗІ МАЙДАЙ Әдепті, ізетті, көргенді, биязы деген мағынада.

МІНЕЗІ ШАЙПАУ (ШӘЛКЕС) Ұрысқак, сыйымсыз деген мағынада айтылады.

*Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі.
Кеңесбаев І.К. Алматы, «Ғылым» баспасы, 1977 ж.*

БАҚЫЛАУ СҰРАҚТАРЫ

1. Смағұл кім?
2. Смағұлды шешем қалай атайды?
3. Смағұл қандай адам болған?
5. Смағұл үйде қандай жұмыстар істейді?
6. Оның аурушаң шешесіне кім қолғабыс жасайды?
7. Тәтесінің мінезі қандай?
8. Ол үйде кімнен жасқанып, шын қорқады?
9. Сатылған кім?
10. Сатылғанның жасы нешеде?
11. Сатылғанның мінезі қандай?
12. Сатылған қайда оқыған?
13. Кім жұрттың бәріне ұнайды?
14. Сатылған кім үшін өнеге болатын?
15. Сатылған оған қандай тәрбие беретін?
16. Сатылған қайдан оралмады?

ТАПСЫРМА

1. Әңгімені оқып, мазмұндаңыз.
2. Әңгімені ұнтаспадан (аудиокассета) тыңдаңыз.
3. Әңгіме бойынша Сатылғанның мінезін, іс-қимылын суреттеп беріңіз.
4. Әңгіме бойынша Смағұлдың мінезін, іс-қимылын суреттеп беріңіз.

5. Әңгімеден негізгі сын есімдерді тауып жазыңыз.

Үлгі: *жақсы*,--

6. Сын есімдердің морфологиялық тәсіл арқылы жасалуын көрсетіп жазыңыз.

Үлгі:

Балғадай, ---

7. Әңгімеден омоним болатын сөздерді тауып жазыңыз.

Үлгі: *Қолтық, кір, бар, ...*

ҚОЛТЫҚ I–II

ҚОЛТЫҚ I зат. анат. адамның, жануарлардың иық иінінің ішкі жағы, яғни қолдың төспен ұштасқан тұсы.

ҚОЛТЫҚ II зат. геогр. мұхит, теңіз, көлдің құрлыққа ішкерілей жіңішкере кірген бөлігі, койнау.

8. Әңгімеден мына сөздерге қарама-қарсы сөздерді тауып жазыңыз.

ЖҰМСАҚ –

ЖАҚСЫ –

АЗ –

ЫСТЫҚ –

9. Әңгімеден синоним болатын сөздерді тауып жазыңыз.

ҮЛГІ:

• *Тәрбиелеу, баулу, баурау.*

• *Ашулану, ызалану, ызакорлану, долдану, долыру, алабұрту, зығырлану, шатынау, долығу, қыжсырлану, шамырқану, шытынау, шіміркену, шамдану, бұрқану, атқуылдау жерг., қыжсылдап қарау.*

• *Шеше, ана, апа, ене жерг., мама кітаб.*

• *Салт, рәсім, дәстүр, ғұрып, әдет, жөн, жоралғы, жол-жора, жөн-жоба, жөн-жапсар, жол-жоба, жосық.*

• *Пысық, ширақ, бәлекет, жылтың, пәле, қағылез, самдағай.*

• *Жағу, ұнау.*

10. Оқылымға қатысты тапсырманы орындаңыз.

1. Сатылғанның қолынан не түспейді?

1. қалам

2. газет-журнал

3. қағаз

2. Смағұл кімнің інісі?

1. шешемнің

2. менің

3. әкемнің

3. Сөйлемге қажет сөзді табыңыз.

..... әкеледі, жарады, кеузең, қол диірменмен талқан тартады.

1. отын, су, нан
2. су, отын, арпа
3. бидай, отын, су

4. Кім ауыл советте секретарь болып жұмыс істейді?

1. Смағұл
2. Сатылған
3. әкем

5. Кім Смағұлды жақсы көреді?

1. Сатылған
2. әкем
3. шешем

6. Сатылғанның мінезі қандай?

1. қатты
2. жұмсақ
3. ашушаң

7. Сөйлемді аяқтаңыз.

Қолынан өрімшілік, ұсталық бәрі

1. тұр
2. келеді
3. бар

8. Кімнің қолы балғадай қатты?

1. тәтемнің
2. Смағұлдың
3. әкемнің

9. Смағұл нені білмейді?

1. ерінгенді
2. есепті
3. жұмысты

10. Кім үйленбеген, бойдақ?

1. Сатылған
2. әкем
3. Смағұл

Бердібек Соқпақбаев
Бастан кешкен
повесть

Алматы, 1970. -344 бет.

МЕНІҢ ӘКЕМ

Мен бір жағдайда әкеме өте риза болатын едім – ол өмірбаян жазып, анкета толтырған кезде. Кез келген қарапайым анкетада әке, шешең кім болған деген сұрақ тұрады. О, бұл сұрақ барлық сұрақтың ішіндегі ең маңыздысы. Болашақ өмір маршрутыңның сызылуына оның жасайтын ықпалы өте зор. Мінекей, әлгі сұрақ алдымнан шыға келген кезде менің көзім жайнап кеткендей болады. Жауапты құлшына жазамын, – әкем де, шешем де кедей болған! Жай кедей емес, кутақыр кедей.

Мен бұны шынайы мақтаныш етіп жазамын. Ата-тегімнің кедей болуы ол совет өкіметі үшін менен сенімді, менен бағалы адам жоқ екенін білдіретін бас бұрғызбас дәлел секілді. Ана Жылқыбай балалары өйдеп – ата-тегіміз кедей болған деп жаза алмайды. Анкета толтырғанда қолдары дірілдеп, жүректері толқып тұрады. Кедей болмай, бұрын бай адамдар болғаны үшін олар әкелерін тап сол кезде бір-бір боқтайды.

Ал менің жалқау әкем дүниеге кім болып келуді, тарих үшін қай таптың өкілі болу артық екенін ерте білген. Міне осы үшін де мен әкеме риза едім. Ыдыке, жарайсың!

Ыдыкеннің жасы бұл кезде отызды орталап қалған. Соған қарамастан, жүріс-тұрысы қарт адамдар тәрізді. Ырғалып-жырғалып, ол қозғалып болғанша, өмір керуені біраз жерге барып та үлгереді.

Жақсылық, жамандықтың бәрін де әкем тәңірден күтеді. Дұрыстау өмір сүруге талпыну, ертеңгі күннің қамын ойлап мазасыздану ол үшін жат нәрсе.

Шешем – Әсбет тілді де отты адам еді. Тек ауру иектеп алған да қор қылған. Әкемнің ынжықтығын бетіне басып, қайрап айтып отыратын. Бірақ әкем ағаш пышақ тәрізді, қанша қайраса да өтпейді.

Кедей іздеген, кедейшілік өмірдің қандай болатынын көргісі келген адам біздің үйге келсін.

Ауыз үй, төр үй деп аталынатын, соқырдың көзіндей сығырайған бір-бір ойық терезелері бар аласа екі бөлмеде тұрамыз. Жер еден. Шықылдақ тапал есік. Үйдің төргі бұрыштарында кәдімгі бірнеше тал көк шөп өсіп тұрады. Не шөп екен деп, жұлып алып қарасаң, арпаның не бидайдың дәні болып шығады.

Біздің үйде бір қара жағал ағаш кебеже болушы еді. Мүлік атаулыдан менің есімде сақталғаны сол.

Жалпиган ескі ағаш төсек. Онда әкем, шешем, мен үшеуіміз ұйықтаймыз.

Ауылдағы кез келген үйде самауыр, темір кереует, жүк етіп жинап қоятын азын-аулақ көрпе-жастықтары болады. Көпшілігі кереуеттеріне шымылдық ұстайды. Кестелеген киім жапқыштары болады.

Екі киім жапқышы бар үй әлді үй. Мәселен, Батырқанның үйі. Бір киім жапқышы бар үй орта шаруа.

Түгі жоқ үй кедей үй. Мәселен, біздікі. Әлгі аталған нәрселерден біздің үй тап-таза.

Жұртта бар тәуір мүліктер біздің үйде неге жоқ деп, қорланып, ыза болатын едім. Самауыр неге жоқ? Киім жапқыш неге жоқ?..

Көп үйде сауын сиыр бар, аздаған да болса, уақ жандары бар. Бізде ол да жоқ. Ең барып тұрған қара жаяу кедей қазақтың аты болмаса да, ер-тұрманы болады. Ат сұрау ұят емес, ал ер-тұрман сұрап жүру ыңғайсыз-ақ. Бір жаққа баруға ат табылса, әкем мен ағаларым енді ер таба алмай жүргені. Мен бұған да ыза болушы едім. Жұртта бар зат бізде неге жоқ?

Жұрт қайдан табады? Біз неге таппаймыз?

Жұрт қайдан алады? Біз неге алмаймыз? Жұрт бізден неге артық болады? Біз неге кем боламыз?

«Бәрі құдайдан, құдай өзі жеткізеді» дейді әкем. Қашан жеткізеді? Сарғайып қанша тосуға болады оның жеткізуін? Ол жеткізгенше, желкеміз үзілетін болды ғой.

Әкемнің бойы ортадан төмен, иықты. Өзі құсап сөлбіретіп қияқ мұрт қояды. Уайымсыз адам, күйіп-піскенді білмейді, жайбарақат. Мезгілсіз тозып, шаршамайды. Аш болса да, тоқ болса да екі беті қып-қызыл. Тамақ таңдамайды, өңешінен өткеннің бәрін ішіп-жейді. Ауырмайды.

Таңертең әкем шайнамасыз жайдақ шайды сораптап, еркіне салсаң, түске дейін қамсыз отыра береді. Ол тоғайдан колхоздың

ұста дүкеніне көмір жағып әкелуші еді. Көлігі мүйізі абажадай үлкен арық қызыл өгіз. Әкем шай сораптап отырғанда қызыл өгіз сыртта есік алдында оны күтіп, аш қаңтарылып байлаулы тұрады.

Бригадирді бес келтірмей әкем жұмысқа шығып көрген емес. Бағана байланған қызыл өгіздің мызғымай әлі тұрғанын көріп, бригадир терезе тұсына шауып келіп, айқай салады:

– Оу, Ыдырыс! Әлі отырмысың? Ойбай-ау, күн түс боп кетті ғой! Болсаңшы!

– Қазір, міне шыққалы жатырмын, – дейді әкем. Өзі тапжылмас-тан отыра береді.

– Болды, барсаңшы жұмысыңа. Құр суды сіміре бергеннен бірдене шыға ма? – дейді шешем.

– Тағы бір шыны құйып жібер. Содан соң болды.

Сосын тағы бір шыны.

Шәугім сарқылғанда әкем орнынан бір-ақ түрегеледі.

Ыдыкең қысы-жазы бірдей қалың киінеді. Үстінен етегі делдиген ақ тоны, басынан жарбиған жаман малақайы түспейді. Күн ысы-да малақайының құлағын қайырып, байлап қоюға бір бауы қалайда шұнтиған үзік болады, байлауға келмейді. Сондықтан малақайдың құлақтарын әкем жай жымқырып, бүктеп қояды. Әменде бір құлақтың бүктеуі жазылып кетіп, есектің құлағынша қалқиып, былғаң-былғаң етіп жүргені.

Неге екенін қайдам, әкемнің тонында түйме дейтін нәрсе болмайтын. Киеді де, тонның екі өңірін айқастырып, беліне май жағудан қап-қара болған жіңішке қайыс белбеу буынады. Қатты тартып буынған белбеудің әсерінен тонның етегі делдиіп, таңқия қалады. Әкемнің аласалау жалпақ денесі сол кезде одан бетер аласарып кеткендей болады.

Шыжыған ыстық күнде де әкем әлгіндей қалың киіммен жүреді. Бұның қалай десе:

– Қалың киімнен ыстық өтпейді, – дейді.

Дәл арқасына белбеуден өткізіп, балта қыстырады.

Үйде ер болмағандықтан әкем қызыл өгізге ыңыршақ ерттейді. Тартпа орнында құр жіп. Үзеңгінің біреуі ағаш, біреуі темір.

Әрі қалың киініп, сіресе қалған, әрі шайнамасыз құр шайды қарнын сыздатып тоя ішкен Ыдыкең қызыл өгізге бірден қарғып міне алмайды. Күшеніп, үзеңгіге аяғын әрең жеткізіп, артылып міне бергенде, ыңыршақ ауып кетеді. Немесе сарғайып тұра беруден

жалыққан қызыл өгіз тыпыршып жүріп кетіп, міне алмай әуре болады. «Өй, әкеңнің»... деп, Ыдыкең қызыл өгізді келістіре бір боқтайды да, үйден мені шақырады. Ар жақтағы үзенгіні басып ұстап тұр дейді.

Мен жоқ болсам, тамға, дуалға тартып мінеді.

Күн бұл кезде сәске болып қалған. Өзге жұрт жұмысқа бағана кеткен. Жолшыбай кезіккен белсенділерден түгел сөз естіп, әкем жұмысқа енді ғана кетіп бара жатады.

Кетіп барады деймін-ау. Өне, ауылдан ұзай берді де, ол қайта қайтты. Не болды екен? Бірденесін ұмыт қалдырғаннан сау ма?

– Өй, Ыдырыс, неге қайттың?

– От жағатын сіріңке алмаппын, – дейді әкем жайлап қана.

Мен үйден сіріңке алып шығып беремін. Сіріңке жоғалып қалмас үшін оны ішкі қалтасына салып алмаққа әкем белбеуін шешеді. Белбеуін шешу үшін беліндегі балтаны маған бере тұрады. Осының бәрі ешқандай асығыссыз кері қайталанып және істеледі.

Уақыт зымырап өтіп жатады. Күн түске тақалады.

– Мына ит бүгін аяғын баспай қалыпты, – деп, кінәнің бәрін енді қызыл өгізге аударып, әкем тоғайға қарай маңып кетіп бара жатады.

Әкемнің іш пыстыратын қимылдарына менің төзімім зорға жетуші еді. Ішімнен ыза болып, тістеніп, қаным қайнап тұрам.

Ұста дүкені біздің үймен қанаттас, жақын. Әкембай ұстаның шың-шың соғылған балғасының дауысы ұзақ күнге бір сембейді. Күн сайын там-тұмдап әкелінген көмір кейде бітіп қалады да, ол әкемнің көмір жағып әкелуін күтіп, жұмыс істей алмай, сарғайып күтіп отырады. Ұста дүкеннің бүкіл жұмысы маған қарап тұр-ау деп, Ыдыкең абыржи қоймайды.

Әкем тоғайдан кеш қайтады. Қас қарайған кезде егіннің арасымен келе жатып, тік тұрған астықтың масағынан қойын-қоншын толтырып, үзіп алады.

Жатар кезде терезенің сырт жағынан жарық көрінбестей етіп ішінен бітейді де, әлгі алып келген масақты тонның тақыр жағына салып, уқалауға кіріседі. Бұл ертеңгі ішіп, жейтін талқанның, көженің қамы.

Масақ ұрлауды әкем егін еталып, сарала тартқан кезден бастайды. Пісіп жетілмеген дән қуырғанда тырысып, шөжіп кетеді. Талқаны көкшіл, дәмі қант қосқандай тәттілеу.

Көктемгі көкөзек кезде әкем көк талқанға іліксек өлмейміз деп, бізді жұбатып, армандап отырады. Оның арман еткен көк талқаны әлгі.

Егіннен масақ ұрлап әкелетіндер тек менің әкем емес.

Таңертең бригадирдің айқайымен оянатын әкем түнде жатар кезде бей-берекет шашып тастаған киімдерін таба алмай, үй ішінің астан-кестенін шығарады. Әрқайсымызды бір қозғап, жастығымызды қопарып, төсеніштің ар жақ, бер жағын ашып қарап, белбеуін, тымағын іздейді. Сөйтіп, бәрімізді түгел оятып бітеді. Шұлғауының бірі менің жастығымның астынан, малақайы Сатылғанның қойнынан табылады.

Әкемнің жоғалғыш киімдерінің бірі оның белбеуі. Барлық киімін киіп ап, енді белбеуін таппай, есік алдында сілейіп тұрғаны:

– Ой, тоба, бұл әкеңнің аузын... жер жұтты ма? Қайда кетті?

Белбеу табылмай ауырып жатқан шешеме де маза жоқ.

– Әсбет, қарашы менің белбеуімді. Жер жұтты деймісің, бір жерде жатқан шығар.

Шешем бейшара ыңқылдап қоса іздеседі.

– Түнде шешкенде бір жерге белгілеп қоймайтын ба? Күнде-күнде бұл не? – дейді ренжіп.

Қырсық белбеу соңынан қорадағы ақырдың ішінен табылады. Түнде әкем баздан онымен өгізіне салатын шөп буып әкелген. Ақырдың ішінде шөпті шешкен кезде ұмыт қалдырған.

Қыстыгүні әкем аяғына қолдан басқан добалдай пима киеді. Галошсыз. Екі аяқтағы пиманың түрі екі басқа: бірінің басы бақаның басына, екіншісінің басы бұзаудың басына ұқсайды. Ол тәрізді пимаға тура келетін галош дүниеде әлі жасалмаған болуға керек.

Пималардың ішіне әкем құрым киізден ұлтарак салады. Осы үйде іске алғысыз ескі-құсқы шүберек қанша болса, соның бәрін шұлғау етіп оранады.

Кешқұрым ол бүйірі шұрық тесік қаңылтыр пешке отты толтырып жағады да, күні бойы сусінді болған шомбал пималарды шешіп, жайып жатады. Ең ішкі орамына дейін су өткен сарала шұлғаулар, ұлтарактар самсап түгел жайылған кезде қайнаған қоңырсық жаман иіс үйдің ішіне толып кетеді. Жер төсекте пешке арқасын қыздырып тыныстап жатқан ауру шешем сол кезде үстіне от түскендей басын көтеріп алады:

– Ыдырыс, тағы да сен бе? Тұншықтырып өлтірдің ғой, сығыр құдай. Қақтамай, қоя тұршы. Жатар кезде жайсаң да кебеді ғой. Тым болмаса, пешке тақамай, әрірек жай.

Түнде біздің үйге ұры кіре ме, қайдам, таңертең әлгі аталған

мүліктердің бірсыпырасы жайылған орнында тағы да жоқ болып шығады. Әкем үйдің ішін қопарып, тағы іздеуге кіріседі.

47-52-Б.

Сөздік

өмірбаян	автобиография
қарапайым	простой
мақтаныш	гордость
кедей	бедняк
қу тақыр кедей	крайне бедный
боқтайды	ругает, сквернословит, бранит
шынайы	истинный, искренний
ата-тегіміз	наша родословная
өкіл	представитель
жүріс-тұрысы	поведение
тәңір	бог, создатель, всевышний
талпыну	стараться
мазасыздану	тревожиться, беспокоиться
отты адам	горячий человек
ауру қор қылған	замучившая болезнь (одолевшая болезнь)
ынжық	несмелый, малодушный, слабо-вольный
қайраса	если поточить
кедейшілік	бедность, нужда
шиқылдақ	скрипучий
сығырайған	полуосвященный
кебеже	кебеже (деревянный сундук для хранения продуктов, посуды или короб для перевозки вьюков на верблюде)

шымылдық	занавеска
кестелеген	вышитый
сауын сиыр	дойная корова
қара жаяу	простой (о человеке)
иықты	плечистый
сөлбіретіп	отвисшие
кияқ мұрт	прямые торчащие усы
таңдамайды	не выбирает
өңеш	пищевод
шыны	чашка
шәугім	чайник
жарбиған	истасканый
малақай	малахай (мужская меховая шапка)
шұнтиған	куцый, маленький
есектің құлағынша қалқып	торчат как ослиные уши
былғаң-былғаң	колебание, качание
белбеу	пояс
таңқы	короткий
арқасына	на спину
қарнын сыздатып тоя ішкен	переедая, кушая досыта, кушал пока кишки не лопнут
үзеңгі	стремя
ыңыршақ	седелка, вьючное седло
шүберек	тряпка, тряпье
дуал	дувал, забор, ограда (кирпичная или глинобитная)
асығыссыз	не спеша
іш пыстыратын қимылдарына	медлительные движения (действия)

тістеніп	стиснув зубы (перен. злиться, приходит в ярость, скалится на кого-л.)
абыржу	смятение, замещательство
масақ уқалау	толочь колос
талқан	толокно
ақыр	ясли (для скота)
добалдай	1. огромный, большой 2. некрасивый, толстый
кұрым киіз	закопченная кошма
шұлғау	портянки
шұрық тесік	дыра
қаңылтыр	жесть // жестяной
қоңырсық	запах гари
кешқұрым	вечером, вечерком
көмір	уголь
өгіз	бык
ер-тұрман	седло
белсенді	активист
бей-берекет	как попало
дән	зерно
соқыр	слепой
әлгі	тот самый, то самое
бу	пар

ТҮСІНДІРМЕ СӨЗДІКПЕН ЖҰМЫС

ЖАҒАЛ сын. Жолақ-жолақ боп келетін қошқыл сары түс. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 3-т. 489-бет.*

САРҒАЙ ет. 2. Ауыс. Сарыла күту, зарығу, шаршау. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 8-т. 174-бет.*

СЫҒЫРАЙ ет. Жарықтың өлеусіреп көмескіленуі, сәл ғана жылтырауы. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 8-т. 441-бет.*

ҚАРНЫН СЫЗДАТЫП Асты шамадан артық ішті. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 8-т. 445-бет.*

АБАЖАДАЙ сын. Өте үлкен, кесек, зор. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 1-т. 32-бет.*

ШҰНТИ ет. Қып-қысқа болып сымпию, құнтию. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 10-т. 284-бет.*

ЫҢЫРШАҚ зат. Өгізге жүк тиеу үшін ерттелетін, ағаштан жасалған биік ер. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 10-т. 402-бет.*

ДЕЛДИ ет. 1. Киімнің не басқа бір нәрсенің көтеріңкілеу, шығыңқылау болып тұруы. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 3-т. 101-бет.*

ЫРҒАЛЫП-ЖЫРҒАЛ ет. Жайбасарлық қылу, асып-саспау. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 10-т. 405-бет.*

ҚҰЛШЫН ет. Бір нәрсеге ынтамен, ықыласпен жігерлене кірісу; жанын сала ұмтылу. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 6-т. 463-бет.*

ҚОРЛАН ет. Ашу, ыза кернеу, кекке булығы, күйзелу. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 6-т. 352-бет.*

КҮЙШ-ПШ ет. Қапа болып күйгелектену, берекесі кетіп ренжу. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 5-т. 288-бет.*

ҚҰРЫМ зат. Күн қақтап, шаң қонып әбден ескірген, тозығы жеткен киіз. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 6-т. 524-бет.*

ҚАҢТАРУ Құр қалдыру, еш нәрсе бермеу. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 6-т. 21-бет.*

ЫНЖЫҚ сын. Сөзін тіке айта алмайтын, жасық, жігерсіз. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі 10-т. 395-бет.*

ШАЙНАМА зат. Ауыз толтыра тіске басып, шайнап жейтін қою ас, тағам. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 10-т. 93-бет.*

КӨКӨЗЕК Қыста әрең шыққан организмнің көктем кезінде әлсіреп, денеден күш-қайрат, әл-қуат кеткен кезі. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 7-т. 517-бет.*

ШӨЖІ ет. 1. Дәннің толмай бүрісіп қалуы. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 10-т. 265-бет.*

ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ СӨЗДІК

ҚИЯҚ МҰРТ Жіңішкелеу, әдемі мұрт.

АСТАН-КЕСТЕНІ ШЫҚТЫ Талқан болды, ойран-топыр болды.

СЫҒЫР (ШҰНАҚ) ҚҰДАЙ Кейіс сөз.

ҚАНЫ ҚАЙНАДЫ Ызalandы, қатты күйінді.

ЖЕР ЖҰТТЫ (ОПТЫ, ТАРТТЫ) Аяқ астынан жоқ болды, ғайып болды.

ҚАС ҚАРАЙДЫ, ҚАС ҚАРАЙЫП, ЫМЫРТ ЖАБЫЛДЫ Кешқұрым қараңғы түсу мезеті туралы айтылады.

*Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі.
Кеңесбаев І.К. Алматы, «Ғылым» баспасы, 1977 ж.*

БАҚЫЛАУ СҰРАҚТАРЫ

1. Ол өмірбаян, анкета толтырған кезде нені мақтан тұтады?
2. Ол әкесінің қай таптың өкілі болғанына риза?
3. Ыдыкеңнің жасы нешеде?
4. Ыдекең қандай адам болған?
5. Кейіпкердің шешесі қандай адам болған?
6. Олардың тұрмысы қандай болды?
7. Олар қандай үйде тұратын еді?
8. Ауылдағы кез келген үйде қандай заттар болады?
9. Ыдыкеңнің үйінде қандай мүліктер жоқ?
10. Ыдырыс үйінен жұмысқа қалай шығады?
11. Ыдекең үстіне қандай киім киеді және киген киімі сырт көзге қалай көрінеді?
12. Танертең Ыдырыс киімдерін қалай іздейді?
13. Ыдекеңнің киімдері қайдан табылады?
14. Ыдекең аяғына қандай пима киеді?

ТАПСЫРМА

1. Әңгімені оқып, мазмұндаңыз.
2. Әңгімені ұнтаспадан (аудиокассета) тыңдаңыз.
3. Әңгіме бойынша Ыдырыстың мінезін, іс-қимылын суреттеп беріңіз.
4. Әңгіме бойынша Ыдырыстың кескін-келбетін, үстіне киген киімін сипаттап беріңіз.
5. Әңгімеден омоним сөздерді тауып жазыңыз.

ҮЛГІ: *Бір, қара, қор, ат, ер, арық, түс, шай, ұста, тартпа, ...*

БІР І – ІІ

БІР І сан. Есептік санның ең алғашқысы.

БІР ІІ сын. пара-пар, тең, бірдей.

БІР ІІІ үст. аралас-құралас, бірге.

ҚАРА I–IV

ҚАРА I сын. күйенің, көмірдің түсіндей (түс, бояу)

ҚАРА II зат. аумақ, көлем, сан, мөлшер, шама.

ҚАРА III этнограф. өлікті аза тұтудың белгісі ретінде киетін киім.

ҚАРА IV қарапайым, халық арасынан шыққан адам, қара халық, бұқара.

6. Әңгімеден синонимдерді тауып жазыңыз.

ҮЛГІ:

- *Бағалы, құнды, қымбат, бұлды, татымды.*
- *Бай, мол, ен, көп, қыруар, ыргын.*
- *Малақай, құлақшын.*

7. Әңгімеден төмендегі сұрақтарға қатысты деректерді табыңыз.

1. Ыдырыс үйіне масақты қайтіп әкеледі?
2. Ыдырыс масақты не үшін әкеледі?
3. Ыдырыс аяғына қандай пима киеді?
4. Әсбет қандай адам болған?

8. Асты сызылған сөздермен сөйлем құраңыз.

9. Асты сызылған сөйлемдерден сын есімді тауып, сын есімнің жалғалы жолдарын айтыңыз.

10. Оқылымға қатысты тапсырманы орындаңыз.

1. Сөйлемге қажет сөзді қойыңыз.

Шешем – Әсбет тілді де адам еді.

1. пысық
2. отты
3. ақкөңіл

2. Қандай үй кедей үй?

1. түгі жоқ
2. байлық
3. аты жоқ

3. Ең кедей қазақтың аты болмаса да, несі болады?

1. тамағы
2. ер-тұрманы
3. құлыны

4. Әкесі қандай мүрт қояды?

1. ұзын
2. қияқ
3. қысқа

5. Ыдырыс қалың киімнен не өтпейді дейді?

1. су
2. ыстық
3. салқын

6. Ыдыкең жолшыбай кезіккен кімдерден сөз естіп, жұмысқа кетіп бара жатады?

1. жүргіншілерден
2. белсенділерден
3. адамдардан

7. Сөйлемге қажет сөзді табыңыз.

Біздің үйде бір..... ағаш кебеже болушы еді.

1. алтын
2. күміс
3. қара жағал

8. Екі киім жапқышы бар үй қандай үй?

1. әлді
2. кедей
3. бай

9. Ыдыкең қысы-жазы қалай киінеді?

1. жұқа
2. әдемі
3. бірдей қалың

10. Үйде ер болмағандықтан Ыдырыс қызыл өгізге не ерттейді?

1. ер-тұрман
2. ыңыршақ
3. үзеңгі

11. Қыстүгіні Ыдырыс аяғына қандай пима киеді?

1. қоңыр
2. кең
3. қолдан басқан добалдай

Бердібек Соқпақбаев
Бастан кешкен
повесть

Алматы, 1970. -344 бет.

МЕНІҢ ҒАЖАП ПИМАЛАРЫМ

Бала аштыққа да, жалаңаштыққа да төзеді. Ал бірақ ойнамай төзе алмайды. Ойын оған өмір тауқыметінің бәрін ұмыттырады.

Бала ішегін сүйретіп ойнайды деген рас сөз.

Қыстыгүні сабақтан тыс уақытта сіз Қостөбенің бар баласын Текестің бойынан, сырғанақтың басынан табасыз. Текес қыста қатып қалады. Жұрт суды ойықтан алады.

Қар жаумаған кезде мұз айнадай жап-жалтыр болып жатады. Беті толған бала. Болат коньки, шаңғы ол кезде таптырмайды. Қайқы бас базар коньки тек Жанбосында бар. Басқалардың аяқтарында табанына сымтемір қағып, қолдан жасаған ағаш коньки. Жанбосын жұлдыздай ағып зымырағанда, біз бортаңдап ілесе алмай қаламыз. Жанбосын сәйгүлік ат мініп, біз өгіз мініп жүргендейміз.

Осы артықшылығын Жанбосын әбден пайдаланады. Ағызып келіп, арамызды жарып өтеді, қағып-соғып жығып кетеді. «Сиырымыз» омақасып тырайып құлап жатқанмыз. Тұра қуып, өш алуға жете алмаймыз. Мықтағанда келістіріп бір боқтаймыз.

Конькиі жоқтар Текестің тік жарқабағын сырғанақ етіп алады. Содан шанасы барлар шанамен, шанасы жоқтар астыларына сиырдың жапасын қойып сырғанайды.

Шаналы жұрт аз. Баласына құнттап шана жасап беретін өнерлі ата-ана ауылда сирек ұшырайды.

Ауылда сиырдың кез келген тастап кете беретін жапасынан арзан не бар. Қыстыгүні ол жапалар тоң болып, қатып жатады. Шанасы жоқтарға шана болады. Текестің суына бір матырып алсаң, тіптен лазым. Аязға аз ғана қойып қойсаң, сырты одан бетер тоңазып, көкпеңбек көк жалтыр мұз болып шыға келеді. Шананың ең жүйрігі дайын, отыр да сырғанай бер. Мұз жолақтың басынан жібергеніңде, жолдағыларды басып озып, құйындатып алып жөнеледі. Шана

тәрізді жолдан не олай, не бұлай қиялап шығып кетуді білмейді. Жалтыр мұздың нағыз ойықтау ортасымен зымырайды.

Жапа-шанада бір ғана айып бар – орнықты емес. Тай мінгендей бұлтылдап астыңда тұрмайды. Сәл қисайсаң, бұлт етіп, жығып кетеді. Сосын етекке құйрықпен немесе жамбаспен сырғанап жетесің.

Осыдан соң киімде тамтық қала ма?

Қай баланы көрсең де құйрығын қасқыр тартып кеткендей жамау құйрық. Жыртықтан жылт-жылт еткен жалаңаш еттері көрініп жүреді. Сырғанақты ол сонда да қоймайды.

Күнде кешқұрым шешен байғұс сығырайған бөтелке шамның жарығымен шалбардың пәрі-сәре болған құйрығын, тізесін бырқ-бырқ ұрсып жамап отырады:

– Сырғанақта басың қалғыр, жүгермек. Кеше ғана сандай етіп жамап бердім. Бір күн болмай қарашы тағы да жалбыратып әкелуін. Ендігәрі сенің жар басына жақын барғаныңды көрейін. Мойның үзілгір, мойныңды үзіп жібермесем неғылсын!

Қамқор ананың күйінуден айтып жатқан домбытпасы. Оны өзі де, сен де жақсы білесің. Сырғанаққа ертең мойным үзіледі екен деп қорықпай, тағы барасың. Барғаныңды шешен де көреді. Бірақ ол әлгі айтқан антында тұрмайды – сенің қылдырықтай нәзік мойныңды бір бұрап, үзіп жібермейді.

Құйрық жалбырап тағы жыртылады. Көнбіс ана бырқ-бырқ ұрса отырып тағы жамайды. Өмір осылай өте береді.

Жалаңаш болуға төзесің. Ал бірақ ойнамай төзе алмайсың.

Өзге киімнің нашарлығы түк емес, ал аяқ киімің нашар болса, қыстыгүні адамның қорысың.

Мүгедексің.

Мен бір ескі жаман бәтіңке киіп жүруші едім. Сырғанақтың көмегімен бір күні біреуінің ұлтаны қақырап түсті де қалды. Қабыршағын жарып шыққан балапанға ұқсап ар жағынан кір-кір аяғым көрініп тұрды. Бір аяғымды өкшелеп басып үйге келдім.

Жарақат бәтіңкені әкем төңкеріп олай қарады, былай қарады. Емдеудің еш ретін таба алмады. Жамап-жасқаудың неше түрін ол бұған дейін бастап кешіп үлгерген. Біз шаншатын сау жері қалмаған. Ғұмырың біткен екен деді де, әкем әлгі бәтіңкелерді қораның арт жағындағы күресінге лақтырып тастады.

Мен енді жалаңаяқпын. Ертең оқуға қалай барам?

– Осыған дұрысырақ бір аяқкиім қамдап беріңдер деп, күз түскелі қақсап келем. Әне, енді оқуынан қалатын болды, – деп, шешем әкем мен ағаларымды жазғыра бастады.

Қамсыз әкем тап осылай болар деп – күндердің күнінде мені жалаңаяқ қалар деп – ойламаған. Қиын болды ғой деп, желкесін қасып біраз тұрды. Төңірегіне қарағыштап, басы артық бейсауат жатқан аяқкиім іздестіре бастады. Басы артық аяқкиім біздің үйге қайдан келеді? Босағада шешемнің өкшесіне жамау түскен, үшкіл бас азия калошы жатқан. Әкем соны көрді:

– Әсбет, қашан аяқ киім табылғанша оқуға сенің калошыңды киіп барып келіп жүрсе қалай болады?

Әкемнің ойлап тапқаны осы еді.

– Ой, жазған. Онымен қалай барады? Аяғына қар құйылмай ма? Амал жоқ, әкем маған аяқ киім іздеуге кірісті.

Өзіміздің үйден түк таба алмай, көршілерге кеткен еді. Бір кезде қонышынан басқа түгі қалмаған ескі екі жаман сұр пима алып келе жатыр. Құдай біледі, әлдекімнің лақтырып тастаған пималары.

Әрі маған шақ емес, үлкен пималар.

Қораның сорайып шыққан белағашына, ұрғыштап, шаңын қағып жатыр. Шаң түгінше бұрқ-бұрқ етеді. Ұра берсе, таусылмай, шыға беретін тәрізді. Түк таппаған әкем енді маған осы пималарды табандап бермек болды.

Немен табандайды? Жай құрым киізбен табандаса, түк болмайды. Екі-үш күнде тесіліп шыға келеді.

– Ей, Смаш, застап жаққа барып келші. Солдаттың ескі пималарының қонышы табылмас па екен? – деп, әкем інісін жұмсады.

– Смағұл тәтем заставаға кеткен еді. Бір кезде автомобильдің жарты балонын көтеріп әкеле жатыр.

– Бұл табан бола ма?

– Мен болғызамын. Болғанда ең мықты табан болады.

Тәтем айтқанын істейтін адам. Балонды ол кескілеуге кірісті. Мен бұдан қандай табан шықпақ деп, қызықтап қарап тұрмын. Пышақ жүрмейтін ғажап мықты зат болады екен. Қарағайдың үстіне салып балталап, одан соң ұстаға апарып, атауызға тістетіп, күшпен пәре-пәресін шығарды. Ұлтанға лайықтап кесіп алғандарының қалыңдығы төрт елі, ап-ауыр.

Тәтем пималарды осымен табандауға кірісті. Пышақ түгіл, біз зорға тесіп өтеді. Біз өткен тесіктен тарамыс өтпей әлек қылады. Не

керек, тәтем қажырлылығының арқасында бір күн, бір түн тапжылмай отырып, пималарды табандап бітті-ау әйтеуір.

Ал енді киіп көрейін. Өзі менің бойыма лайықсыз үлкен пималар, табан деген әлгідей шомбал бірдеңе. Табан емес, зілдей тас байлап қойғандай.

Адымдап жүріп көрейін.

Бір аяғым бір аяғыма шалынысып, жүре алмай, жығылып қала жаздадым. Оның үстіне шомбал табандар жүрген кезде илікпейді.

Менің зәрем ұшып кетті. Қалай жүрем бұнымен? Көшеге қалай шығам? Мектепке қалай барам? Менің мына түрімді көрген балалар цирктің дарақышысын көргендей мазақтамай ма?

– Кимсімін! Бұның киім болғанының әкесінің аузын... – деп, отыра қалып, жексұрын пималарды бірінен соң бірін есік жаққа аттым.

Пималар жығылмай, табанына қорғасын құйған сақаша дік-дік етіп тікесінен түседі.

Менің тулауым онша ұзаққа созылмады. Жокқа жүйрік жете ме? Бұл пималарды кимегенде, не кимекпін? Оқуға қалай бармақпын?

Түн. Дала қараңғы. Жұрт аяғы басылған кез. Жексұрын пималарды аяғыма шұлғау орап, киіп алып, сыртқа шықтым. Антұрғанға шұлғау шақ келмейді. Табылғанның бәрін орадым. Табаныма ұлтарак салдым. Қараңғыда олай-бұлай жүріп байқамақпын. Ертең мектепке осымен баруға бола ма, болмай ма? Сынап, күн бұрын жаттығып алмақшымын.

Пималар ауыр болғанымен іші ып-ыстық. Осыған дейін жұқалтаң бәтіңкемен тоңып жүрген аяқтарымды қыз-қыз қайнатып қуантады. Ал бірақ жүруге тым қолапайсыз-ақ. Әрі ұлкен, әрі ауыр, тіземді бүгіп, отырайын десем, отыра алмаймын. Қикиған қатқыл қоныштар қылтамды тіреп қалады.

Жаман бәтіңкелермен терең қарды кеше алмай тек жолмен жүруге тырысатынмын. Ал мына «автомобиль» пимаға жолды-жолсыз бәрі бір. Тек қонышынан қар асып кетпесе болғаны. Ал қоныштан асатын қар бұл өлкеде жаумайды.

Бұл пималардың жақсы жағы мен жаман жақтары тең еді.

Бұл түнгі ұйқым шала болды. Оянып алып, ертең жексұрын пималарды мектепке қалай киіп барамын деп, қайғырғанды білем. Жоқ әлде бармасам ба екен?

Оқудан қалу және қасірет.

Өзге балалар мен үшін ештеңе емес. Мазактар да, қояр, басылар.

Өте-мөте Майраға қалай көрінем деп, қасірет шегем. Басқалардың күлгенін елемеспін. Ал Майра күлсе ше?

Таңертең әлдеттегіден ерте ояндым. Тамағымды апыл-ғұпыл ішіп, мектепке басқа балалардан ерте жөнелдім. Ешкімнің көзіне түспей, ешкімнің мазағына шалынбай, жалғыз келе жатырмын. Класқа кірдім де, құйрығым партаға жабысып қалған адамша тапжылмай отырып алдым.

Біреуден, екеуден басқа балалар да келіп жатыр. Мен болсам қыбыр етпеймін. Аяқтарымды партаның астына жасыра түсемін.

Әдетте класқа қоңырау соғылмай кірмейтін ойынқұмардың бірі едім. Сабақтан тыс уақытта байлап қоймаса бүйтіп отырмайтынмын. Құданың күдіретімен енді, міне, ол мінезімнен өзгере қалғанмын.

Ұшқалақ болу да, отырған орнынан тапжылмас шойын құйрық болу да оп-оңай екен.

Қоңырау соғылды, балалар класқа түгел кіріп отырды. Сабак басталды. Менің күткенім де, міне, осы еді.

Қасымдағы Көпекбай ұлы Қожақанды шынтағына түртіп, қаратып алдым. О не деген түрмен Қожақан, бетіме қарады. Мен сәл жымыып күлдім де, партаның астындағы аяқтарымды бертаман әкеп, нұсқап көрсеттім.

Қожақан көрді де бағжаң ете қалды. Сонымен тынды. Сабак беріп тұрған мұғалімнен қорынып, басқа ештеңе айта алмады.

Осылай боларын мен білген едім. Ойлағанымның дәл өзі болды. Сұмдық пималарымды енді біртіндеп басқа балаларға да көрсете бастадым.

Бәрінің әсері бірдей: көздері бағжаң ете қалады. Сабакты бұзып, айқай сап, мені мазақтай алмайды.

Үзіліске шыққанда мазақтар, күлер. Бірақ тосын көріп, таңырқап шуласқандай болмайды енді.

Бұл ақыл менің басыма түнде ұйықтай алмай жатқанда келген еді.

– Мәссаған! Мынаған қараңдар! Мынаның пимасына қараңдар! Әкесінің пимасын киіп алған ба!? Ой-ой, табанын қара! Немен табандаған, ей! Көтерші! Мәссаған, автомобильдің дөңгелегі! Әй сен мұны қалай көтеріп жүрсің? Қане, жүріп көрші! Ой-ой! Ізін қара, құлды машинаның ізі!

Бұны айтып жатқан менің ата жауым Жанбосын. Әлгінде сабақтың үстінде отырып, пимамды оған да көрсеткенмін. Көзін

бағжытып, аузын қусыра созып, таңырқап қарап қалғаннан өзге ол онда ештеңе дей алмаған. Кесір неме үзіліске шығуды күткен екен.

Мен қашанғы тапжылмай отыра берейін. Мазақтайтын иттер тезірек мазақтап тынса екен. Киімімнің нашарлығынан мазаққа көкпар болуым менің осы ғана ма? Өлмеспін, бұдан да тірі қалармын.

Сыртқа шығар-шықпастан-ақ балалар мені қоршап алған.

– Бұған енді тақаның да қажеті жоқ, – дейді біреулер.

– Жүріп көрші, қалай жүрер екенсің? – дейді екіншілер.

– Жүре аласың ба? – дейді үшіншілер.

Жанбосын сөзбен тәлкектеп қоймайды. Пимамды аяғымен теуіп, жүгір деп, қолымнан жетелеп, осы тұста мені басынып-ақ жатыр.

Токтай тұр, бәлем, Жанбосын. Өш алатын кез әлі-ақ келер.

«Автомобиль» пиманы мен сол жылы қыстай киіп шықтым. Біраз күннен кейін өзіне үйреніп кеттім. Үлкендігі де, ауырлығы да байқалмайды. Кәдімгі дағдылы аяқ киім тәрізді онша елемейтін болдым.

Бұл пимамен сырғанақ та тебем, ләңгі де ойнаймын. Тек тосын көрген біреулер:

– Өй, мынаның пимасы өзінен де үлкен ғой! Қалай көтеріп жүрсің?! – деп, таңырқаса, аяқ киімімнің бойыма шақ емес екені есіме сонда ғана түседі.

63-69-Б.

Сөздік

аштық	голод
жалаңаштық	нагота
төзу	терпеть
тауқымет	тяготы, невзгоды
сабақтан тыс	вне урока (занятий)
сырғанақ	каток
ойық	прорубь, отверстие (во льду).
жалтыр	блестящий (гладкий)
шаңғы	сани

қайқы	согнутый, загнутый
сымтемір	провода
зымырағанда	лететь стрелой, мчаться
бортандап	ходить неуклюжими шагами
сәйгүлік	скакун
өгіз	вол, бык
артықшылық	преимущество, превосходство
эбден	весьма, очень, вполне
омақасып құлау	упасть кувыркком
өш	злоба, месть
жаркабақ	крутой берег
жапа	коровий помет, кизяк
тоң болып қатып қалды	застыл ледяной коркой
жүйрік	быстрый
құйындатып ала жөнелді	помчался во всю скорость
қияла(-п)	идти (ехать) по склону, косо- гору, идти по серпантину (при подъеме на крутую гору или при спуске);
тай	стригун, стригунок (жеребенок по второму году)
кешқұрым	вечером, к вечеру, в сумерках
сығырайған	еле горящий
жүгермек	беспутный, неладный, непуте- вый (при недовольстве поведе- нием ребенка мужского пола, мальчика)
жар	яр, обрыв, крутой берег
қылдырықтай	как тоненький волосок прово- локи
жыртылады	рвётся
бырк-бырк ұрсып	возмущаясь, ругаясь (бурчать)

жамау	латать
төзе алмайсың	не выдержишь, не стерпишь
қор	унижение, оскорбление
ұлтан	подошва
желке	затылок
қамсыз әкем	беззаботный отец
жалаңаяқ	босиком, босой
кепсер	шумовка
ауызды қарыған	обожженный
табақ	большое круглое блюдо (для вареного мяса)
әбдірадан	сундук
жексұрын	противный, мерзкий
ұлтарак	стелька
шұлғау	портянки, обмотки
дарақышысын	перен. юродивого шута, клоуна
шомбал	толстый
біз	шило
тарамыс	дратва из сухожилия, жильная нитка
атауыз	плоскогубцы т.ж. кемпірауыз, тістеуік
сақаша	как бита, биток (альчик)
тақа	каблук
бағжаң етіп	как испуганный, удивленный
тапжылмас	неподвижно
тамағымды апыл-ғұпыл ішіп	быстро поел наспех, наскоро, торопливо
тәлкектеп	посмеиваясь, делая предметом подраживания насмехаясь
ләңгі	лянга (детская игра)

ТҮСІНДІРМЕ СӨЗДІКПЕН ЖҰМЫС

АПЫЛ-ҒҰПЫЛ ұст. Асығыс-үсігіс, тез. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 1-т. 300-бет.*

ТАУҚЫМЕТ зат. Ауыртпалық, жоқшылық, азап, қиыншылық. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 9-т. 54-бет.*

ТЫРАЙ ет. Аяқ-қолын жазып жіберіп серейіп жату, сұлау. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 9-т. 375-бет.*

ҚҰНТТА ет. Ынта, ықылас қойып мақұлдау, құптау, қолдау. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 6-т. 485-бет.*

БҰЛТЫЛДА ет. Тербеліп, қалт-құлт ету. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 2-т. 533-бет.*

БЫРҚЫЛДА ет. Ауыс. Реніш білдіріп, бүлініп, күңкілдеп сөйлей беру. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 2-т. 593-бет.*

ДОМБЫТПА зат. Қоқан-лоқы, сес, домбай. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 3-т. 154-бет.*

БЕЙСАУАТ сын. Бейтаныс, бөгде, бөтен. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 2-т. 228-бет.*

ТАБАНДА ет. Аяқ киімге жаңадан табан салу, ұлтан қағу. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 523-бет. 8-т.*

ҚЫЛТА зат. Тізенің астыңғы жағындағы әлсіз сіңір, тірсек. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 6-т. 591-бет.*

ТӨЛКЕКТЕ ет. Мазақтау, келекелеу, келемеждеу. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 9-т. 62-бет.*

ҚИЯ зат. 1. Таудың, төбенің, т.б. тік беті. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 6-т. 222-бет.*

ҚИЯЛА ет. Қиямен жүру, қапталдау. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 6-т. 226-бет.*

ҚАҚЫРА ет. 1. Етік, бәтенке, т.б. аяқкиімдердің ұлтаны сөгілу, айрыла жыртылу. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 5-т. 577-бет.*

БАҒЖАҢ: бағжаң етті. Көзін бағжаңдатты. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 2-т. 11-бет.*

БАҒЖИ ет. Көз алмай тесірею, көзі адырайып кету. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 2-т. 12-бет.*

БАҒЖИТ Бағжи егістігінен жасалған өзгелік етіс. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 2-т. 12-бет.*

ТӨЛКЕКТЕ ет. Мазақтау, келекелеу, келемеждеу. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 9-т. 62-бет.*

ТАРАМЫС 2. Малдың жіліншік сіңірлерін кептіріп, соның талшықтарынан ширатқан, етік және тағы басқа нәрсе тігетін мықты жіп. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 9-т. 19-бет.*

ШОМБАЛ сын. Ірі, үлкен, кесек. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 10-т. 252-бет.*

ИЛІК ет. 1. Иілу, икемге келу. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 4-т. 440-бет.*

ШОЙЫН зат. Көміртегін қосу арқылы алынған өте берік темір қоспасы. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 10-т. 238-бет.*

ЖЫМИ ет. Жылы шырай білдіру, езу тарту. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 4-т. 307-бет.*

КЕСІР зат. 2. Кесапатты, қырсық, қыңыр. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 5-т. 4-бет.*

ЖАЗҒАН сын. Бейбақ, байғұс, бейшара. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 3-т. 507-бет.*

ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ СӨЗДІК

ЖҰЛДЫЗДАЙ АҚТЫ Қатты жүгірді, оқша атылды.

ҚҰДАЙ БІЛСІН Неғайбіл, белгісіз.

ҚҰДАЙДЫҢ (ҚҰДАНЫҢ) ҚҰДІРЕТІ діни. Алланың әмірі, тәңірдің күші сияқты діни ұғымды білдіреді.

ҚҰЙЫНДАЙ ҰШТЫ (ЗАУЛАДЫ) Жылдамдығына көз ілеспеді.

ЖОҚҚА ЖҮЙРІК ЖЕТПЕЙДІ Қолы қысқа кісінің жұртқа берері болмағанда айтылады: жоқтың аты жоқ, оған еш нәрсе істей алмайсың деген мағынада.

АТА ЖАУ (ДҰШПАН) Ежелден кектескен дұшпан.

*Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. Кеңесбаев І.К.
Алматы, «Ғылым» баспасы, 1977 ж.*

БАҚЫЛАУ СҰРАҚТАРЫ

1. Бала неге төзеді, неге төзе алмайды?
2. Қыстыгүні Қостөбенің бар баласы қайда жиналады?
3. Жұрт суды қайдан алады?
4. Қайқы бас базар коньки кімде ғана бар?
5. Конькисіз балалар өздерін қалай сезінеді?
6. Шанасы жоқ балалар немен сырғанады?
7. Жапа-шананың қандай кемшілігі бар?
8. Сырғанаққа барған балалардың киімдері қандай болады?
9. Кім аяқ киімсіз қалды?

10. Оған кім аяқ киімді табандап береді?
11. Ол енді қандай аяқ киім киді?
12. Оның аяқ киіміне балалар қалай қарады?
13. Ол өз пимасын неге теңеді?

ТАПСЫРМАЛАР

1. Мәтінді оқып, мазмұндаңыз.
2. Әңгімені ұнтаспадан (аудиокассета) тыңдаңыз.
3. Әңгіме бойынша кейіпкердің пимасын суреттеп беріңіз. (жазбаша)
4. Әңгімедегі асты сызылған сөздерге қарама-қарсы сөз тауып жазыңыз.
5. Әңгімеден төмендегі сұрақтарға қатысты деректерді табыңыз.

1. Балалар оны не үшін мазақтады?
2. Жанбосын кім?
3. Оның (кейіпкердің) мінезі неге өзгерді?
4. Әсбет кімнің шалбарын жамайды?

6. Әңгімеден омонимдерді тауып жазыңыз.

ҮЛГІ: *Біз, бар, жар, бір, бас, табандау, жана ...*

БІЗ I – II

БІЗ I зат. жұмсақтау нәрсені тесу үшін жіңішке қатты істіктен жасаған сабы бар сайман.

БІЗ II ес.

7. Әңгімеден синонимдерді тауып жазыңыз.

Үлгі:

- *Ескі, көне. Көп киілген, тозығы жеткен.*
- *Зымырау, зулау, заулау, зауылдау, зуылдау, зырлау, зырылдау, гулеу, лекілдеу, зыргу, зырқырау, замғау, жүйткү, құйылту, құйғыту, құйындау, ызғыту, құлдырау, зыту.*

8. Асты сызылған сөйлемдерден үстеулерді табыңыз.

Оларды мағыналық түріне қарай ажыратыңыз.

9. Оқылымға қатысты тапсырманы орындаңыз.

1. Сөйлемге қажет сөзді қойыңыз.

Жанбосын ат мініп, біз..... мініп жүргендейміз.

1. қара, есек

2. сәйгүлік, өгіз

3. жуас, тұлпар

2. Сөйлемге қажет сөзді табыңыз.

..... қыста қатып қалады.

1. көл

2. Текес

3. құдық

3. Сөйлемге қажет сөзді табыңыз.

Пышақ түгіл, зорға тесіп өтеді.

1. ине

2. біз

3. жіп

4. Пималар ауыр болғанмен іші қандай?

1. ып-ыстық

2. тар

3. ұзын

5. Сөйлемді аяқтаңыз. Табанына ұлтарак

1. тіктім

2. салдым

3. кіргіздім

6. Сөйлемді аяқтаңыз. Қамқор ананың күйінуден айтып жатқан

.....

1. сөзі

2. тілі

3. домбытпасы

7. Бұл пималардың қандай жақтары тең еді?

1. үлкен мен ауыр

2. жылы мен суық

3. жақсы мен жаман

8. Сөйлемге қажет сөзді табыңыз. Бұл пимамен та тебем, де ойнаймын.

1. шана, сырғанақ

2. сырғанақ, ләңгі

3. асық, шана

БЕРДІБЕК СОҚПАҚБАЕВ
(1924-1992)

Бердібек Соқпақбаев Алматы облысы, Райымбек ауданы, Қостөбе ауылында туылған. Ол көрнекті жазушы, қазақ балалар әдебиетінің классигі. Оның «Бұлақ» (1950) өлеңдер жинағы, «Он алты жасар чемпион» (1951), «Бақыт жолы» (1952), «Алыстағы ауылда» (1953), «Балалық шаққа саяхат», «Дала жұлдызы» (1960), «Аяжан» (1963), «Қайдасың, Гауһар» (1966), «Бастан кешкен» (1970), «Менің атым Қожа» (1957), «Өлгендер қайтып келмейді» (1970) повестері мен «Бозтөбеде бір қыз бар» (1958), «Әпендінің айласы» (1960), «Менің атым Қожа» (1967), т.б. драмалық шығармалары бар.

«Менің атым Қожа» повесі орыс, молдаван, француз, украин, литван, латыш, өзбек тілдеріне аударылып, осы повесть бойынша Қазақфильм түсірген кино 1967 жылы Канн қаласындағы жастар мен балаларға арналған халықаралық фестивальда арнаулы сыйлыққа ие болды.

ИҒАҢ...

Еріншек-ақ кісі еді...

Еріншек болғанда дәл сондай, алдындағы асты алып жеуге ерінетін адамды көрген де бар, көрмеген де бар. Ұзын бойлы, қапсағай денелі алып адамды біздің ауылда Иғаң дейді. Иғаң Ұлы Отан соғысының басынан аяғына дейін қатысқан, қатысқанда да, анау-мынау жаяу солдаттың емес, полуторка машинасымен ту-у-у Берлинге аман-есен жетіп қайтқан, бірақ жаудың бірде-бір атқан оғы, не жарылған снаряды дарымаған, бүгінгі заманның нағыз Алпамыс адамы. Сонысына қарамай, орден-медальдары өте аз еді, тым қораш болған соң қорына ма, мереке-тойларда салдырлатып тақпайтын-да. Иғаңның жауған оқ, жанған оттың ортасынан есен-сау оралуы, әлгі кісі басына бермес масқара еріншектігі ме-ау деп қаламын. Кім білсін? Ол да бір адам баласына жат емес мінез шығар.

Иғаң соғысқа бармас бұрын, бозбала шағында қара нардай күшті, жауырыны жерге тимес балуан болған екен деп еститінбіз. Өтірік-шынын қайдам, ол кісінің қазіргі қауқары мәз емес, даң-дүң, ию-қиюдан аулақ жүретін жалтақ, маған тіпті жасықтау да болып көрінетін-ді. «Күші соғыста қайтқан ғой» деседі жұрт, Иғаңнан көңілі суымай. Баяғыдай арыстанша атылар мықтылықты замандастары бәрібір аңсайтын.

Ол кісінің менімен даң құрдас ұлы болды. Тегінде, Иғаңда бала басы, шүкір, баршылық: үш қыз, төрт ұл. Өзі алпамсадай болғанымен, әйелі Биғайни өте әлсіз, ілмиген арық, аурушаң адам еді. Тесік өкпесін сүйреп, күрк-күрк жөтеліп, таңертеңнен кешке дейін жез самаурынның оттығын шұқылап, дода-дода бықсып отырушы еді жарықтық. «Мынау жарық жалғанның шуағына қыздырынбай-ақ аттанды ғой байғұс», – деп аяйтын менің шешем (өзі де жетісіп жүр ме).

Менімен даң құрдас ұлы Серікпен ойнап, Иғаңның үйіне жиі барамын. Ең таңғалатыным, берген сәлемінді ғұмырында алмаушы

еді. «Естідім» деп, аюдікіндей алақанын сермей салатын. Үйлеріне қашан, қай мезгілде барсам да, төр алдындағы, жыртық-жыртық қырық жамау көне сырмақтың үстінде әскерден киіп келген гимнастеркасын жастанып, теріс қарап тоңқайып ұйықтап жатар еді. Қорылдап барып «пу» деп үрлеп, ақырын ысқырықпен аяқталатын соншалық кәперсіз, ұятсыздау ұйқыны сиырдың мөңірегені, баланың жылағаны мен иттің ұлығаны – қысқасы, бұл ауылдың ешбір айғай-ұйғайы бұзуы мүмкін емес-ті. Тіпті оқыстан оянып кеткен күннің өзінде қиянаттанып, өз-өзінен боқтанып, шаптығып, әйелі мен балаларына бүйідей тиісер еді. Ондай сәтсіз сәтте тек үндемей құтылу керек. Әкесінің ұйқысынан ояту әдісін тек менің құрдасым Серік қана білуші еді. Ол ақырын баспалап баратын да, машина болып дүрілдеп ала жөнелетін. Бес жыл бойы қаратемір – мотормен, бүгінде ауылда жарық берер дизельмен алысып, өмірі, жастығы – бәрі-бәрі дүрілдеп өтіп бара жатқан Иғаң селк етіп шошып оянып, атып тұратын. Ондайда Серік тұра қашады, әкесі жұлығы ағарып, ағаш шегесі ақсиып кеткен етігін жібереді соңынан. Етік баласынан гөрі үнемі есік көзінде жылтиып сүйек-саяқ аңдып жатар (оның өзі жылына бір-екі-ақ рет) төрт көз, сары аяқ итті қан қақсататын...

Міне, біздің баяғыда бас балуан, солдат-шофер Иғаңның елуінші жылдардағы тірлігі осындай еді.

Иғаңның қос бөлмелі тоқал ағаш үйінің сырт пошымы қандай сұрқай болса, іші одан бетер: төргі бөлмеде іліп алар еш нәрсе жоқ. Шоқпыт-шоқпыт көрпе жабылған сықырлауық ағаш төсек (оның да сирағы әлдеқашан сынып, астына кеспелтек ағаш қойған); ол төсектің белі жоқ, тақтай төселген, таңертеңнен кешке дейін тамам балалары ойнайды да, түнде Иғаңның өзі ұйықтайтын. Ал басқалары ішіне шөп тығылған бөстекті көлденеңінен төсеп, жата-жата қалатын. Байғұс Биғайни тәтеміздің қай жерге ұйықтап жүргенін күні бүгінге дейін білмеймін. Үйге кіріп барғанда, сол жақ бұрышта – әбден тозығы жетіп, тесіліп қалған, мойны қылдырықтай темір пеш бар. Қысы-жазы көмейіне отын тығып жаға берген соң ыза болып, ашу шақырама, қызара бөрітіп, селкілдеп тұрар еді. Әсіресе, жаздың шыжыған шілдесінде лаулата өртеп от жаққанда, аядай бөлменің іші моншаға айналады екен... Не себептен далаға...

– Жазда тамақты далаға пісірейік десем, әкем ұрсады, – деді Серік маған. – Өрт жіберіп аласыңдар дейді.

Бүкіл ауыл өртеніп кетпей қалай отыр деп ойлаймын мен.

Бүкіл ауыл тіршілік қамымен қора-қопсысын түзеп, бақшасына картоп салып арпалысып, қысқа дайындық жасап жанталасса... Иғаң ысқырып қойып, теріс қарап дүңкиіп ұйықтап жатар еді.

– Әкесінің аузын ұрайын, мал-жаннның... – дейтін есінеп-құсынап, – күні ертең баяғыдай соғыс болып кетсе, бәрі де сасып артында қалады.

– Бала-шағаң бар ғой, батыр-еке...

– Олар өз несібесін өзі тауып жесін. Мен әке-шешеден бес жасымда қалғанмын, сонда да аштан өліп, көштен қалғаным жоқ. Құдайға шүкір, «Палуан Иғаң» атандым.

Құрдастары: «Сенің палуандығыңды ұрайын, әйелің аштан жығылғалы жүргенде», – деп күнкілдер еді. Ондай нәумездіктерін өзіне ескертгіп қаттырақ айтуға сескенер еді.

Күн батып, мал өрістен қайтып, ымырт үйіріле Иғаң көшенің май топырағын шаңдата балп-балп басып, станция жаққа беттеп бара жатар. Бір қызығы, күнде көріп жүрсе де, бұл ауылдың мұқым иті Иғанды көрсе жер тарпып, түгел үретін. Ал Иғаң палуанның көңіл-күйі келмеген, бір самауыр шайды сораптап жалғыз өзі сарқып тауыспаған күні бұл ауылдың шамы көпке дейін жанбайтын. Ондай сәтте: «Ішінді ұрайын, қабағы бүгін келіспеген екен, шақырып шай бермесек, қараңғыда қалармыз», – деп, құрдастары құрақ ұшар еді.

Алтайға қоңыр күз келіп, шаруашылық етек-жеңін жинай бастаған шақ. Абыр-сабыр саябыр тауып, ел ептеп еріге бастаған. Қарбалас тек бақшада ғана қалған секілді. Картоп жинау науқаны басталғанда, Иғаң бәрінен тысқары, тегі, ұйықтап жатқанға ұқсайды. Әйелі Биғайни үш қызын ертіп, сүйегін сүйретіп жүріп көршілердің жемісін жинасып, әр үйден шелек-шелек картоп тасиды. Бағана Серік тоғайға отынға бармақ болғанда, ерігіп тұрған мен бірге еріп кеткен едім. Екеуміз екі арқа отын әкелдік. Биғайни елден сауғалап әкелген картобын суға қуырып қойған екен, түбі күйіңкіреп кеткен бе, темір пештің үстінде мұңкіп тұр. Үйдің іші көк ала түтін, ыстық, Иғаң үйреншікті орнында қорылдап жатыр. Мен әуестік жеңіп Серіктен сұрадым:

– Картопты өздерің неге екпейсіңдер?

– Әкем огород қоршап бермейді, – деді мұнайып. – Ал біз бекіте алмаймыз. Тәтем қыстай елден етектеп картоп тасиды.

Бәріміз шайға отырдық. Түтіні бықсыған самаурын келді. Ағаштан жасалған дөңгелек жозыны шыр айналдырып, қолымызға

бір-бір кетік қасық ұстап отыра қалдық. Өзіміздің үйде осы картопты, майға қуырып берсе, кергіп аузыма салмаушы едім, бұл үйде жалаң қағып, таласа-тармаса ұмтылғаным қызық. Иғаңды оятты. Көзі-басы іскен палуан ұйқысын аша алмай, мең-зең отырды. Табаданға ешкім қол жүгірткен жоқ. Өйткені бірінші болып үй иесі Иғаң қасық салу керек тамаққа, әйтпесе далаға табаны картобымен, содан соң балаларын бір-бірлеп лақтырады.

Иғаң рақаттана есінеп алды да, үлкен ұлы Серікке:

– Ей, жүгірмек, қолымнан тартшы, – деді. Серік алпамсадай әкесінің тоқпақтай қолынан ұстап, мықшындап тартқылаған болды, бірақ түйенің жарты етіндей ауыр әкесін орнынан қозғалта алмады.

– Өзің-ақ тұрып кетпейсің бе, кішкене баланы әурелемей, – деді Биғайни.

– Оттама! – деді Иғаң атып тұрып. – Балаңның бәрі саған тартқан, шикі өкпе, ши борбай, жел соқса құлап қалатындай аш-арықтар...

Иғаң далаға шығып, көршісінен темекі сұрап тартып, қақырынып-түкірініп келгенше, буы бұрқырап, түбі қарылған картоп қуырылған шойын табаданға бір де біріміз қол салған жоқпыз. Мен ыза бола бастадым. Өз үйімде ешкім жемей, аткөпір болып жатқан жаман картопқа соншама зәру болып, телміріп, сілекейімді шұбыртып отырғанша, кетіп-ақ қалғым келді. Шынтуайтқа жүгінсек, картопты бағана біздің үй, менің апам бермеді ме?

Иғаң келді-ау, әйтеуір. Төрге кескен теректей гүрс етіп отыра кетті. Содан соң:

– Бастайық! – деді күркіреп. Шойын табаданның шетіне сарт-сұрт соғылған қалайы қасықтар сойқанды майдан ашты. Бірақ бірде-бір «қару» Иғаң жаққа ауысқан жоқ. Бәрі де өз тұсын үнірейте ойып жеп, көршілеріне қол сала бастаған. Биғайни байғұс, әншейінде ақырын қимылдайтын адам, екі рет қатынап қайтамын дегенше, Серік бастаған балалары оның алдын жалғыз-ақ сүріп, қырып-жойып жеп кетті. Енді ол көзі мөлініп, ерінің яғни күйеуінің алдындағы әлі тақа таусыла қоймаған картопқа тесіле қарады-ай... Иғаң сасар емес, асықпай асайды, компаң-компаң шайнайды. Анда-санда қарнын сипап қояды. Тегі, Биғайни шыдай алмады білем, күйеуінің көзі тая бере, табаданға ұмтылып еді, Иғаң:

– Тарт қолыңды табақтан! – деп айғай салып, қолындағы дәу қасықпен әйелінің білегіндегі тобықты шақ еткізе ұрып жіберді. Менің төбе құйқам шымыр ете түсті. Одан әріге төзімім жетпеді.

Жүгіріп үйге келдім. Қара табақ радио сөйлеп тұр екен. Диктор: «Тарт қолыңды!» деп әлдекімдерге ескертіп жатыр.

Құлағыма палуан Иғаң қорылы келгендей болды. Иә... соғыстан есен-сау оралғанына шүкіршілік жасайық та...

31-36-Б.

Сөздік

қапсағай	крупный, рослый и сухощавый
қораш	невзрачный, непримечательный (на вид);
даң-дұң	шум, гам
еріншек	ленивый
аяғына дейін	до конца
снаряды дарымаған	не одолел снаряд
жасықтау	робкий, нерешительный
ілмиген арық	слишком худой
жез	латунь, медь
самаурын	самовар
жарықтық	незабвенный (о покойном); высокопочтимый, дорогой (почтительно о старшем уважаемом человеке)
дода-дода	в лохмотьях, в клочьях
алақанын сермей	махая ладонью
жыртық	рваный
жамау	заплата
теріс қарап	отворачиваясь
сырмақ	сырмақ (вышитая кошма)
ысқырықпен аяқталатын	заканчиваясь со свистом
қаперсіз	без внимания, без заботы
сыырдың мөңірегені	мычание коровы

иттің ұлығаны	вой собаки
оқыстан	1) неожиданно, внезапно 2) неосторожно, неосмотрительно
айғай-ұйғайы	с криком, шумом
қиянаттап сөйлеу	незаслуженно обвинять, клеветать
шаптығып	сильно гневаться, разъяриться
селк	вздрагнуть
жұлық	союзки, рант (обуви)
ақсиып	торча наружу (о чем-л. белом, обнаженном, оголенном)
сүйек-саяқ	собир. разные кости, костные отбросы
пошымы	внешний вид
шоқпыт-шоқпыт	лохмотья
сықырлауық	скрипучий
тамам	весь, все
бұрышта	в углу
пеш	печь
ыза	гнев, досада, негодование
лаулата	воспламеняя, пылая
қора-қопсы	собир. загон и другие надворные пристройки хозяйственного назначения
есінеп-құсынап	зевота-рвота
палуан	борец
аштан жығылғалы	готова упасть от голода
нәумездіктерін	огорчение, печаль
айтуға сескенер еді	бояться сказать
мұқым	все

сораптап ішу
етек-жеңін жинау
қарбалас
әуестік
жалаң қағу

табадан
есінеу
мықшындап
зэру
шойын
үңірейте

мөліп
төзімім
ию-киюдан
дөңгелек жозы
отын
шелек
мүңкіп тұр
күйіңкіреп
қол салған жокпыз (тамаққа)
білек
ұрып жіберді
шүкіршілік

байғұс
бықсыған самаурын
түтін
абыр-сабыр
құрдастары

пить с шумом
собирая
суматошное время
увлечение, влечение
быть энергичным, все хватать,
проявлять жадность
с крышки сквороды
зевать
напрягаясь, натуживаясь
крайне нужный, необходимый
чугун
сделать большую дыру, проды-
рявить
смотреть с мольбой
терпение
шум, разговоры, крики
круглый низкий стол
дрова
ведро
пахнет (о запахе)
подгорел
не притрунулись к еде
предплечье
ударил
благодарение, удовлетворение
(чем-л.)
бедняга, несчастный
дымящий самовар
дым
суматоха, суета
ровесники

сілекей	слиюна
терек	тополь
табақ	большое круглое блюдо (для вареного мяса)
шайнайды	жуёт
кұлағыма	в уши
аула	двор
көзі-басы іскен	перен. опухшая голова
қасық	ложка
өрт	пожар
несібе	доля, участь, судьба
бозбала	юноша, молодой парень
қара нардай күшті	мужественный, сильный как верблюд
жауырын	1) лопатка, лопаточная кость, плечевая кость
шикі өкпе	недоросль, малолетний ребенок

ТҮСІНДІРМЕ СӨЗДІКПЕН ЖҰМЫС

ҚАУҚАР зат. Әл, күш, қуат. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 6-т. 164-бет.*

ИЮ-ҚИЮ зат. Азан-қазан, у да шу; шаң-шұң, айқай-ұйқай. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 4-т. 497-бет.*

ЖАЛТАҚ сын. Ештеңеге батылы бармайтын қорқақ, жалтақ. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 3-т. 588-бет.*

ДОДА-ДОДА үст. Тоз-тоз, түте-түте, ұйпа-тұйпа. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 3-т. 145-бет.*

КӘПЕРСІЗ үст. сөйл. Қаперсіз. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 4-т. 525-бет.*

ҚИЯНАТТА ет. Нақақтан кінәлау, айыптау, тіл тигізу. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 6-т. 229-бет.*

ЖЫЛТИ ет. Қылтиып көріну, жылтырау. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 4-т. 294-бет.*

СҰРҚАЙ ауыс. Сүренсіз, сұрықсыз. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 8-т. 397-бет.*

КЕСПЕЛТЕК сын. 1. Жуантық келген қысқа, келте. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 4-т. 655-бет.*

БӨСТЕК зат. Жүнін үстіне қаратып, теріден жасалған жұмсақ төсеніш (көрпе). *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 2-т. 431-бет.*

ДҰҢКИ ет. Дөнкию, дүрдию. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 3-т. 209-бет.*

КҮҢКІЛДЕ ет 1. Ақырын сөйлеу, түсініксіздеу, естілер-естілмес етіп айту. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 5-т. 343-бет.*

НӘУМЕЗ сын. диал. Ренішті, өкпелі, наразы. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 7-т. 337-бет.*

ЫМЫРТ зат. Күн батқаннан оның қызылы тарағанға дейінгі аралық, ақшам мезгілі. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 10-т. 394-бет.*

АТКӨПР сын. Үйіліп-төгілген, шашылған, астан-кестен, ретсіз. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 1-т. 429-бет.*

СЕЛКІЛДЕ ет. 1. Денесі селкіл қағу. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 8-т. 260-бет.*

ЖҰЛЫҚ зат. Аяқ киімнің басы мен табаны жалғасқан жері, жиегі. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 4-т. 217-бет.*

БҮЙІ зат. Құрғақ жерді мекендейтін өрмекші тәрізді улы жәндік.

БҮЙДЕЙ сын. Бүйі секілді. Бүйідей тиді. Қыран жапқандай қылды, қырғидай тиді. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 2-т. 560-бет.*

БАСПАЛА ет. 1. Бір нәрсені қалқалап жасырыну, бұғу. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 2-т. 130-бет.*

ТАҚА 2 ұст. Нақа, нағыз, тура. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 8-т. 548-бет.*

ТЕСІК ӨКПЕ. Қиыншылықты көп көрген, көнбіс. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 9-т. 139-бет.*

ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ СӨЗДІК

ШИКІ ӨКПЕ Жас бала (перзент) жөнінде айтылады.

ШИ БОРБАЙ (БҮТ) Жүдеу, терісі етіне жабысқан жас бала жөнінде айтылады.

ҚОЛ САЛДЫ Іске кірісті.

КӨЗ ТАЯ БЕРЕ // КӨЗІ ТАЙДЫ Назарын басқа жаққа аударды, көзін тасалады.

ЕТЕК-ЖЕҢІН ЖИДЫ (ЖИНАДЫ) 1. Есін жиды. 2. Шаруашылығы, тұрмысы түзеліп ықшамдалды, өзіне-өзі келді, бұрынғы қалпынан бір қос тәуір болып тәртіпке түсті, жақсарды.

ҚҰРАҚ ҰШТЫ Тік тұрып қызмет етті, асты-үстіне түсіп бәйек болды.
ТӨБЕ ҚҰЙҚАМ ШЫМЫРЛАТТЫ Шошытты, қорқытты, үрейлендірді; шошыды, тұла бойы түршікті, зәресі ұшты.

ІЛП АЛАР (-лық) ІСКЕ АСАР (ЖАРАР, ТАРАТАР) Көзге түсерлік, кәдеге жарарлық.

ЖАЛАҢ ҚАҚТЫ Қанағат етпеді, сумаңдады, ашқарақтанды.

АШТАН ӨЛП, КӨШТЕН ҚАЛМАЙДЫ Өз әлінше ішерлік-жерлігі бар, күн көріс жайы бар адам туралы айтылады.

СҮЙЕГІН ӘЗЕР СҮЙРЕТТІ Жүйкеледі, болдырды.

ҚАН ҚАҚСАТТЫ Зар жылатты, зар еңіретті.

БҮЙДЕЙ ТИДІ, БҮЙІ ТИГЕНДЕЙ ҚЫЛДЫ Қатты әлек салды, әлем-тапырығын шығарды, апшысын қуырды.

ТЕСІК ӨКПЕ Қиыншылықты көп көрген, көнбіс, кедей кісі.

*Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. Кеңесбаев І.К.
Алматы, «Ғылым» баспасы, 1977 ж.*

БАҚЫЛАУ СҰРАҚТАРЫ

1. Иғаң бозбала шағында қандай адам болған?
2. Ол Ұлы Отан соғысына қатысқан ба?
3. Иғаңның неше баласы бар?
4. Иғаңның отбасының тұрмыс жағдайы қандай?
5. Әйелі қандай адам болған?
6. Отбасында Иғаң өзін қалай ұстайды?
7. Иғаңның әйеліне, балаларына деген қарым-қатынасы қандай?
8. Дастархан басында Иғаң өзін қалай ұстайды?
9. Иғаңның үйі неге картоп екпейді?
10. Иғаңның баласы Серіктің құрдасы кім?
11. Құрдастары Иғаңа не үшін асты-үстіне түсіп бәйек болады?
12. Бүкіл ауыл тіршілік қамымен жүргенде, кім ұйықтап жататын еді?
13. Ол Серік құрдасының үйіне барғанда неге ыза болды?
14. Иғаңның үйінен Ораш неге қашып шықты?

ТАПСЫРМА

1. Әңгімені оқып, мазмұндаңыз.
2. Әңгімені ұнтаспадан (аудиокассета) тыңдаңыз.
3. Әңгіме бойынша Иғаңның мінезін, іс-қимылын суреттеп беріңіз.
4. Әңгімеден омоним болатын сөздерді тауып жазыңыз.

Үлгі: *Арық, бар, жат, біз,*

АРЫҚ I–II

АРЫҚ I зат. су ағызу үшін арнайы қазылған су жолы.

АРЫҚ II сын. семіз емес, еті қашқан, жүдеу.

5. Мына сөздерге мағынасы қарама-қарсы (антоним) сөздерді тауып жазыңыз.

АЗ –

ҰЗЫН –

АУЫРУ –

ТЕРІС –

КҮН –

ЫСТЫҚ –

ІІІ –

АІІ –

6. Әңгімеден синоним сөздерді тауып жазыңыз.

ҮЛГІ:

• *Қос, екі, пар*

• *Құрдас, құрбы, теңдес, қатарлас, жасты, жастас, тұрғылас.*

7. Әңгімеден төмендегі сұрақтарға қатысты деректерді табыңыз.

1. Иғаңның үйі қандай?

2. Иғаңның үйінде қандай мүліктер бар?

3. Ауыл шамы көпке дейін неге жанбайды?

4. Серік әкесін ұйқыдан қалай оятады?

БИҒАҢ

Кезекті демалысымды алып, ауылға келе жаттым. Сонымен, Алматыдан тым ерте, елең-алаңнан ұшып шығып, Өскеменнің аэропортына қонғанымызда, күн арқан бойы көтеріліп қалған. Ығы-жығы халық тым көп екен – біреуді-біреу біліп болмайтын қайшыласқан ел. Аэропорттың іші қапырық, адам иісі – терден тұншығып өліп кете жаздайсың. Таңертеңгілік салқынтымда осындай, қолқаны қабар тымырсық күн төбеге көтерілгенде не күйде болар екен деп ойлап тұр едім, бүйірімнен біреу түртеді. Мынандай күлімсі күнде күлкісі келіп, ойыны тасып тұрған кім екен дегендей жалт қарасам – Биғаң, кәдімгі өзіміздің ауылдағы елу жылға сотталып, екі жылдай отырып, есен-сау оралған Биғаң; біздің ауылдағы орыстан келіншек алып, одан он бір бала сүйіп отырған Биғаң; жылына екі-ақ ай жұмыс істеп (онда да тек жаз айында, пішеншілерге аспазшы болатын), қалған күндері қыста қоянға тұзақ, жазда, көктем мен күзде балыққа ау құрып жүретін саппас Биғаң; ғұмырында ренжімейтін, дүние өртеніп бара жатса саспайтын, дүниенің қайғысы мен қуанышын бөліп-жармайтын мең-зең, ұйқылы-ояу Биғаң; «Мына Шөкең алтын адам ғой, қадірімді өлген соң білесіндер», – деп, секек қағып жүретін тынымсыз, бір жерге үлкен кісі болып, құйрық басып бес минут отыра алмайтын Биғаң... Биғаң... Биғаң.

– Ой, Орашжан, жаман құдаңды танымай қалдың ба? Шөкең ғой, – деп төсін қақты. Мен, шынында да, состиып, ыңғайсыздау тұрып қалған екенмін, амандасып қол бердім. Ал ол алақанын ұсынбады.

– Таңертең ерте тұрып, беті-қолымды жумаған едім, – деді. Бәрібір сенген жоқпын, ол кісінің әр нәрсені әдейі қырсықтанып істейтінін бала жастан білетінмін.

– Денсаулығың қалай, аға? – дедім.

– Шүкір, – деді тықыршып, – Қара сиырдың қамы... балашағаның наны...

– Балаларыңыз сол баяғы...

– Иә, сол баяғы он бір... екі жыл болды одан әрі жылжымай тұр.

Мен күлдім. Ал ол үндеген жоқ, қолтығына қысқан жеті тиынның ас тұзын ыңғайлырақ етіп ырғай орналастырды да, маған:

– Қашан келдің? – деді. Сонсоң рақаттана есінеді де, менің жауабымды күтпестен:

– Таңдайымда бір жабысқақ шөл бар, ағайын, – деді. Мен түсіндім, түсінгенімді ол да түсінді, түсінісудің белгісі ретінде екеуміз де өп-өтірік күлдік.

...Ол тартып жіберді де, жеңін иіскеді. Суық судак ұсынып едім, жемеді. Тағы да жеңін құшырлана иіскеді де: «Привычка ғой», – деп, столдың шетіне қойған тұзды қолтығына қайта қысты. Менің екі көзім, есіл-дертім сол бір қорап жеті тиындық тұзда. Ақыры, шыдай алмайтын болған соң:

– Биға, – дедім.

– Шөкең, тыңдап тұр, – деп кеудесін қақты. Әй, азаматым-ай, дамылдай алмай тықыршып тұр.

– Шыңғыстайда ас тұзы көптен жоқ па?

– Неге, толып жатыр.

– Ендеше, анау қолтығыңыздағы не?..

– Мынау ма, ой, құдай-ай, сен де қайдағыны көресің. Бұл – Өскеменнің тұзы ғой. Өзің білесің, Шөкеңнің тұңғыш қызы осы қалада тұрмыста. Өзің білесің, Шөкең сол үлкен қызы сырқаттанып қалды деген соң, соған барып, міне, қайтқалы айрплан тосып тұр; өзің білесің, Шөкеңнің он бір баласы бар. Шөкеңнің өзі жұмысты түске дейін істейді, түстен кейін аштан өлсе де істемейді. Нинаның, жеңгенді айтамын, бала оқытып алатын айлығы мені қосқанда он екі балаға жете ме? Жетпейді. Кәмпит сатып алуға тиыны құрғыр жоқ болды. Тіпті алған күннің өзінде көп баланы тойдыра аласың ба? Папалап алдымнан шыққанда, ұялып қалмаймын деп, тым болмағанда ауыздарының дәмін алсын деп, бір пашка тұз сатып алдым, әйтеуір, қаладан алдым ғой... (есінеді).

Аудан орталығынан ауылға дейін автобуспен бірге бардық. Биғаң жол бойы ішек-сіленді қатырып күлдіріп, өткен жазда Мылтыққарағайда шөп шауып жүріп, ұзындығы екі метр жылан ұстап алғандығын, содан соң оның аузынан жел үрлеп шермитіп, қалай жарып жібергендерін ертегі-жыр ғып айтты. Бір ерекшелігі, Биғаң әңгіме айтқанда кішкентай балалар секілді екіленіп, екі көзі жайнап, «бәлем бар ғой, иә», «ана бар ғой, иә», «құдайға анық», «сенбесең

пәленшелерден сұра», тіпті оқта-текте қызып кетіп, «тошно пионерлік сөзім» деп тамсанып өз-өзінен қарғана жөнеледі екен.

– Ей, Ораш-ай, – деді автобус ауылдың шетіне ілінгенде, – Біз не көрмедік, баяғыда бір әйел айтқан екен: «мен не көрмедім, қасқыр да қамады, Байсал да (байы ғой) сабады» деп. – Ал енді, құда бала, сау бол, – деді Биғаң қолын ұсынып. Мен жымыдым. Бағана таңертеңгі «беті-қолымды жумаған едім» деген сөзі есіме түскен.

Өз үйім – өлең төсегім дегендей, аунап-қунай бергенім сол еді, біздің сықырлауық есік ашылып, әлдекім кірді. Даусын естіп жатырмын.

– Саусың ба, құдағи! Қол-аяғың қақсағанды қойды ма?

– Шүкір. Күн бұлттанса болды, зар қақсатады.

– Биыл құрғақшылық қой, бақытыңызға орай.

– Ой, саудаиы, – деді шешем, – кеміріп, жеп түсіріп тастаса да күн жауса екен, жердің де, елдің де кенезесін кептірмей.

Төргі бөлмеден шықтым. Биғаң екен, ізімді суытпай келіп қалыпты. Мені көріп орнынан ұшып түрегелді.

– Оу, құда бала, қашан келдің? (Амандасты). Апырай, құдағи-ай, ұлыңның келгенін айтпай, дәтіңіз қалай шыдап отыр.

– Енді сүйінші сұрайын ба? Көрген шығар дедім.

– Қайдан көрейін, Өскеменнен жаңа келдім.

– Ораш та Өскемен арқылы келген жоқ па. Кіргені осы.

– Басқа рейспен ұшқан шығар, – деген Биғаң маған қарап көзін қысты. Қолтығындағы жеті тиынның тұзы әлі жүр екен, тегі, үйіне бармаған секілді. Шешем көкейінді тескен осы шығар дегендей, үлкен қырлы стақанды шөпілдете құйған арақты алдына қойды. Биғаң сасқалақтаған болды.

– Үйбай-ау, құдай-ау, мынауыңыз не? Мен дегенің...

– Жә, бұлданбай іше сал, – деді шешем. Суық ет әкелді.

– Мені бір ішкіш олайсыз-ау. Осы ақмағанбетті ішпей қою қолдан келеді. Тіпті ішпей-ақ қояйыншы. (Стақанды қолының сыртымен ары ысырып қойды). Ал татпадым. Өле қалсам да ұрттамадым. Ей, ащы су, (араққа қарап ернін шығарды) сен итті мына Шөкең менсінбей қойды, қылатыныңды қылып ал. Уа, құдағи, көрдіңіз бе, Шөкең қандай шыдамды, (екі алақанымен санын шапалақтады) ура, Шөкең арақ албастыны жеңді. Ал ішпедім, ішпедім ғой осы. Ал, құдағи, бүкіл елге жар салыңыз, жуыңыз, тіпті той жасаңыз, Шөкең арақты мүлдем қоя алады екен. (Стақанға қарап тағы ежіреді). Әкеңнің...

көзі көгеріп кісіге қарайды-ей өзі. Қарашы, қылмындауын, пішту, оныңнан түк шықпайды, сайқал, ырбаңдама, бәрібір менсінбеймін (екі көзін тас қылып жұмып алды), мә, саған керек болса, көрмей қояйын бәлем.

– Биғаш-ау, әкем, – деді шешем, – өз-өзіңді қинап қайтесің.

– Әне, өстіп зорлайсыңдар енді, – көзін ашып жіберді. – Дегенмен, осы ит маған жағатын секілді.

– Стақанды ақырын ғана алып алдына қойды. Сипалап отырып:

– Құдағи айтыңызшы. Шөкең ішіп мас болып, көшеде құлап қалғанын көрдіңіз бе?

– Көргем жоқ.

– Құдағи, айтыңызшы, Шөкең мас болып біреумен төбелескенін, не болмаса әйелін, бала-шағасын сабады дегенді естідіңіз бе?

– Естіген жоқпын.

– Құдағи, айтыңызшы, Шөкең арақ ішіп ауырды дегенді естідіңіз бе?

– Жоқ, құдай. Денсаулығың әзірше жақсы ғой.

– Олай болса, құдағи, айтыңызшы, мал-жанымды сатып, ішімдікке салынғанымды көрдіңіз бе? Міне, елу жыл.

– Көрген жоқпын.

– Ендеше, құдағи, айтыңызшы.

– Жетер, – деді «құдағи» аса бір қажыспен, – шаршадым, шаршаттың...

– Ендеше, құдағи, жақса... неге ішпеймін.

Стақанды аузына апара берді де:

– Әй, ішпесем ішпей-ақ қояйыншы, – деп, тағы да кейінірек апарып қойды. Содан соң өзі столдың шетіне иегін тіреп, анау мөлдіреген араққа мөлиіп қарады-ай.

– Ішсең де, ішпесең де өзің біл, – деп, шешем орнынан тұрып кетті. Мен болсам Биғанның мінезіне әрі таңданып, әрі аяй қарадым. «Шынымен-ақ ішпей қояр ма екен» деп ойлаймын.

– Жоқ, – деді Биғаң саңқ етіп. Оқыс дауыстан шешем жүгіріп келді.

– Не болды? Шошып кеттім ғой, түге.

– Бұл ит, ақанды айтам, маған жағады екен. Ішпесе болмас.

Қырлы стақанды жалғыз-ақ төңкеріп ұрттады да, аузында қалғанымен ұртын шайып-шайып жұтынып қалды. Сарт-сұрт шыға жөнелді.

–Уһ, кожанасыр-ай, маңдайымнан тер шығарып жіберді ғой, – деп, шешем сылқ етіп отыра кетті.

Мен де жіпсіп, әлгі арақты өзім ішкендей болып тұр едім.

Ертеңінде Биғаң көп баласының бірінен бір шымшым тұз беріп жіберіпті. Қаладан әкелген дәм ғой..

51-56-Б.

Сөздік

аспазшы	повар
кезекті	очередной
тым ерте	очень рано
ығы-жығы	масса, толпа, множество (людей)
біреуді-біреу	кто-то кого-то
қайшыласқан	сталкиваться при встрече (на дороге)
қапырық	духота, спертость воздуха
тер	пот
тұншығып	задыхаясь
қолқа	аорта
тымырсық күн	душный день
бүйірімнен	по боку
жалт қарасам	быстро взглянул, оглянулся
пішеншілер	косари
тұзақ	ловушка
ау	сеть
саспайтын	спокойный, хладнокровный
қайғы	печаль, горе
куаныш	радость
қадір	уважение, почет, авторитет, достоинство
құда	сват
тынымсыз	беспокойный

алақан
әдейі
қырсықтанып
қолтығына
ас тұзы
ыңғайлырақ
есінеді
шөл
өп-өтірік күлдік
жеңі
столдың шеті
суық
есіл-дертім
кеуде(сін)

тұңғыш
тұрмыста
ұялып қалмайын деп
ауыздарының дәмін алсын деп
ішек-сіле

ұзындығы
жылан
жел
ерекшелігі
көзі жайнап
тамсанып
шеті
қасқыр
жымидым

ладонь
нарочно
упрямствуя, капризная
в подмышки
поваренная соль, столовая соль
удобнее
зевнул, зазевал
жажда
фальшиво, лживо засмеялись
рукава
край стола
холодный
все мои мысли
грудь, передняя верхняя часть
тела, бюст (до пояса)
первенец
замужем
чтобы не было неудобно
чтобы попробовали
мяться до упаду, до слез, до
икоты
длина
змея
ветер
особенность
глаза загорев
довольствуясь
край
волк
слегка улыбнулся (не разжимая
губ и выражая удовольствие)

танертеңгі
сықырлауық есік
күн бұлттанса
зар қақсатады
төргі бөлме
сүйінші

арқылы
көзін қысты
қырлы стақан
саскалақтаған болды

бұлданбай
ұрттамадым
менсінбей қойды
шыдамды

алақан
албасты

бүкіл
жар

той
мүлдем
қылмындау

утренний
скрипучая дверь
если будет облачно // пасмурно
ломит, болят (кости)
гостиная (почетная комната)
этн. сүйөнші! («радость-то какая!»
-возглас, предшествующий
сообщению радостной вести).

через
подмигнул
граненый стакан
сделал растерянный (потерянный) вид

не зазнавайся, не важничай
не попробовал
не признал, пренебрёг
терпеливый, выносливый, выдержанный (о человеке)

ладонь
1. миф. албасты (демоническое
существа в образ женщины яко-
бы врящее роженице)
2. перен. противный, мерзкий
весь

уст. весть, извещение, клич,
объявление

той (праздник)

совершенно, совсем, вообще

1. кокетничать, манерничать,
жеманиться
2. угодничать, лебезить, ломать-
ся (перед кем-л.)

сайқал	перен. обманчивый
ырбандама	не кокетничай, не улыбайся
құдағи	сватья, сваха, мать (или пожилая родственница) одного из супругов по отношению к родителям другого супруга
мас	пьяный
бала-шаға	семья, очаг
шаршадым	устал
кейінірек апарып қойды	положил подальше
мөлдiреген арақ	прозрачная водка
мөліп қарады	смотрел жалостно, с мольбой
таңданып аяй қарадым	смотрел с удивлением и жалостью
саңқ етіп	производит резкий звук (однократно)
оқыс	неожиданно
ұрт	щека, щеки
мандай	лоб
отыра кетті	уселся
жіпсіп	слегка вспотел
дәм	пища, еда
ұсынбады	не предложил
бәле	беда, несчастье
ішімдік	спиртное
қақсау	ныть, сильно болеть
елең-алаң	перед рассветом
өз үйім, өлең төсегім	свой дом – своя колыбель

ТҮСІНДІРМЕ СӨЗДІК

АРҚАН зат. Кендірден, қылдан ескен ұзын жіп.

АРҚАН БОЙЫ Арқанның ұзындығындай жер. Күн арқан бойы көтерілді. Күннің сәл ғана жоғары көтерілуі. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 1-т. 329-бет.*

ДҮНИЕ ар. зат. 1. Өмір, тіршілік. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 3-т. 204-бет.*

ҚЫРСЫҚТАН ет. Қыңырлану, қырсығу. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 7-т. 10-бет.*

ШЕРМИ ет. Қарны кампиып шығып тұру. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 10-т. 203-бет.*

ҚҰРҒАҚШЫЛЫҚ зат. Жауын-шашын аз болушылық, қуаңшылық. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 6-т. 508-бет.*

ПШТУ од. Менсінбегендікті, жақтырмағандықты білдіретін ишарат сөз. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 8-т. 37-бет.*

САЛЫН ет. 1. ыр. етіс. Салын. 2. Бір нәрсенің соңына түсіп шұғылдану, соған берілу. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 8-т. 138-бет.*

ШЫМШЫМ: бір шымшым. Бір шөкім, кішкентай ғана. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 10-т. 336-бет.*

ҚҰШЫРЛАН ет. 1. Құмарын тарқату, айызын қандыру. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 6-т. 539-бет.*

САППАС сын. Жалықпай үнемі бірдемені діттеп жүретін. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 8-т. 164-бет.*

КЕНЕЗЕ зат. Жердің үстіңгі қабаты, қыртысы. Кенезесі кепті. Қатты шөлдеді. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 4-т. 608-бет.*

ДӨТ. ар. зат. Шыдам, төзім, сабыр. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 3-т. 86-бет.*

ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ СӨЗДІК

ЗАР ҚАҚСАТАДЫ Сай-сүйегі сырқырап ауырды.

ІЗІ СУЫМАДЫ Болғанына ұзақ уақыт өтпеді, бір сәт өтпеді.

КӨКЕЙІН ТЕСТІ Жан-тәнімен арман етті, тым құмартты.

ДҮНИЕ ӨРТЕНІП БАРА ЖАТСА ДА ... Қандай ауырлыққа, қиыншылыққа тап болса да.

ҚАДІРІН БІЛДІ Жақсылығын бағалай алды, қасиетін түсінді.

Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. Кеңесбаев І.К.

Алматы, «Ғылым» баспасы, 1977 ж.

БАҚЫЛАУ СҰРАҚТАРЫ

1. Ораш аэропортта кімді кездестіреді?
2. Аэропорттың іші қандай?
3. Биғаңның неше баласы бар?
4. Биғаңның әйелі кім?
5. Ол қанша жылға сотталған?
6. Биғаң жаз кезінде қандай жұмыс істеген?
7. Биғаң қандай адам болған?
8. Ол балаларына қаладан не сатып алды?
9. Биғаңның не сатып алуға ақшасы болмады?
10. Биғаң жол бойы Орашқа қандай әңгіме айтты?
11. Оның әңгімелері не жайында болды?
12. Биғаң әңгіме айтқанда қайтеді?
13. Ораштың үйіне кім келді?
14. Биғаң Ораштың үйіне не үшін келді?
15. Биғаң қаладан әкелген дәмді кімнен беріп жіберді?

ТАПСЫРМА

1. Әңгімені оқып, мазмұндаңыз.
2. Әңгімені ұнтаспадан (аудиокассета) тыңдаңыз.
3. Әңгіме бойынша Биғаңның мінез-құлқын суреттеп беріңіз.
4. Әңгімеден төмендегі сөздерге қарама-қарсы сөздер тауып жазыңыз.

КЕШ –

ТҮН –

АЗ –

ҚЫС –

ҚУАНЫШ –

ЖАҚСЫ –

ЫСТЫҚ –

КЕНЖЕ –

КІШІ –

5. Әңгімеден омоним сөздерді тауып жазыңыз.

Үлгі: *ау, дәм, жар, жаз, ...*

АУ I – IV

АУ I зат. шалбардың, сымның, іш киімнің екі балағының түйіскен жері.

АУ II ет. қисаю, ауытқу, көліктің қапталына я бауырына түсу.

АУ III зат. балық ұстайтын үлкен тор, сүзгі.

АУ IV од. Дауыстау, шақыру, дыбыс беру кезінде айтылатын ишарат сөз.

6. Әңгімеден синоним сөздерді табыңыз.

Үлгі:

- *екі, қос, пар.*
- *пішеншілер, шөпшілер.*
- *ұшып тұру, атып тұру, қарғып тұру.*

КҮЛПӘШТІҢ ҰРШЫҒЫ

Шешемнің замандасы еді. Біздің үйдің қыр жағында тұрады. Ақарлы-шақарлы, бала-шағасы көп адам. Ерінен ерте айырылған. Соғысқа кетіп, содан хабар-ошарсыз жым-жырт жоғалған. Тастай батып, судай сіңіп кеткен. Әйтеуір, ұлдары ересек, үлкені үйленген, одан үш-төрт немересі және бар. Ертеден қара кешке дейін есік көзінде басқышта, тулақтың үстінде ұршық иіріп отыратын Күлпәштің екі көзі біздің үйдің түтінінде.

Табиғатынан қыдырмашы адам болған соң, көрші-қолаң оны жақтыра қоймайтын. Бірақ сұмақайлығы, ауыл үйді бір-біріне айдап салар айтақшыл өсек-аяңы жоқ әйел. Тек біреудің үйінде жаңалық болса естімей, алыстан ағайындары келіп жатса, барып есендеспей отыра алмас еді. Жіп иіретін ұршық – Күлпәштің жан жолдасы, түнде басына жастап ұйықтайды екен. Қашан көрсеңіз де, шынтағын шопшайтып, созақтата жіп иіріп шаншылып отырғанын көресіз.

Дегенмен, түтін шыққан үйді аңдып, ыстық тамағының үстіне дәл түсетін әдеті бары рас. Жұрт Күлпәштің осы мінезінен зәрезап болатын. Бағзы заман емес, қазіргі ағыл-тегіл тоқшылық уақытта, бала-шағаңның ортасында оңашаланып аузыңа енді ала берген асыңа бір емес, екі емес, ортақ бола берген адамды – атаң болса да жақтырасың ба, тәйірі. Бірақ жұрттың күңкілін, қыржың-тыржың теріс қабағын Күлпәш кәперіне де алмайтын. Салдырлап әңгімесін айтып, алды-артына қарамай асай беретін, тіпті «жесеңдерші» деп өз асыңды өзіңе тықпалайтын: тіпті өз үйінен кекіре тойып шығып, көршінің шайына зыр жүгіріп кетер еді.

Қыстың алғашқы айының бір күні еді. Таңертең тұрсам, аппақ болып қар жауып қалыпты. Кеше ғана қара қожалақ жатқан дала ақ көрпесін қымтанып, ұзақ ұйқыға кеткендей жым-жырт. Қар бетіне иттің ғана ізі түскен. Күн көтеріле, алғашқы қар қалыңдығына қарамай жылбысқалана еріп, ақ сорпасы шығып бусана бастады. Ағаш күрек алып әрі-бері тазалап көріп едім, жабыса иленіп ырық берме-

ген соң, тастағанмын. Ағаш-ағаштың бұтағын сындырардай тұтасқан қар ештеп еріп, тамылжи соғады. Айналаңа, әсіресе күн шығар жаққа қарай алмай ұяласың, көз қарығады. Қолтығына қысқан қалайы аяғы – ыдысы бар, екі қолын жеңіне қусырынған Күлпәш үйінен асығыс шығып, бізге қарай қаздаңдай құлдады. Жақындай бере, одан бұрынырақ үйге сып етіп еніп кеттім. Апамдар шай ішіп отыр екен, іле-шала будақ-будақ бу алып Күлпәш та кірді. Кіре бере «алла, белім» деп, табалдырыққа жалп ете түскені. Өлгінде ғана сайрап, есен-сау шай құйып, самаурынға иелік жасап отырған шешем, ол да сап етіп шекесін ұстап, «алла, басым» деп зарлай жөнелгені. Мен аң-таңмын, екі әйел еселесіп, бірсыпыра ыңқылдады-ай... Күлпәш көзінің астымен ақырын ұрлана шешеме қарайды да, өзінше зор шыққанына шындап көзі жетті білем, жылжып, «аллалай» дастарқанға жақындады.

– Саумысың, Күлия? – деді жарамсақтана.

– Ауырып қалғанбысың?

– Ауырмай отыратын күнім бар ма, Күлпәш. Бір үйдегі – бір кісі болған соң, сүйретіліп тұрасың.

– Мен де сол, әйтеуір, өлмеген соң, балаларға бас-көз болып жүрген. Екі күн болды, белден шойырылғалы.

– Үш күннен бері менің де басымның сакинасы ұстап.

– Мен де жетісіп отырғаным жоқ, бәтір. Бес күннен бері екі тізем қақсайды.

– Он күннен бері оң иығым шағатын болып жүр.

– Бір ай болды, екі аяғым кеміріп жатыр-ау, жеп жатыр...

– Былтырдан бері, құданың құдіреті, екі көзім бұлдырлап көрмейтінді шығарды. Өстіп жүріп су қараңғы соқыр болып...

– Қойшы-ей, қайдағыны айтпай, кейде менің де екі құлағым тарс бітіп қалады.

Ендігі сәтте шешем де, Күлпәш та ауруларын ұмытып, құла шайды сораптай ұрттап, ұзақ сонар әңгімеге көшкен. Ал мен аң-таңмын...

– Е-е, замандас-ай, – деп күрсінді Күлпәш. Шалың бар сен осындайсың. Жиырма жылдан бері жесір біздің не жанымыз шыдап жүр десеңші. Жүрген ғой, әйтеуір, өлейін десе, қол тимей... Е... е...

– Бойында шыбын жаны бар демесең, біздің үйдің иесі ауырады ғой, қатты ауырады. Трудовой өтіп кетсе керек. – Шешем төргі бөлмеде көзілдірігін киіп кітап оқып жатқан әкем жаққа мойнын соза қарап қойды. Содан соң маған:

– Есікті жаба салшы, – деді. Әңгімемізді естіп қояр ма деп сезіктенді білем.

– Е, сөйт, балам, төргі бөлменің есігін жаба сал, – деп қайталады Күлпәш. – Жүзіқара-ау, ұлыңа шай құйсаңшы, – деп шешемнің ұмыт қалдырған шаруасын және есіне салды.

– Күзден бері осы жаңғалақтық пайда болды, – деді шешем. – Қазір қойғанымды қазір ұмытамын.

– Мен де ұмытшақпын-ей, – деді Күлпәш. – Әнеукүні Шәкендердікі ет асқан екен, барайын деп тұрып, қара басып ұйықтап қалыппын.

– Кеше соғым сойған күнге дейін тісіміздің суын сорып отырамыз ба деп, қалған қара ешкіні алып соқтық.

– Не дейді!.. Күлпәш қайран қалып таңданды. – Айттым ғой, кейінгі кезде ес-ақылдан айырылып жүрмін деп. Айта салғанды да білмейсің. Тіпті түгіндерің бықсымап еді, сен де қуланып, сараңданып барасың-ау. Ішек-түшек, қарын-сарын алып қалушы едің... дәмәтіп.

– Алла, басым! – деп, шешем әңгіменің ауанын бұзып жіберді.

– Алла, белім! – деді Күлпәш. – Көп отырып қалдым-ау, сенімен әңгімелесемін деп. Біздің қара сиыр қарасан болды. Арты бітеліп, алты ай болды желіндегелі. Түйе секілді найқалып жүр, албасты, қара суға қамалтпай бір шайлық сүт бер.

– Біздің қоңыр сиыр ерте суалып барады. Өзі үш емшек, өзің білесің, бір емшегі баяғыда кеткен. Жем-шөбін алдына төгіп отырған біз емес. Бір сағат созыласаң, жалғыз шайлық сүт әрең шығады. Сенің ұлың қойда ғой, анда-санда біздің үйге де бір қапшық жем әкеп тастамай ма? Міне, сүттің бары осы, – деп, тостағандағы шайға қатып отырған сүтті көрсетіп еді, Күлпәш үңіліп қарады да:

– Е, мынауың көп сүт, – деді шімірікпей.

– Көп сүт болса, аузымнан жырып саған-ақ бердім, – деп, барлығын Күлпәштің ыдысына қотара құйып бере салды. Содан соң өзі үлкен бір мәрттік жасағандай замандасына риза көзбен күлімсірей қарады.

– Рақмет, Күлия! – деді ол қош көңілмен шығып бара жатып. – Ұлыңның қызығын көр, алла белім, аяғымды бастырмайды, сүйретіліп қашан жетер екенмін...

Терезеден тысқа қарап едім, үйіне қарай құстай ұшып безіп бара жатқан Күлпәшті көрдім.

– Ораш, – деді шешем, – шоланда бір меске сүт пісіп тұр еді, алып келші.

Мен аң-таңмын.

Ер жетіп, ауылдан ұзап кеткеніме көп жыл өтті. Анда-санда ғана қатынап тұрамын. Елдің қадір-қасиеті әлі бұзыла қойған жоқ. Әрине, алыстан жолаушы келген соң мал сояды, амандасуға ағайын-туған жиналады. Сондай бірінен соң бірі сабылып жатар ауылдастарымның ортасынан ең әуелі іздейтінім – ұршық иіріп отыратын Күлпәш еді. Шешемнен амандығын алғашқы сұрарым да сол кісі.

– Е, ол қатынды құдай ала ма? Жүр ғой, әйтеуір, жеті күн – жерден, жеті күн – елден жеп. – Шешемнің бұл сөзі зілсіз, ешбір кек, жаулық тілемей айтарын білемін. Өйткені баяғыда мал сойса, Күлпәштан қулығын асырып ым-жымын көрсетпей қоятын да, егер келмей қалса: «Әлгі қатын қайда жүр, ауырып қалған жоқ па?» – деп, елегізіп іздеп отырар еді. Сыбағасын сақтап, бөлек алып қоятын.

Ауылға оқта-текте бара қалсақ, «туған жердің келбеті-ай, ауасын-ай» деп тамсанып, күні кеше ғана қашқандай болып, екі қолыңды төбеңе қойып безіп кеткен ауылды жаңа көргендей өп-өтірік таңырқап, тамсанып қарайтын жасанды әдетіміз бар ғой. Сондай әрі жалған, әрі монтаны мінез маған да жұққан-ды. Тыртыған трико киіп, қырыққан серке бұттанып, маң-маң баса өзен жаққа беттедім. Бұқтырма барған сайын молайып, екі жағалауын кеміріп, кенересін кеңейтіп келеді екен. Су алатын жарбақтың жиегінде екі шелекті төңкеріп тастап, ұршық иіріп Күлпәш отыр. Кішкентай немересі құмнан үй жасап ойнап жүр. Мені көріп, орнынан лып етіп тұрып қарсы жүрді.

– Ұйбай-оу, Орашжан-ау, қашан келіп қалғансың? Дені-қарның сау ма? Күлия ұлы келіп көзайым болып, той жасап жатыр екен ғой. Жүзіқара, әбден қуланып алған, мен тіпті ауыл үй отырып сезбей қалдым.

Бетімнен сүйді.

– Түү, жүдеусің ғой. Ала қағаздың бетін айналдырамын деп азып кетіпсің. Біздің ұл шұжықтай... Иә, оқуыңды қашан бітіресің? Оныншыдан соң оныншы класқа мұғалім боп жүргендер көп қой. Бітпейтін неме болса қайтып келсеңші, жаман әкеңді жалғызсыратпай.

– Оқуымды әлдеқашан тауысқанмын, шеше.

– Енді неғып қайтпайсың?

– Қалада қызмет істеймін.

– Қызметті қайтесің. Жаман әкең отын-шөбін жеткізе алмай, біздің ұлға сан рет келеді. Біздің ұл мықты болып өсті. Трактордың

құлағында ойнайды. Ептеп ішіп қоятыны бар, ол ештеңе етпес. Қалада да қарап жүрмейтін шығар.

Мен не айтарымды білмедім. Ауылда қалып не тракторист, не орманшы болмағанымға өзім де сан рет опынған едім... Әкем қартайыңқырап, оның үстіне денсаулығы нашар, шаруасының қиюы қашып жүргені рас-ты. Енді қайтейін, қаладан отын-шөп жіберетін емес...

Бағланның төре табақ етін алдымызға енді ала бергенде, самбырлай сөйлеп Күлпәш кірді.

– Ей, қатын, – деді шешеме айбындап. – Неге қуанбайсың? Жаман жүрегің неге жарылмайды, ойбай? Май ішкен мысықтай, екі көзіңді тарс жұмып жылмиып отырсың ғой. Ұлыңның келгенін неге айтпадың? Ораш сенің ғана ұлың емес, күні кеше мұрнынан сығып алған менің де балам. Балам болмаса – баламның жан жолдасы, күні кеше тай-құлындай тебісіп бірге өскен. Жылқының майындай жылбысқаланып, Орашыңның әкелген сәлем-сауқатын жалғыз өзің жамбасыңа басып жатырсың ғой. Қысқы – қызылымыз бен жазғы – ағымызды қылдай қылып бөліп жеуші едік. Баяғыда біреу: «Ауыл үй қонсақ қоналық, бірақ аяқ-табақ араластырмайық» деген екен. Отыз жыл оттас болған көршінің қақысынан қиын не бар бұл жалғанда. Ұлың қайда? (Мені жаңа көргендей құшақтап, екі бетімнің сау-тамтығын қалдырмай сүйді). Келші, құлыным, мауқымды басып, шөлімді қандырып шөпілдетейін-ай. Реңің жақсы, бұрынғыдай емес, толып, азамат болыпсың. Ай сайын ақша жіберіп, әке-шешенді асырап жатырсың, естімей, көрмей отырғамыз жоқ. Өлгі біздің жаман ұл май-май болып, темір итаяғының астынан бір шықпайды, жүргенінен тұрғаны көп. Көк тиын әкеліп жатқан ол емес, «апа, бересілі болдым» деп, ашқарақ сиырдай мөңіреп тұрғаны. «Аласысы» қашан, ит біле ме? Неге ауыздарыңды аңқайтып қалдыңдар, ет жесеңдерші. Ей, шал, жамбастың етін азайтып маған берші, – деп, салалы саусақтарын табаққа тарбайта салды.

Мен аң-таңмын.

Әкем мырс-мырс күліп, жамбасты етімен ұстата берді. Ал шешем болса бір қызарды, бір сазарды. Содан соң тамағын кенеп сөз бастады. Бейне бір бұрынғының билеріндей...

– Әй, Күлпәш, сен өйтіп бастырмалатпа. «Жуас түйе жүндеуге жақсы» деп. Қара суымнан қалдырып көргенім жоқ, көзіңнен шықсын. Баламның алдында жер-жебір, жекен суыма жетіп, есімді

шығарып жібердің ғой. Көшке берген тайынды ал, бірдемесін өткізіп қойғандай, ер-тоқымыңды бауырыңа алып тулағаның неткенің. Бозталдан шөбімді жеткізіп бер деп он рет барғанда, он күн аяғына бас ұрғанда, төгіп-шашып әрең әкелмеп пе еді ала көз ұлың, онда да ақысын былай алып, шөлмек-шөлмек арағымды ішкен, ол аздай, трактормен сүзіп қораның қанатын құлатып кеткен. Бір басыңда бес ұршық бар, бірін бере көр деп жалындым, бетпақтанып міз бақтың ба?.. Енді келіп, екі иығыңды жұлып жеп, тамағымнан тас өткізіп, отымның басын сабалайсың... Әдірем қал...

– Сенің де сырың белгілі. Шалым бар деп кергисің келіп, кердең-дейсің келіп...

Мен орнымнан тұрып кеттім. Әкем: «Жетті енді, желіге бермеңдер!» – деп, зекіп еді, екеуі... бірдей жым болды.

Сүт пісірім уақыттан кейін, жайдары жарасып, мандайлары жіпсіп, шай ішіп отырды. Ұзақ бір әңгімеге кеткен. Бір-біріне аса риза көңілмен рақаттана күледі.

– Сен қатын да қайдағыны білесің, – деді Күлпәш құла шайды сораптай түсіп. – Шалыңның қолын қағып көргем жоқ, сен де кеңсің ғой.

– Рас, сенен қызғанып қайтемін. Бір өтірігі жоқ, – деді шешем. Екеуі тағы күлді. Мен аң-таңмын.

– Осы, Күлия, сен әлгі жоғалған шелегіңді таптың ба? – деді Күлпәш.

– Жоқ, судай сіңіп, тастай батты ғой.

– Құлағыңды бері жақындатшы. – Сыбырлап сөйледі. – Тірі адамға мен айтты деп аузыңнан шығарып, сездірме. Сенің шелегіңді мен бір үйден көрдім.

– Қойшы әрі, рас па?

– Рас, өтірік айтсам жаным шықсын. Шелегіңнің бүйірінде кішкене майысқаны бар еді ғой.

– Дәл өзі.

– Ендеше, сол шелек біздің үйде, Мағыштың сеңкесінде керосин құюлы тұр екен, танып алып келдім. Тегінде, осы ауылдың бары мен жоғын менен сұра.

Шешем Күлпәшқа қағазға орап бір асым ет беріп, ол қолтығына қысқан олжасын зыр жүгіріп апарып тастады да, сүйектен жонып істеген ұршығын алып құстай ұшып қайтып келе жатты.

Өте әділ айырбас, екі жақты түсінушілік жағдайда өткен бүгінгі кеңес келесі күні басқаша сипат алған.

Етті асып жеп алған Күлпәш ұршығын сұратып жіберіпті...
Мен аң-таңмын.

86-93-Б.

Сөздік

ұршық	веретено
хабар-ошарсыз	без вести
түтін	дым
қыр жағында	бок
жым-жырт	тихий, безмолвный, безвучный // абсолютно тихо, совершенно безмолвно, тихо
тастай батып, судай сің	укорениться, обосноваться (букв. Утонуть как камень, впитаться как вода).
немере	внук
тулақ	тулак (высушенная шкура домашнего животного, употре- бляемая как подстилка и для взбивания шерсти)
қыдырмашы	гулёна
сумақайлығы жоқ	нехитрый, добродушный
айтақшыл	без подстрекательства
шынтақ	локоть
теріс қабағын	хмурые брови
кекіре тойып шығып	наевшись досыта
жүгіріп кетер еді	побежал бы
көз қарығу	ослепление отраженным от сне- га светом
қалайы	олово // оловянный
табалдырық	порог, лестница
сүйретіліп тұрасың	перен. еле стойшь, еле дышишь

көзім бұлдырлап

жесір

албасты

шімірікпей

мәрт(-тік)

мес

көзайым бол

жүдеу

ауыздарынды

аңқайтып қалыңдар

тізе

иық

соқыр

замандас

сараңданып

зілсіз

тыртыған

жамбас

сазару

сыбаға

тәйірі

төбене

бұқтырма

жым болды

глаза помутнев

вдова

1. миф. албасты (демоническое существо в образе женщины, якобы вредящее роженице)

2. перен. противный, мерзкий
не дрогнув, не постыдившись
щедрый

кожаный бурдюк (из цельной шкуры козла для хранения кумыса или айрана)

радоваться встрече (с тем, кого сильно, долго ждал)

исхудание, изнурение, отощание

разиньте рот

(разинув рот)

колено

плечо

слепой

ровесник, сверстник

жадничая

без умысла

сешая, сморщенная

тазовая кость

мрачнеть

доля, часть. в чем-л. определенная кому-л.

недовольство, пренебрежение

на голову

засада

утихомирился, замолчал

әуелі	сначала
жарбақ	лесть
жалп ете түскені	упал навзничь
ыңқылдады-ай	застонал
құлағым тарс бітіп қалды	уши оглохли // уши заложило
үңіліп қарады	установился
қотара құйып бере салды	опрокинул (налил опрокидывая посуду)

ТҮСІНДІРМЕ СӨЗДІКПЕН ЖҰМЫС

АҚАРЛЫ-ШАҚАРЛЫ сын. Жанды-жақты, өсіп-өнген. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 1-т. 138-бет.*

ТАСТАЙ БАТЫП, СУДАЙ СІҢДІ. Басқа елге(жерге) араласып, сіңіп кетті. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 9-т. 46-бет.*

СОЗАҚТАТА ет. Ұзаққа, көпке созылу, кешеуілдеу. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 8-т. 312-бет.*

КӘПЕР: кәперіне келмеді. Сөйл. Қәперіне келмеді. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 4-т. 524-бет.*

САЛДЫРЛА ет. Заттардың бір-біріне соқтығысуынан шығатын қаңғырлау, күңгірлеу. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 8-т. 126-бет.*

ҚУСЫР ет. 1. Екі нәрсені айкастыра қосу, біріктіру, бір-біріне қаусыру.

ҚУСЫРЫН өзд. етіс. Қусыр-ын. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 6-т. 405-бет.*

СЫП: сып берді (етті). Көзді ашып-жұмғанша жып етті, зып етті. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 8-т. 488-бет.*

ШІМІРІКПЕ ет. Ешнәрседен тайсалмау, қорықпау, ұялмау. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 10-т. 370-бет.*

ШОЛАН зат. Тамақ оны-мұны сақтайтын аула ішіндегі бөлек бөлме, қойма. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 10-т. 247-бет.*

ЖЫЛМИ ет. 1. Ештеңе болмағандай жайдарылана қалу, аярлана тымыраю. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 4-т. 291-бет.*

ҚЫЗЫЛ Ауыс. Малдың, аңның, құстың еті. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 6-т. 563-бет.*

БЕРЕСІЛІ сын. Берешек, қарыздар. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 2-т. 270-бет.*

БАСТЫРМАЛА ет. Үсті-үстіне ес жиғызбай төпелеу, киіп-жару.

БАСТЫРМАЛАТ Бастырмала етістігінен жасалған өзгелік етіс. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 2-т. 137-бет.*

КЕРДЕНДЕ ет. Керден-керден ету; шірену, тәкаппарлану, маңғаздану. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 4-т. 629-бет.*

ЖЕЛІК ет. 1. Бірдемеге елігу, еліру, құмарлану, әуестену. 2. зат. м. Елігушілік, еліктеушілік, желпініс. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 4-т. 72-бет.*

ҚАРАСАН зат. Саны қарайып кететін, ірі қара малда болатын жұқпалы ауру. Қарасан келгір! Сыйрға айтылатын қарғыс. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 6-т. 82-бет.*

ЖАРАМСАҚТАН ет. Жаксы атану, жағымпаздану. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 3-т. 677-бет.*

ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ СӨЗДІК

ТЕРІС ҚАБАҚ Жараппай, ұнатпай қарады, оң қарамады.

ШЫБЫН ЖАН көне Өмір, тірлік мағынасында (Діни ұғым бойынша кісі өлгенде «жаны» шыбын тәрізді ұшып кетеді-міс).

ҚАРА СУ Тек қана су, жай ғана судың өзі.

АУЗЫНАН ҚАҒЫП (ЖЫРЫП) Бір нәрсені (затты) қоярда-қоймай алып кету туралы айтылады.

ЕКІ ҚОЛЫН ТӨБЕСІНЕ ҚОЙЫП Құр алақан қалып түңілді, безді.

ҚИЮЫ КЕТТІ (ҚАШТЫ) Берекесі кетті, үйлеспеді.

МАУҚЫ БАСЫЛДЫ // МАУҚЫН БАСТЫ Құмары қанды, көңілі көншіді.

ТАЙ-ҚҰЛЫНДАЙ ТЕБИСТІ Асыр салып, бірге ойнап өсті.

ҚОЛЫН ҚАҒЫП КӨРГЕМ ЖОҚ // ҚОЛЫН ҚАҚПАДЫ Жолына тосқауыл болмады, айтқанын істеді.

СУДАЙ СІңІП, ТАСТАЙ БАТТЫ Жым-жылас құрыды.

ЖЫМ (ЖЫМДАЙ) БОЛДЫ Үні өшті, сөйлеп отырған сөзін қоя қойды.

ҚҰДАЙДЫҢ (ҚҰДАНЫҢ) ҚҰДІРЕТІ діни. Алланың әмірі, тәңірдің күші сияқты діни ұғымды білдіреді.

ҚҰЛАҒЫ ТАРС (ТАС; ТАС БОП) БІТТІ Түк ести алмайтын керек туралы айтылады.

ҚҰСТАЙ ҰШТЫ Жүрісіне көз ілеспеді, зымырады.

КӨЗАЙЫМ БОЛДЫ Жолаушылап кеткен, зарыға күтіп отырған адамы келіп қуанды, масайрады, көңілі тыншыды.

ҚҰЛАҒЫНДА ОЙНАЙДЫ Ат мінуге шебер кісі, шабандоз кісі туралы айтылады.

КӨШКЕ БЕРГЕН ТАЙЛАҒЫНДЫ ҚАЙТЫП АЛ! Тым зілдене берме, ерегессең бергенінді аларсың, білгенінді істерсің.

ЕРІН БАУЫРЫНА (МОЙНЫНА) АЛДЫ Қатты ашуланды, шала бүлінді.

АЯҒЫНА БАС ҰРДЫ (ИДИ, ЖЫҒЫЛДЫ) Алдына барып жығылды, тәубе қылды, тізе бүкті, кешірім сұрады, күнәсын тіледі, мойнына алды.

ЕКІ ИҒЫН (ИІНІН) ЖҰЛЫП ЖЕДІ Қатты долданып, ашуланды.

ЖАНЫҢ ШЫҚСЫН! (ШЫҚҚЫР!) қарғыс. Өліп кет деген мағынада.

БЕЛІ ШОЙЫЛДЫ (ШОЙЫРЫЛДЫ) Белі құрыстанып ауырды, сіресті, белін жаза алмады.

БАС-КӨЗ БОЛДЫ Басшылық етті, басқарды, көз-қырын салды.

*Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. Кеңесбаев І.К.
Алматы, «Ғылым» баспасы, 1977 ж.*

БАҚЫЛАУ СҰРАҚТАРЫ

1. Күлпәш кім?
2. Күлпәш кімнің замандасы еді?
3. Ерінен ерте айырылған кім?
4. Кім қыдырмашы адам болған?
5. Күлпәш көбіне қандай жұмыспен айналысатын?
6. Кім нені аңдитын?
7. Күлзия үйіне Күлпәш келмей қалса, қайтеді?
8. Ораш ауылға келгенде шешесінен ең бірінші кімді сұрайды?
9. Ораш қайда тұрады?
10. Күлзияның баласы ауылда кім болып жұмыс істейді?
11. Ораш ауылға келгенде неге аң-таң болды?

ТАПСЫРМА

1. Әңгімені оқып, мазмұндаңыз.
2. Әңгімені ұнтаспадан (аудиокассета) тыңдаңыз.
3. Әңгіме бойынша Күлпәштің мінезін, іс-қимылын суреттеп беріңіз.
4. Әңгімеден омонимдерді тауып жазыңыз.

ҮЛГІ: *Ақ, бір, бу, сал, ұршық ...*

АҚ I–V

АҚ I сын. қардың, сүттің, бордың түсіндей.

АҚ II зат. малдың сүті және сол сүттен өндірілетін айран, қатық, қымыз, шұбат сияқты тағамдар.

АҚ III ар. зат. хақ, ақиқат, шындық.

АҚ IV шыл. Күшейту, талғау мағынасындағы демеулік шылау.

АҚ V ет. судың өз арнасымен төмен қарай жылжуы, бір орында тұрмай, ілгері қозғалып отыруы.

5. Мына сөздерге мағыналары қарама-қарсы (антоним) сөздерді тауып жазыңыз.

ЕРТЕ –

КӨП –

ҮЛКЕН –

ТЕРІС –

ЫСТЫҚ –

КЕШЕ –

АҚ –

КҮН –

ҚАТТЫ –

6. Әңгімеден синонимдерді тауып жазыңыз.

Үлгі:

Адам, кісі, жан, пенде, қаумет көне.

Сыбаға, телім, тиесі.

7. Әңгімедегі асты сызылған сөздермен сөйлем құраңыз.

8. Әңгімеден төмендегі сұрақтарға қатысты деректерді табыңыз.

1. Ауылға барғанда Ораш қайтеді?

2. Орашқа қандай жасанды әдет, жалған мінез жүкқан?

3. Күлпәштің ұлы кім болып жұмыс істейді?

4. Күлпәш түнде нені басына жастап ұйықтайды?

КӨК ТАЙЫНША

Мен бүгін ауылдан хат алдым. Тасқа басылғандай әп-әдемі тізілген жазу – бұл хатты қарындасым Мәнсия жазғанын айнытпай танытып тұр еді. Ел-жұрт, ауыл-аймақ, бота-тайлақтың амандығын айта келіп, үстіміздегі жылы аудан бойынша өсек-аяңның тым қораш болып, керісінше өлім-жітімнің көбейіп кеткенін, көрші ауылда оныншы класта оқитын қыз баланың күйеуге тиіп, оқу ісінің меңгерушісі орнынан алынып, ал мектеп директорының өскенін ғана сөз арасында айтып өтіпті. «Ең соңғы жаңалық» депті үшбу хатының аяғында, біздің үйдің керіскедей көк тайыншасын Ұзақ тауының бауырында ұрлап сойып әкеткен. Тек терісі, төрт сирағы, көзі алайған басы ғана қалған. Мал ашуы – жан ашуы деген ғой, әке-шешеміз қатты қапаланып, қайғырғаны болуға керек, үш күн сүт қатпай қара шай ішіпті. Амал не?.. Милицияға хабарлаған, әлі хабар жоқ. Көк тайыншаның орны бөлек еді-ау, қорамыздың бір бұрышы үңірейіп қалғандай болды. Енесі – көк сиыр да ұдайы үш күн мөңіреп жоқтаған екен. Есесіне ағайындар ойран-асыр, әлемдегі ең бір сүтті, қысы-жазы сауа беретін (тусын, тумасын) жылдым болар деп, үміт күтіп, болашағына сенім артып отырған «данышпан» тайыншаның айдың-күннің аманында қолды болуы, әрине, жандарын жай таптырған.

Ағымнан жарылсам, осы «суық хабарды» естіген соң, көңілім жүдеп, жұмысқа бармай қалдым. Екі құлағым шыңылдап, басым айналып, көзім қарауытқандай болған соң, дәрігерге барып едім: «Жүйкең жұқарған, бір нәрсені қатты уайымдағансыз, демалу керек» деп шығарып салды.

Жазғы демалыста ауылға барғанымда, әлгі қолды болған көк тайыншаны алғаш рет көріп, қайран қалып едім. Қайран қалған себебім: соңғы жылдары біздің үйдің сиырлары әлде бұқадан, әлде ауа-райының күрт өзгеруінен, себебін кім білсін, әйтеуір, шыбыштанып, ұсақтап бара жатқан. Ірі қара тұқымының осыншалық азуы,

әсіресе, шешемнің жанын жегідей жейтін. Орыстардан ақ бас қызыл сиыр сатып алайық деп, ертеден қара кешке дейін әкемнің құлағына маза бермеуші еді. Расында да, желіні жер сызып, маң-маң басып, не берсең соны жей беретін, маңызды оттайтын, маңқайып күйсейтін асыл тұқымды текті сиырлар бұл ауылдың асыл арманына айналған. Ал мен жазда көрген көк тайыншаның жөні бір басқа, керіскедей-ау, керіскедей. Қайдан ғана қаңғып туылғанын кім білсін, көрші-қолаңның аузының суын құртатын әдемі еді-ай жарықтық. Иә, ал енді «жарықтық» келмесе аттаныпты. Кеше түсіме кірді: ақ бас қызыл бұзауы бар, таудан асып барады екен деймін. Артына қарап мөңіреді де, көрінбей кетті... мәңгілікке...

* * *

Уақиға былай болған екен. Біздің шал әдеттегісіндей күн шықпай тұрады. Сауын сиырларын өрістен айдап қайтуға Ұзақ тауына беттейді. Қолында жүген. Кеше кешке тұсап жіберген құла аты сиырлармен бірге жайылатын. Малың түгендейді. Көк тайыншадан өзгесі өрісте жүр екен. Құла аттың тұсауын шешіп, жайдақ мініп жер шолады. Жоқ. Бір кезде өзінің ата-бабасы жайлаған таудың ұңғыл-шұңғыл, бұта-қарағанын бес саусағындай білетін ол, көк тайыншаның қарасы көрінбеген сайын, күдерін үзе бастады. Топтанып қайың өскен, сол қайыңның дәл түбінде көк тас жататын, сол көк тастың алқымынан қайнап бастау ағатын. Бала кезінде, сол жерді – «Апамның көк тасы» деп атапты. Үстіне тоқым төсеп, күні бойы жүн түтіп, иіріп отыратын шешесі елестейді. Енді құла аттың басын солай бұрған. Өз көзіне өзі сенбеді. Көк тас көк тайыншаның қанына былғанған. Көзі алайып, күзгі ашық аспанға тесіле қарап кесілген бас, серейіп төрт сирақ жатыр. Ұры әккі, әрі саспайтын қу болса керек, бастаудың суын ластап, ішек-қарнына дейін аршып алған. Меншікті сиырын соғымға жыққандай-ақ, боршалап, әдемілеп сойғаны соншалық – тіпті терісіне дейін тұздап, керіп, жайып кетіпті. Шалдың жүрегі сыздап ауырды. Малың қолды болды деп емес, атаңа нәлет ұрының басынғанына, саспай мүшелеп, боқты ішегін қалдырмай, қырып-жонып әкетіп қалғанына ит-жыны ойнады. Бастаудың күзгі күні де жасаңданып жататын маңайы опыр-топыр: тағалы аттың ізі түскен, соған қарағанда ұры – екеу секілді. Дегенмен, батырға да жан керек, бірі сасқалақтап жүріп қамшысын қалдырып кетіпті. Басқа көзге ұрып, куәға тартар дерек жоқ.

Күн ұясынан көтеріліп, етекте жайрап жатқан ауыл қыбыр-қыбыр тіршілік қамына кіріскенде, жайдақ атты ұрының қамшысымен сипай қамшылап үйіне қайтты. Бұл шақта күздің сан алуан бояуына малынған табиғат тамылжып-ақ тұр еді...

Милицияға хабарлады. Өз беттерінше әрекет жасаған жоқ.

Қыркүйекте шақырған милиция қызметкері қараша біткенде келді. Бұған да шүкіршілік, келмей қойса қайтер еді.

Ауданнан күніне бір рет қатынайтын сары ала автобустан милиция формасын киген, қолтығында тері сөмкесі бар кіші лейтенант В.В. Окинков түсіп, біздің шалдың үйіне беттеді. Оның төбесі сонадайдан көрінгенде, көк тайыншаның өзі келе жатқандай қуаныштары қойнына сыймаған. Самаурынға шай қойды, қазанға ет асты. Астына көрпе, шынтағына жастық төседі. Тамақ ішіп, ар жағына ел қонғанша, В.В. Окинков ләм-мим деп еш нәрсе сұрамады. Жамбастай жатып, үйдің ішін шолды, көз қыдыртып жан-жағына қарады. Көзі ілініп кетті білем, мұрны шұр ете қалып еді, сабағы бітіп, үйге екпіндей кірген Қанаттың дабыр-дұбыры оятып жіберді. «Ұйықтасаңшы, ұрыны іздеймін деп шаршадың ғой», – деді шешем.

– Сонымен, – деді В.В. Окинков, есіней сөмкесін ашып, – сиырларыңыз қашан жоғалды?

– Осыдан бір жарым ай бұрын, – деді әкем оған жақтырмаған кейіпте насыбайын атып (Адамдардың іс-әрекеті ішіне сыймағанда, бір шақша насыбайды бір сағатта атып қоюшы еді).

– Неге ерте хабарламадыңыздар?

– Хабарлағанбыз.

– Да, да... қол тимейді. Ұры көп. Аты-жөніңіз? – деді әкеме тіктей қарап.

– Райсов Исахан.

– Сіздің фамилияңыз, апа?

Шешем әкеме:

– Әй. Шал, айтсаңшы, – деді.

– Ол да Райсова.

– Дұрыс-сс..с.. Сиырларыңыздың жасы, түсі, белгілері...

– Үш жасар, көк, құйрығы шуатылған ұзын, мүйізі әдемі, келісті біткен керіскедей.

– Тұра тұрыңыз, – деді әкемнің сөзін бөліп, – керіскедей деген белгі болмайды. Кім ұрлап сойды деп ойлайсыз?

– Шырағым-ау, кімнің ұрлағанын білсем, сендерден көмек дәмепіп нем бар?

– Дұр-ы...с...ссс... Іздейміз, табамыз. Шеше, тағы бір кесе шай құйып жіберіңізші. Автобустан қалып қоймай тұрғанда қайтайын, асығыспын, жұмыс көп, ұрылар одан да көп.

Қанат В.В. Окинковты иттен шығарып салды.

Жарықтық күз шолтаң қайрылып, қыс келді. Биыл тіпті асығыс келді. В.В.Окинковтан хабар-ошар жоқ.

Жаңа жыл есік қағып, қапалақ-қапалақ қар жауды. В.В. Окинковтан сыбыс білінбеді. Тек, февраль айын орталап, Алтайдың қақаған суығы мал мен жанды қысып тұрған шақта аппақ дүниенің арасынан В.В. Окинковтың төбесі қараңдаған. Көк тайынша тарихын өздері баяғыда ұмытып, «құрысыншы, от пен суға қарап отырған жоқпыз ғой, ақсағын қойып сауын бағайық» деп, тәубаға келген бейбіт тіршіліктерін бұзғанына реніш білдірген.

Шай қойылды. Ет асылды. В.В. Окинов соғымның етін, әсіресе жылқының етін жақсы жейді екен. Құрт қосқан сорпаны сарқа ішіп, қолын сүртіп болған соң, көзі ілініп, қалғи бастады. Осы Қанаттың жүрген жері оңбайды, әсіресе, қыста ойбайлап ашылатын қырау тұтқан есікті жұлқа тартып кіріп келмесі бар ма... В.В. Окинков сасқалақтай атып тұрып, тапаншасына жармасты. Шешем: «Ойбай, көтек!» – деп, бетін басып отыра қалды. Әкем шақшасын қаққылап: «Әй, кемпір, насыбай бітіп қалыпты ғой», – деп, шыны сауытты домалата салды.

– Фамилияңыз, яғни аты-жөніңіз? – деді есінеген Окинков қағаз-қарындашын ыңғайлап.

– Райсов Исахан.

– Жасыңыз?

– Алпыс үштемін.

– Ұлтыңыз?

– Қазақпын! – Әкем бұл сөзді нығыздай айтты. Милиционер енді шешеме шұқшия қарады.

– Аты-жөніңіз, жасыңыз, ұлтыңыз?

– Құдай-ау, энеугүні айтып едім ғой.

– Тағы да қайталаңыз. – Шошып оянған соң ба, бас терісі келіспей, қатаң ұстады өзін.

– Райсова, жасы 65-те, – деп кемпірінің орнына тағы да әкем жауап бере бастап еді, милиционер көнбеді.

– Өзі айтсын. – Шешем сасқалақтады.

– Құдай-ау, қайын атамның атын қалай айтамын... Әй, шал... Тай-

ыншамыз керіскедей, аузымызды аққа жарытайын деп тұрған асыл тұқымды мал еді, – деп, шешем зарлай жөнеліп еді, оны В.В. Окинков тоқтатып тастады.

– «Керіскедей» деген белгі болмайды.

– Алғаш келгенінде ұмытып кетіпін, шырағым, ұрының орнында ұмытылып қамшысы қалыпты. Міне, – деп, сегіз өрім, тобылғы сап қамшыны Окинковтың алдына тастады. Ол қамшыны ары айналдырып, бері айналдырып қарап отырды да: – Бұл ауылда не көп – қамшы көп және бір-бірінен айнамайды, – деп, әкеме қайтарып берді. Бұдан соң: «Іздейміз, табамыз», – деді де, орнынан асығыс көтерілді. Оны Қанат иттен шығарып салды.

Қыс өтіп, жазғытұрымның қара қатқағы келді. Ондағы қар жылбысқалана еріп, қалғаны тау бөктерінде күн санап көбіктене мүжіліп жатқан, түске дейін мүйіз, түстен кейін киіз деп аталар алақұла шақ еді. Біздің үй бір қалыпта тіршілік кешіп, біреуден кейін, біреуден ілгері күн көрісімен, ертеңгі атар таң, татар дәмімен дәмелі күй кешіп жатқан-ды. Көк тайыншаны да, көк сөмкелі В.В.Окинковты да ұмытқалы қаш-а-н, «тәңірім, бермей-ақ қой, бірақ қолда барын ала көрме» дегендей, қалғанды қанағат көңілмен көктемді қарсы алған. Міне, осындай жазға салымның уайым-қайғысыз бір тыныш күнінде, алдыңғы күні туған мұқыр мүйіз қызыл сиырының уызын жеп, жайбарақат сорпа, шай ішіп, оңашадан оңаша өздері ғана шүйіркелесіп отырған қоңыр кеште, ағаш үйдің есігі сыңсып ашылды. Ғажабы, есік көзіндегі аса сақ ала мойнақ, төрт көз ит те шәу деп үрмеген. Тек, еті үйреніп қалса керек. Алғашында көршілердің бірі шығар деп, алаңсыз көңілмен ешқайсысы да елемей тамақтарын іше беріп еді. «Есенсіздер ме» деген дауыстан бастарын кекжең еткізіп оқыс көтерісті. Осы мезетте В.В. Окинков та дүрс-дүрс басып төрге оза берген. Сәлемін әкем ғана алды. Ал, шешем болса: «құдай-ай, тағы да Әкімков қой» деп, қолындағы кесесін шайымен төңкере салып, шегініп кетті.

– Ауданыңда не жаңалық? – деді, әкем арада орнаған тыныштықты бұзайын деген ойменен.

– Аманшылық, ақсақал... Көк тайынша табылған жоқ па?..

– Соны сенен сұрайын деп едік. Шешем бұл сөзді шаптыға айтты.

– Іздейміз, табамыз. Жұмыс басты болып көпке дейін келе алмадым. Көрші ауылдарыңыздағы бір семья соғымның етін ұрлатыпты. Соны іздеп әрең тауып бердік. Сөйтсем, өзі жоқта үйде қалған әйелі

күнде асып жей берген соң, күйеуі шөптің астына тығып тастаған екен... әй, қазақтардан бәрі шығады...

– Ол оқиғаны мен де естігенмін, етті сен емес, иті тауып алған, – деді шешем қарап отырмай. Ас ішіп, көңілі жайланған В.В. Окинков:

– Ал, басынан қайта бастайықшы өзі, – деп, қағаз-қарындашын суырды. – Аты-жөніңіз, көк тайыншаның жасы, түр-түсі...

Әкем жарықтық шыдамды адам еді ғой, Окинковты осы әзірде ғана көріп отырғандай, бастан-аяқ тәптіштеп шықты.

– Дұ-рұ-ы-ы-с-с, – деді милиционер енді шешеме бұрылып, – енді сізге келейік. Фамилияңыз?

Қызық басталды. Бағанадан бері өз тізесін өзі тоқпақтағандай, әрең отырған кемпір шорт кетті.

– Әй, Әкемков, – деді ызадан жарылардай болып. – Өз тайыншамызды өзіміз ұрлағандай бізді тергегенің не осы! Міне, жеті ай болды, әлдеқашан сүйегіне қына бітіп кеткен ата-бабамыздың аруағын қозғап, пәмилиямды сұрай бересің ғой. Сен келген сайын, басымның сақинасы ұстайды. Көк тайынша да, сен де құры. Кет өзің, жынымды ұстатпай!

В.В. Окинков үндеместен орнынан тұрды да, есікке беттеді. Босағада тұрған қалпында сөмкесін ақтарып, әкем жазған өтініш қағазды алып.

– Арыздарың. Енді өзің жоғалсаң да, бұл үйге келмеспін, – деді шешеме.

– Әдірем қал. Мені құдайдан басқа ешкім ұрлай алмайды.

Сөйтіп, бұл үй милициясыз қалды. Осы күннің ертеңінде бас-тауыш класқа сабақ беретін әпкем – Аймен ұры ұмыт қалдырған қамшыны қолына ұстап шығады. Мектепке барған соң әр класқа кіріп: «Кәне, балалар, мына қамшыны танитындарың бар ма?» – деп бас-басынан сұрайды. Үшінші класқа кіргенде, мұрнын үнемі жеңімен сүртіп отыратын қара ұл: «Ой, мұғалима, бұл – папамның қамшысы. Былтыр жазда ағам өріп берген», – деп орнынан ұшып түрегеледі. Иә, жеті ай милиционер іздеген ұры жеті минутта табылады. Бірақ баяғыда ұмытылып, садақаға шалып қойған көк тайынша дауын дабыралаудың реті ешбір болмайтын еді. Мұрнын жеңімен сүрте беретін қара ұлдың папасы бұл үйдің құдасы, сыйлас адам. Сондықтан да жабулы қазанды жабуымен қойған. Тек баласы айтып барған болу керек, «құдалар» жағы көпке дейін амандаспай жүрді.

Жаз шығып, ел-жұрт шөп науқанына кіріскен шақ. Әкем де тартпасын (шалғысын) шыңдап, көзі тірісінде әжеміз тігіп берген қара торсыққа сусынын құйып, пішен оруға шыққан. Жылдағыдай емес, биыл жаз берекелі болды, шөп қалың, жеміс-жидек көп. Күн ыстық. Мосыға шәугім іліп, шай қайнатып, демалып отырған.

Топқайыңның түбінен бастау алар тұма тазарған, көк тайыншаның ұры сойған орнын шөп басқан. Дегенмен, баяғы бір көрініс – көзі алайған малдың басы мен төрт сирақ көз алдына елестеп, жамбастай жатқан шалдың ойы оңға, санасы санға бөлінді. Мал ашуы емес еді оны мазалаған, шәй деспеген жұрағаттың басынғаны да. Осы кезде алаңсыз оттап тұрған құла аты құлағын тікті. Тоғай арасынан салт атты шығып, бері беттеген. Бұл – көк тайыншаның обалына қалған «құдасы» еді. Ол аттан жайлап түсіп, асықпай амандасты. Малдас құрған қалпы шөптің бір сабағын аузына салып, тістелеп алысқа қарады. Жеңіл күрсінгендей болды.

– Құда, – деді сәл қарлыққан, сәл толқыған үнмен, – Сіз маған өкпелеп жүрсіз білем.

– Неге өкпелейін, – деді әкем насыбайын атып.

– Жоқ, жасырмаңыз, өкпелеп жүрсіз. Болар іс – болды. Көк тайыншаларыңызды мен ұрлаған едім, оны өзіңіз де сезгенсіз.

– Оны кім айтты саған?

– Екі дүниеде де ризамын сізге. Біле тұра тіс жарып ешкімге айтпадыңыз. Мені мойындатып, аяғыңызға жыққан – дәтіңіздің беріктігі. Басқа біреу болса ғой, қалмақ қайта шапқандай мұқым ауданға жар салар еді. Рақмет сізге, құдайдың құдіреті, бала жастан әдетім – бірдеме ұрламасам, тыныш ұйықтай алмаймын. Жоқ-дегенде, өз қойымды өзім қорадан ұрлап шығып, тауға апарып сойып әкелетінімді қайтерсіз. Енді осымен бітті. Сіз үнсіздігіңізбен, шыдамдылығыңызбен жеңдіңіз мені.

Ол ұзақ сөйледі. Темекісін тартты. Әкеммен бірге шай ішті. Шөп шабысты.

– Құда, – деді кетерінде қойнына қол салып, – көк тайыншаның бодауын он сиыр берсем де қайтара алмаспын. Бала-шаға көп, бір үйде өзім ғана бас көтеретін, қайтара алмас та едім. Мынаны шөп шапқанда киерсіз, жеңсіз, алды ашық, жеңіл көйлек. Бес сом отыз тиынның шыт көйлегін әкемнің алдына тастай берді.

– Рақмет, құда, бұл да болса – жөн білгенің.

Ол атына мініп ұзап кетті де, қайта оралды.

– Байкамай қонышыма тыға салыппын. Кешіріңіз, әдет қой, – деп, керзі етігінің қонышынан әкемнің қамшысын суырып алды. Атын оқыс тебініп, желе жөнелді.

– Қайтқан малға береке, – деді құдасының соңынан көз жазбай қарап, қамшысын ұстап тұрған әкем. – Ұрлап кетсе қайтер едім.

6-14-Б.

Сөздік

хат	письмо
қарындасым	младшая родная или двоюродная сестра (в отношении брата, но не сестры)
ауыл-аймақ	аул и его окрестности
аудан бойынша	по району
өсек-аяң	сплетни
қораш	невзрачный, непримечательный
соңғы жаңалық	последняя новость
сирағы	копыта
көзі алайған басы	голова с вытаращенными глазами
қатты қапаланып	сильно горяя
сүт қатпай	без молока
қора	собир. загон и другие надворные пристройки; сарай
үңірейіп қалғандай болды	как будто опустел
ұдайы	часто
суық хабарды	неприятные вести
көңілім жүдеп	в плохом настроении
құлағым шыңылдап	шумело в ушах
бұқа	бык

шыбыш	коза (в возрасте от 6 месяцев до года)
ірі қара мал	крупный рогатый скот
маза бермеуші еді	не давал покая
желіні	вымя
асыл тұқымды	породистый, лучшей породы (о скоте)
тайынша	годовалая телка (телка по второму году)
тері	шкура
қайың	берёза
түр-түсі	масть (о животном)
жарықтық	незабвенный (о покойном)
уақиға	случай, происшествие
ұры	вор
әдеттегісіндей	как всегда (по привычке)
өріс	пастбище, выгон, выпас
жүген	узда
түгендейді	считает
жайдақ атқа мін	сесть на коня охлябью (без седла и без всякой подпруги)
күдерін үзе бастады	не было надежды, сомневался
тоқым	потник, чепрак
жүн түтіп	трепать шерсть
жүн иіру	прясть шерсть
былғанған	запачканный, замаранный
аспанға тесіле қарап	пристально глядя в небо
ішек-қарын	внутренности, потроха
меншікті	собственный
боршалап	делать продольные надрезы по мясу для провяливания

мүшелеп	по частям
сасқалақтап	растеренно, рассеянно
былғау	пачкать, марать
етекте	у подножия, внизу
қыбыр-қыбыр	слабый звук, шорох
хабарлады	сообщил
ет асты	сварил мясо
жан-жағына	во все стороны, вокруг
шалқасынан	навзничь
ұнатпай карады	с недобрый взглядом
асығыспын	спешу
соғым	убоина (в основном крупный скот, предназначенный на убой);
кұрт	курт (сушеный творог в виде шариков)
қырау	иней, изморозь (при заморозках)
шырағым	ласк. светик. голубчик (в обращении к молодым)
тау бөктері	склон горы
уыз	молозиво
жайбарақат	беззаботный, беспечный
шыдамды адам	терпеливый человек
арыз	заявление
садақа	этно. искупительная или благодарственная жертва по народному обычаю (для изгнания духа болезни, от сглаза и т.п.)
сыйлас адамдар	уважающие друг друга люди
торсық	бурдюк (посуда из кожи для хранения и перевозки жидкостей);

көзі тірісінде	при жизни
пішен	сено, травостой
салт атты	всадник
құда	сват
дәт	терпение
жеңсіз	безрукавник
шыт	ситец
керзі етік	кирзовые сапоги
береке	изобилие, достаток
оқыс	внезапный, неожиданный
тәмтіштеп	по порядку
қына	мох (растение)

ТҮСІНДІРМЕ СӨЗДІКПЕН ЖҰМЫС

ҚАПА ир. зат. Уайым, қайғы, шер, іш құса. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 6-т. 23-бет.*

КЕРІС зат. көне. Серіппелі қатты ағаш шыбығының екі ұшын қайыспен тартып, доғаша иіп жасаған қол қаруы, садақ (ҚСЭ). *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 4-т. 645-бет.*

КҮДЕР: күдер үзді. Орындауға болмасына көзі жетті, үмітін үзді, түңілді. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 5-т. 259-бет.*

ТОҚЫМ зат. Аттың арқасына ер батпау үшін екі қабат киізден ыңғайлап пішіп, сыртын мата немесе былғарымен қаптап, кейде өрнектеп сырып, айнала шетін көмкеріп жасайтын ер-тұрман жабдығының бірі. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 9-т. 176-бет.*

ҚАРАҢДА ет. Қарауытып, бұлдырлап көріну; қараң-құраң ету. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 6-т. 80-бет.*

ТӘУБЕ ар. зат. Тағдырға ризалық, шүкіршілік. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 9-т. 78-бет.*

ШҮЙІРКЕЛЕС ет. Өзара әңгімеге кірісу, сыр айтысу. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 10-т. 292-бет.*

ТӘПТІШТЕ ет. Бір нәрсені жан-жақты баяндау, рет-ретімен ұқыптап айтып беру. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 9-т. 68-бет.*

ДАБЫРЛА ет. Жан-жақтан жамырай, шулай сөйлесу, даурығысу. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 3-т. 27-бет.*

ЖҰРАҒАТ зат. Ұрпақ, үрім-бұтақ, әулет; алыс ағайын. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 4-т. 235-бет.*

БЕРЕКЕ зат. 1. Ырыс, молшылық, құт. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 2-т. 266-бет.*

ЖЕГІ ауыс. Ішқұса, уайым, қайғы.

ЖЕГІДЕЙ үст. Жегідей жеді. Жегі сияқты жеді, құртты. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 4-т. 47-бет.*

ШАПТЫҚ ет. 1. Долданып ашу шақыру, біреуге тиісу. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 10-т. 144-бет.*

САДАҚА зат. Кембағал адамдарға ақшалай я заттай берілетін қайыр, құдайы. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 8-т. 94-бет.*

МҰҚЫР сын. диал. Тұқыл, тоқал. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 7-т. 248-бет.*

МОСЫ зат. Үш темір таяқтың басы біріктіріліп, олардың түйіскен жерінен шығарылған ілгекке ыдыс іліп, шай қайнататын, ас піретін құрал. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 7-т. 234-бет.*

ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ СӨЗДІК

ТАСҚА БАСЫЛДЫ көне. Типографиялық әдіспен басылып шықты, жарық көрді.

АҒЫНАН (АҚ) ЖАРЫЛДЫ Еш нәрсені жасырмады, ішіне еш сыр бүкпей, ашық айтты, бар сырын ақтарды.

АУЫЛ-АЙМАҒЫМЕН (БОТА-ТАЙЛАҒЫМЕН) Баршасы түгел.

СУЫҚ СӨЗ // ХАБАР, СЫБЫС Жағымсыз, жаман хабар, алып қаштысы бар қауіпті әңгіме.

ҚАЙРАН ҚАЛДЫ Таңданды, таңырқады.

ҚОЛДЫ БОЛДЫ Ұрланды.

ҚУАНЫШЫ ҚОЙНЫНА СЫЙМАДЫ Қатты сүйінді, қуанғаннан жүрегі жарылып кете жаздады.

КӨЗІ ІЛІНДІ (ІЛІКТІ) Ұйқыға кетті, ұйықтап кетті.

ЕКІ ДҮНИЕ Діни ұғымда екі дүние бар деп есептейді: бірі тірліктегі кез, бұл – жалған дүние, екіншісі, адам өлгеннен кейінгі кез, бұл – шын дүние.

КӨЗІ ТІРІСІНДЕ Ажал жетіп өлмей тұрғанда, аман-сау күнінде.

ТІС ЖАРМАДЫ // ТІС ЖАРЫП СӨЗ (ТІЛ) ҚАТПАДЫ // ТІС ЖАРЫП СӨЗ АЙТПАДЫ Үн-түнсіз қалды, үндемеді, ләм-мим демеді.

АЯҒЫНА ЖЫҒЫЛДЫ Алдына барып жығылды, кешірім сұрады.

ЖАР САЛДЫ Жария етті, хабар таратты.

КҮДАЙДЫҢ (КҮДАНЫҢ) КҮДІРЕТІ діни. Алланың әмірі, тәңірдің күші сияқты діни ұғымды білдіреді.

БАС КӨТЕРЕР // БАС КӨТЕРГЕН АДАМЫ // АЗАМАТЫ, КІСІСІ

Қолынан іс келер, басшылық ете алар.

ЖЕЛІНІ ЖЕР СЫЗАДЫ Сүтті, желіні үлкен сиыр.

ҚАРАСЫ КӨРІНБЕДІ Көзге түспеді, нобайы көзге шалынбады.

КӨЗГЕ ҰРДЫ Бетке басты.

БАС-ТЕРІСІ КЕЛІСПЕГЕН Бет әлпеті, пішімі келіссіз, ұсқынсыз.

АУЗЫ АҚҚА ЖАРЫМАДЫ Тоймады, тимеді; акты, айран-сүтті көп ішпеді, аққа тойынбады.

ЖАБУЛЫ ҚАЗАН ЖАБУЛЫ КҮЙІНДЕ Сырды жасырды, шетке сыр білдірмей, не болса да өзі біліп қоя салды, істі әрі қарай қоздырмады.

*Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. Кеңесбаев І.К.
Алматы, «Ғылым» баспасы, 1977 ж.*

БАҚЫЛАУ СҰРАҚТАРЫ

1. Әңгіме не жайында?
2. Оған хат қайдан келді?
3. Хатта не туралы жазылған?
4. Хатты кім жазған?
5. Көк тайыншаны кім ұрлады?
6. Уақиға қалай болған?
7. Көк тайыншаның ұрланғанын кімге хабарлады?
8. Милиционер не үшін келді?
9. Кіші лейтенанттың аты кім?
10. Милиционер кімнің үйіне келді?
11. Милиционер шалдың үйіне неше рет келді?
12. Милиционер оларға қандай сұрақтар қойды?
13. Шал не деп жауап берді?
14. Кемпір не деп жауап берді?
15. Ұрылар қандай затты ұмытып кетті?
16. Ұрыны кім тапты?
17. Қамшының иесі кім екенін қалай білді?
18. Ұры кім?
19. Шалдан кім кешірім сұрады?
20. Ол шалға қандай зат берді?

ТАПСЫРМА

1. Әңгімені оқып, мазмұндаңыз.
2. Әңгімені ұнтаспадан (аудиокассета) тыңдаңыз.
3. Әңгіме бойынша көк тайыншаның жасы, түсі, белгілері тағы басқа ерекшеліктері жайында суреттеп беріңіз.
4. Әңгіме бойынша ұрының мінез-құлқын, әдеті туралы айтыңыз.
5. Әңгімеден омоним сөздерді тауып жазыңыз.

ҮЛГІ: *Құрт, қара, күй, жаз, жар*

ҚҰРТ I – II

Құрт I зат. қатықтан (сүзбеден) әртүрлі формада жасалып, кептірілген сүт тағамы.

Құрт II зат. денесі ұзынша, жұмыр, ирелеңдеп жүретін, омыртқасыз жәндік.

6. Әңгіме бойынша шалдың мінез-құлқын суреттеп беріңіз.
7. Әңгімеден синоним сөздерді табыңыз.

Үлгі:

• *Уайым, қайғы, күйік, мұң, шер, қасірет, зар, қамырық, құса, қапа, қам, аза, қаяу, құса-мұң, күйініш, күмірем көне.*

8. Мәтіндегі асты сызылған сөздердің қарама-қарсы мағынасын табыңыз.
9. Әңгімеден төмендегі сұрақтарға қатысты деректерді табыңыз.

1. Ұры сиырды қай жерде және қайтпін сойды?
2. Тағалы аттың ізі қай жерге түскен? Ұры нешеу?
3. Шал бала кезінде бастауды қалай атайтын?

ОРАЛХАН БӨКЕЕВ (1943-1993)

Шығыс Қазақстан облысы, Қатонқарағай ауданы, Шыңғыстай ауылында туған. Ол көрнекті жазушы, драматург. Қазақстан Ленин комсомолы сыйлығының (1976), Н. Островский атындағы Бүкілодақтық әдеби сыйлығының (1978) және Қазақстан Мемлекеттік сыйлығының лауреаты (1986). Оның негізгі шығармалары: «Қамшыгер» (1970),

«Үркер» (1971), «Қайдасың, қасқа құлыным» (1973), «Мұзтау» (1976), «Ән салады шағылдар» (1978), «Үркер ауып барады» (1981), «Біздің жақта қыс ұзақ» (1984) әңгімелер мен повестер жинағы, «Өз отынды өшірме» (1983), «Атау кере» (1991) романдары, «Құлыным менің» (1974), «Текетірес» (1976), «Қар қызы» (1982), «Зымырайды поездар» (1984) пьесалары, т.б. бар. О. Бөкеевтің шығармалары бұрынғы КСРО және көптеген шет ел халықтары тілдеріне аударылған.

Шығармаларына адам бейнесі, оның іс-әрекетін әлеуметтік-қоғамдық жағдайлармен атастыра, реалистік-романтикалық табиғатын қанық беру тән. О. Бөкеев өз қатарынан айқын даралық стилімен көрінген суреткер.

Джеймс ГРИНВУД

ӨГЕЙ БАЛА

повесть

Астана, 2002. -144 бет.

Орыс тілінен аударған: Ризабек Әдуов

ӨГЕЙ ШЕШЕ

Мен жетіммін. Алтыға толған кезімде шешем қайтыс болып, іле-шала әкем басқа біреуге үйленген. Өгей шешем ашушаң, керенау жалқау, бірақ қулығына құрық бойламайтын әйел еді. Жұрт оны миссис Берк деп атайтын. Мені ол күні бойы ауыр жұмыспен титықтататын, бала уатқызып, құдықтан су тартқызатын, үй ішін жинатқызып, дүкенге зыр жүгірткізетін және тамаққа бір тойғызбай, аш құрсақ ұстайтын. Әкей күн сайын ертеңгісін үйдің оны-мұнысына деп ақша қалдыратын, бірақ онысы арақтан артылмайтын-ды, өйткені шешем маскүнем, арақсыз күні жоқ болатын.

Әкейді алдау үшін мені дүкенге жұмсап, тиын-тебенге көп жатып қалған, талғажау етуге де татымайтын сүйек-саяқ алдыратын да: «бұл біздің түскі асымыздан қалғаны!» – деп қарап отыратын.

Әкей бұл үйге тек кешкілік бірақ оралады. Ол шалқыған бір бай көкөнісшінің базардағы сатушысы болатын – сөйтіп, күн ұзағына қатты шаршайтын.

Оған кешкілік ас әзір тұратын, ал мен көбіне таңсәріден бір тілім наннан басқа ештеңе татпайтын болғандықтан, бір кесім ет жегім келіп құлқыным құрып тұратын. Өгей шешем маған әкемнің өз ыдысынан бірдеңе салып бергенін көрсе, бірден өтірікті соға жөнелетін.

– Жан серігім, Джеймс, – дейді ол, – балаға тамақ бермей-ақ қой. Ол асқа бөгіп, ауырып қалар. Тамақсау – өзі. Бүгін түскі аста мен оған қойдың етінен үш рет лекілдете салып бердім. Ол үш адамға әбден жетер еді.

– Өй, оңбаған! – деп даусын көтереді әкем. – Айналсоқтап шықпай, бір ай бойы тісіне ет тимегендей, кісінің аузын бағады. Бар, ұйықта, мешкей неме. Әйтпесе таяқ жейсің.

Аш құрсақ күйімде ұйқыға кетемін. Ақталуға да дәрменім жоқ.

Бірде мені өгей шешем оңдырмай алдап соқты. Оған бір әйел қонаққа келген. Сөйтіп олар екеулеп әкемнің түскі асы мен кешкі асқа тастап кеткен бар ақшасын ішімдікке салсын. Қонақ кетіп, аздап есін жинағаннан кейін өгей шешем сасайын деді: егер әкем үй ішінің тамақсыз қалғанын білсе, оңдырмайтыны анық. Оның үстіне бір жерден әкемнің асына ақша табу керек. Бірақ, қайдан?

Ол жылап-сықтап, аянышты дауыспен сарнай бастады.

– Жазған басым, мен сорлы енді не істеймін? – деп еңірейді.
– Қазір әкең келіп қалады, қарғам Джимми. Ет сатып ала қоятын ақшам жоқ менің. Неммен тамақ жасай қояйын. Соққыға жығады ғой мені. Жазған басым бағы ашылмаған сорлымын ғой.

Оның көз жасы мені тебіrentіп, «қарғам» деген жылы сөзі жүрегімді елжіретіп жіберді. Мен өгей шешеме жақындап келіп, оны жұбатып, қандай көмек керегін сұрадым.

– Сен мұны айтып қана тұрсың ғой, Джимми, – деді ол, – ал ойлағаның басқа. Әрі мені аямайтының да рас, мен сені еркелеткен емеспін. Шіркін, осы қырсықтан бір құтылсам, мен сені саусағымның ұшымен де түртпес едім.

Өгей шешемнің мүләйімсіп, кінәсін мойнына алғаны мені одан әрі қатты тебіrentті.

– Сіз маған қандай көмек керек екенін айтыңызшы, мен бәрін де істеймін, – деп аптыға сендіріп жатырмын.

– Әрине, маған көмектесуге болады, сүйікті Джимми, бірақ менің оны сұрағым жоқ. Міне, саған біржарым пенс, қалай жұмсаң да еркін.

Миссис Берктің жомарттығы мені таң қалдырды. Енді мен оған қандай көмек керегін сұрап, бәйекпін.

– Иә, жаным, байқайсың ба, – деді ол, ақыр соңында, – менің саған ақша бергенімді, кішкентай қарындасыңа дәрі сатып алу үшін сені дәріханаға жұмсады деп әкеңе айта аласың ба? Ал сен сол ақшаны жоғалтып алдым деп айта аласың ба? Бұл қиын емес қой, Джимми.

– Ал, әкем мені сойып салса қайтемін?

– Жә, достым. Ол бола қоймас. Мен осында боламын ғой. Мен алпамсадай біреу саған тап беріп, сені итеріп жіберіп, ақшанды тартып алып, қашып кетті деймін әкеңе. Ал сенің еш кінәң жоқ қой. Әкең сені ұрмайды, соған сен. Ал енді бар, қыдыр, өзіңнің біржарым пенсіңе қалағаныңды сатып ал.

Көңілім күпті болғанымен мен кете бардым. Бұл кеште мен үйге әдейі асыққан жоқпын. Өгей шешем жоғалған ақшаның тарихын әкеме айтып үлгерсін деймін.

Мен үйге кіргенде әкем есіктің жанында белбеуін ұстап тұр екен.

– Мында кел, сұм неме! – деп айқайлаған әкем менің құлағымға жармасты. – Менің ақшамды қайда құрттың? Айт, жаныңның барында?!

– Мен оны жоғалтып алдым, пап! – дедім зәрем ұшып. Жалбарынған күйі миссис Беркке қарап қоямын. Маған ара түсер деп тұрмын.

– Жоғалттың? Сонда оны қайда жоғалттың?

– Мен Поллиге дәрі алмақ боп бара жатқам, ал дәу бала маған тап беріп, оны қолымнан тартып алды.

– Сонда мен сенің ертегіңе сенеді деп ойлайсың ба? – деп ашудан қалшылдап кеткен әкем айқайға басты.

Әкемнің маған сенбегеніне аса таңданған жоқпын, бірақ өгей шешем сөйлеп қоя бергенде жағамды ұстадым.

– Иә, маған да осы өтірігін айтқан. Ал енді, Джеймс, оның осы уақытқа дейін қайда сандалып жүргенін, алжапқышындағы ана майлы дақтың қайдан екенін сұрап көрші.

Шынында да менің алжапқышымда өзім біржарым пенске сатып алып, қарық болған майлы самсаның дағы қалған.

– Қандай зымиян, ұрысың! – деп айқайлады әкем. – Сен менің ақшамды ұрлап, өз қарныңды күйттеп жүр екенсің ғой.

– Иә, мен де солай болар деп ойлаймын, Джеймс, – деді сұрқия қатын, – дұрыстап тұрып сазайын тарттыршы.

Әкем қалың былғары белбеуімен дүрелеп болғанша ол осы жерден тапжылған жоқ. Шамам келгенше ақша жөніндегі бүкіл оқиғаны бақырып айтқан болдым, бірақ ол мені тыңдамай, қолы талғанша дүреледі. Дүрелеп болған соң мені қараңғы бөлмеге қамап, жарым күнге дейін ұстады. Сол кезде өгей шешемді қалай жек көрдім десеңші. Ашудың қысқаны сонша, қызыл-жоса таңбаларды да елеген жоқпын.

Әкем осы алдамшы әйелге көзсіз сеніп, оны туған анаңдай сыйла деп талап ететін менен. Бірде ол әлдебір жас жігітті ертіп келіп, мені бір бөтелке ромға жұмсаған. Мен ромды әкелген соң, қонақ оны стакандарға құйды да әкем мен өгей шешемнің денсаулығы үшін, оларға зор бақыт тілеп іше бастады. Бұл мені таңдандыра қойған

жоқ, сөйтіп бөлмеден шығуға ыңғайлана бергенімде әкемнің мені тоқтатқаны.

– Мында кел, Джим, – деді ол, – мына отырған кісіні көріп тұрсың ба?

– Әрине, көріп тұрмын, – деп жауап бердім, – бұл менің өгей шешем, миссис Берк.

– Оны өгей деп атаушы болма. Ол саған өгей шеше емес! – деп айқай салды әкем.

– Ал сонда ол кім?

– Ол сенің анаң, міне, солай атауың керек. Және оны туған анандай аялауың керек. Бар, тап қазір оны бетінен сүй.

Әкемнің сөзінің еш сөкеттігі жоқ, бірақ оны естіген мен кемсеңдеп жылай бастадым.

– Айтыңдаршы осы, мына жексұрын несіне қыңқылдайды? – деп айқайлады әкем.

– Қойшы соны, серігім, – деп араласты өгей шешем. – Бұл бір қыңыр бала... Әрі өзің де білесің ғой, оның қандай жексұрын екенін.

Мен одан әрі барқырап жылауға кірістім, өйткені марқұм анамды жанымдай жақсы көретінмін. Оның үстіне зымиян, алдамшы әйелді анам деп жатудың өзі жанымға бататын.

Әкем ашуланып, үстелді қойып қалды.

– Жә, балаға тиісе берме! – деді қонақ. – Қаншаға келді өзі, Джеймс? – деп сұрады әкемнен.

– Жетіге шықты.

– Е, онда жақында-ақ өз нанын өзі тауып жейтін болыпты ғой.

– Әлбетте, әлбетте. Баяғыда-ақ жеткен! – деп қыстырылды өгей шешем. – Өне қара, зіңгіттей емес пе. Ақша табатын кезі жетті. Бос сенделуі жетер.

– Ол онсыз да жұмыс істеп жүр ғой, – деп жақтырмай тіл қатты әкем. – Ол күні бойы Поллиді бағады.

– Жұмыс болғанына. Кіп-кішкентай баланы қолына алып уатқаны ма, оны жалғыз тастап кетіп, балалармен ойнап кететіні ше?

– Ал мен сіздерге айтайын, – деді қатқыл үнмен қонақ, – дүниеде бала күткеннен асқан азап жоқ. Менің өзімді де осындай жұмысқа жеккен мен одан алғашқы мүмкіндік болған кезде-ақ құтылғам. Бұл үшін тіпті ит болып үруге де тура келген.

Осы сөздерді айтқан кезде жанашыр қонақ менің қолыма бір пенниді білдірмей ұстата қойды. Өз ақшамды тезірек жұмсағым

келіп, тезірек тайып тұрсам деп, үлкендердің әңгімесіне құлақ түруді қойдым. Бірақ жас жігіттің ит болып үру туралы сөзі ойыма әбден қалып қойыпты. Мен бала баққаннан гөрі ит болып үруге оңай көнер едім. Бірақ менің үргенім кімге керек? Кейде мен шопандардың қойды отарымен айдағанын, ал балалардың оған отарды иіруге қалай көмектесетінін, сол кезде олардың ит болып үргенін көргенмін. Бірақ мен осындай шаруаға ақша төлейтінін ойлаған да емеспін. Шопанға ит болып үру үшін балаларды жалдаудың керегі не? Оған иттің өзін ұстау арзан емес пе? – деп ойлаймын. Бірақ қонақ бала уатқаннан ит болып үрген жақсы деді. Ал ол менің тұрмысым ауыр, әкем басымнан сипамайтынын, зұлым өгей шешемнің мені қалай қинайтынын білмейді, әлі. Бала уату оған ұнамаса, бұл мен үшін нағыз азаптың өзі болатын.

3-6-Б.

Сөздік

өгей	неродной
жетім	сирота
шала	наполовину
үйлену	жениться
ашушаң	раздражительный, вспыльчивый
жалқау	лентяй
қулық	хитрость, обман
құрық	курук (петля для ловли лошадей)
жұрт	общественность, публика
титықтау	замориться, размариваться
уату	успокаивать, утешать
құдық	колодец
тарту	тянуть, тащить
жинау	собирать, убирать

жүгіру	бежать, бегать
тойғызу	накормить досыта
аш	голодный
ұстау	держать
ертеңгі	завтрашний
оны-мұны	то-сё
қалдыру	оставить
мас	пьяный
алдау	обманывать
жұмсау	поручить, послать за чем-нибудь
түс	полдень
ас	пища, еда
кешкі	вечерний
оралу	возвращаться, вернуться
шаршау	утомиться, устать
эзір	готовый
көбіне	в основном, чаще всего
оңбаған	непутевый, бесовестный
мешкей	обжора, ненасытный
ақталу	оправдываться, откупиться
дәрмен	сила, мощь
екеулеп	вдвоем
сасу	теряться, прийти в замешательство
ес	разум, рассудок, память
анық	ясный, очевидный, достоверный
аяныш	жалость, жалко
сорлы	бедный, бедняга
еңіреу	рыдать, плакать
соққы	побои, удар

жас	слеза, слезинка
тебірену	взволноваться
елжіреу	размякнуть, расстать (о сердце)
жұбату	утешать, успокаивать
еркелету	баловать
қырсық	неприятность, беда
құтылу	избавиться, спастись
тұрту	ткнуть, толкнуть
мүләйім	смиранный
аптығу	запыхаться, торопиться, запи- наться в словах
сендіру	уверить, убеждать, внушать
еркін	вольно, вольный
жомарттық	щедрость
байқау	следить, быть осторожным, пробовать (о силе)
ақыр	последствие
асығу	торопиться, спешить
көңіл	настроение
үлгеру	успеть, успевать
белбеу	пояс
сұм	хитрый, ловкий, коварный
құрту	уничтожать, истреблять
зәре	испуг, страх
күй	положение, состояние
ара түсу	вмешиваться, поддерживать чью-либо сторону
дәу	большой, огромный
ашу	гнев, возмущение, злоба
жақ	щека, сторона, край
сандалу	болтаться, бродить

алжапқыш	передник, фартук
дақ	пятно, ссадина, отпечаток
ұрыс	ругань, ссора
шама	сила
таңба	метка, клеймо, знак
елегізу	тревожиться, насторожиться
елеу	заметить, обратить внимание
таңдану	удивляться, изумляться, удивиться
жексұрын	противный, ненавистный
қыңқылдау	хныкать, ныть
араласу	вмешиваться
қыңыр	упрямый
элбетте	конечно
зымиян	хитрец, плут
дүре	телесное наказание
үн	голос, звук
мүмкіндік	возможность, шанс
құтылу	избавиться, спастись
үру	лаять
зұлым	злодей, насильник
азап	мука, страдание, терзание
шопан	чабан

ТҮСІНДІРМЕ СӨЗДІКПЕН ЖҰМЫС

КЕРЕНАУ сын. Жайбарақат, енжар, самарқау. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 4-т. 633-бет.*

ҚҰРЫҚ зат. Жылқыны ұстау үшін, ұшына ілмек жіп бекітілген ұзын сырық. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 6-т. 522-бет.*

Құлығына құрық бойламас. Нағыз ала аяқ, қу, сұм. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 6-т. 400-бет.*

АШ ҚҰРСАҚ Тамақ ішпеген, аш қарын. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 6-т. 515-бет.*

ШАЛҚЫ ет. 2. Ауыс. Мол болу, жер-көкке симай асып-тасу. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 10-т. 117-бет.*

БӨГІП ет. Ауыс. Тамақты (жемді) қалыптан тыс артық жеу; шеміршек ату. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі 2-т. 399-бет.*

ДӘРМЕН ир. зат. Күш-қуат, шама. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 3-т. 82-бет.*

ОҢДЫРМА ет. Рақым етпеу, аямау. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 7-т. 435-бет.*

БАҚ ир. зат. Бақыт, талай. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 2-т. 48-бет.*

МҮЛӘЙМСІ ет. Дым білмегенсіп мүсәпірсу, момақансу. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 7-т. 267-бет.*

БӘЙЕК: бәйек болды. а) Жаны қалмай құрдай жорғалады, қызмет етіп, ілтипат көрсетті. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 2-т. 186-бет.*

АРА ТҮСТІ Ара тұрды, айырды, арашалады. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 1-т. 303-бет.*

ҚАРЫҚ БОЛДЫ Бір нәрсеге жарыды, кенеліп қалды, жетісті. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 6-т. 114-бет.*

ДҮРЕЛЕ ет. Дүре соғу, ұрып жазалау. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 3-т. 215-бет.*

ҚЫСТЫРЫЛ. ет. Ауыс. Өзіне қатысы жоқ іске орынсыз араласу. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 7-т. 27-бет.*

ЗІҢГІТТЕЙ сын. Дардай, соқталдай, еңгезердей. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 4-т. 413-бет.*

ЗҰЛЫМ сын. Залым, сұм, сұрқия, жауыз. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 4-т. 403-бет.*

УАТ ет. 1. Баланың жылағанын қойғызу, жұбату. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 9-т. 434-бет.*

СӨКЕТТІК зат. Ұяттық, ерсілік. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 8-т. 364-бет.*

ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ СӨЗДІК

ҚҰЛЫҒЫНА ҚҰРЫҚ БОЙЛАМАЙТЫН Нағыз ала аяқ, қу, сұм.

ЖАҒАМДЫ ҰСТАДЫМ // ЖАҒАСЫН ҰСТАДЫ 1. Таңданды, ай-ран-асыр болды.

2. Қатты түңілді, күдер үзді, жерге түкірді.

АШУ БИЛЕДІ (БУДЫ; ҚЫСТЫ; КЕРНЕДІ; ШАҚЫРДЫ) Ашуы келді. Ызалана қаны қайнай, ызалы ренішпен бұлқынды, булықты, долданды, қаһарға мінді, буырқанды-бұрсанды.

ҚҰЛҚЫНЫ ҚҰРЫДЫ Ындыны ауды.

ТАЯҚ ЖЕДІ // ТИДІ Өмір соққысын көрді, ұрыс, сөгіс есітті, беті қайтты.

АЛДАП ҰРДЫ // СОҚТЫ, ТҮСІРДІ Алдандырып отырғызып кетті, қызықтырып жолдан тайдырды.

СОҚҚЫ (ТАЯҚ) ЖЕДІ, СОҚҚЫ КӨРДІ Зорлық көрді, тойтарыс алды.

БАҒЫ АШЫЛДЫ Мандайы ашылды, ырысы тасыды.

ӨГЕЙ БАЛА (кыз, ұл) Өзінен тумаған бала.

ӨГЕЙ АНА (ШЕШЕ) Баланың тумаған шешесі.

ҚҰЛАҒЫН ТҮРДІ (САЛДЫ, ТОСТЫ, ТІКТІ, ҚОЙДЫ) Көңіл қойып тыңдады, зейін қойды, елеңдеді, елегізі тыңдады, құлағына құйып алды.

КҮН БОЙЫ // КҮН ҰЗАҚ (ҰЗАҚҚА, ҰЗЫН) Ертеден қара кешке дейін.

ЖҮРЕГІ ЕЛЖІРЕДІ // ЖҮРЕГІ ЕРІДІ (ЖЫЛЫДЫ, ЖІБІДІ) Жаны ашыды, көңілі түсті, аяды, мейірленді.

*Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. Кеңесбаев І.К.
Алматы, «Ғылым» баспасы, 1977 ж.*

БАҚЫЛАУ СҰРАҚТАРЫ

1. Джимми неше жасында жетім қалды?
2. Джиммидің өгей шешесі кім?
3. Өгей шешесі қандай адам болды?
4. Әкесі қайда жұмыс істейді?
5. Джиммиді кім алдайды?
6. Миссис Берк Джиммиге не үшін біржарым пенс берді?
7. Өгей шешесі берген ақшаны Джимми неге жұмсайды?
8. Оған өгей шешесі әкесіне ақшаны қайда жұмсадым деп айт деді?
9. Джиммиді әкесі не үшін ұрды?
10. Әкесі ұрған кезде өгей шешесі оған ара түсті ме?
11. Оның қарындасының аты кім?
12. Джиммиге әкесі кімді бағуды тапсырды?
13. Өгей шешесі Джиммиді жақсы көрді ме?

ТАПСЫРМА

1. Әңгімені оқып, мазмұндаңыз.
2. Әңгімені ұнтаспадан (аудиокассета) тыңдаңыз.
3. Әңгіме бойынша миссис Берктің мінезін-құлқын суреттеп беріңіз.

4. Әңгімеден омоним сөздерді табыңыз.

Үлгі: *аш, ас, бір, ақыр, бос*

АШ I – III

АШ I сын. ас ішпеген, тамақ жемеген, тоқ емес.

АШ II ет. жабық тұрған нәрсенің есігін, бетін шалқайту, аңқайту.

АШ III ет. кір қалдырмау, тазарту.

5. Синонимдерді тауып жазыңыз.

(үлкен, ауыр, сұмдық, ала аяқ, сайқал, белдемше, арамдық, тойтарыс, титтей, қарашадай, кішкене, еріншек, керенау, қырсау, кежір, шабан, илану, нану, жәрдем, қолғабыс, септік, сеп, шарапат, тумаған, шопан, жазық, күнә, қылмыс, қисық, қитар, құт, үрей, жанкүйер, жолдас, суайт, оңбаған адам.)

ҮЛГІ :

Ашушаң, ашуланшақ, күйгелек.

Ауқатты, дәулетті, бай, әлді, қуатты.

Алдау, арбау.

Ас, тамақ, дәм, тағам, ауқат.

Мешкей, жалмауыз, обыр.

Сокқы,

Көмек,

Сену,

Кішкентай,

Қулық,

Қу,

Қиын,

Қойшы,

Сұм,

Зәре,

Дәу,

Кінә,

Кісі,

Алжапқыш,

Серік,

Қыныр,

Жанашыр,

Жалқау,

Өгей,

6. Әңгімеден төмендегі сұрақтарға қатысты деректерді табыңыз.

1. Өгей баланың әкесі кім?
2. Олардың үйіне қонаққа кімдер келді?
3. Әкесі Джиммиден нені талап ететін?
4. Өгей бала үйінде қандай жұмыстар істейтін?
5. Әкесі Джиммиге өз ыдысынан бірдене салып бергенін көрсе, кім бірден өтірікті соға жөнелетін?
6. Миссис Берктің жомарттығы кімді таң қалдырды?
7. Джимми әкесіне өгей шешесі ненің тарихын айтып үлгерсін дейді?
8. Әкесі Джиммиді не үшін дүрелеп, қараңғы бөлмеге қамады?
9. Джимми өгей шешесі берген бір жарым пенске не сатып алды?
10. Джиммидің жасы нешеде?
11. Джиммиді өгей шешесі қалай алдады?
12. Джимми үйге кіргенде есіктің жанында кім белбеуін ұстап тұрады?

Джеймс ГРИНВУД

ӨГЕЙ БАЛА

повесть

Астана, 2002. -144 бет.

Орыс тілінен аударған: Ризабек Әдуов

ТАҒЫ ДА ЖАҢА АЗАП. ҚАШУ

Кішкентай Полли маған түнде де маза бермейтін. Менің төсегіме оны ымырт үйіріле-ақ жайғастыратын, ал мен ұйқыға жатарда оны оятып алмауға тырысып бағатынмын. Егер бұл қолымнан келсе, онда мен үш-төрт сағат тыныш ұйықтар едім. Бірақ түнгі екіге кеткенде бала оянып алып, айқайға басатын. Біздің төсегіміздің жанына қашанда май жағылған бір тілім нан мен бір құмыра сүт қойылатын. Тамақ ішкенше пәле қыз үндемейді, ал түнде оның тамаққа тәбеті ашылып, бергенінді соғып алатын да, қайтадан гөй-гөйге басатын.

Қанша уатсаң да, қанша ән айтсаң да, оны көндіре алмайсың.

– Мама! Мама! Мама! – деп, шырылдағанда даусы көшенің арғы басынан естілетін.

Мен оны уату үшін тырысып-ақ бағамын.

– Полли, сенің Джиммимен қыдырғың келмей ме? – деп сұраймын одан. Сүттей аппақ түнде ол кейде келісетін де. Біз, әрине, шынында да қыдыруға шыға алмайтынбыз, бірақ мұны түсініп жатқан Полли жоқ. Біз шынында да далаға шығатындай киінетінбіз. Мен оның басына өгей шешемнің қалпағын кигізіп, иығына өз кеудешемді жабатынмын. Менің қыдыруға шығатын киімімнің түрі – төсегімізде жататын әкемнің ескі тымағы. Киініп болған соң мен өгей шешемнің даусына салып:

– Джимми, бар Поллимен қыдырып кел. Оған мәмпәсилі дүкенді аралат! – деймін.

Енді өз даусыммен:

– Біз дайынбыз, қазір шығамыз! – деймін.

Содан кейін біз қыдыруға шығатынбыз, бірақ есікті таба алмайтынбыз, әйтеуір. Гәптің өзі осында болатын. Мәмпәси сатып алу үшін біздің далаға шығуымыз керек, ал біз есікті таба алмай әлек

боламыз. Поллидің басына ілген үлкен қалпағы бұл жағдайға жақсы көмектесетін. Менімен осылай жарты сағаттай қыдырған Полли көбінде қолымда ұйықтап қалатын. Сөйтіп мен оны ақырын төсегіне жатқызатынмын. Кейде оның мүлдем қыдырғысы келмейтін. Ал ең қырсығы да сол болатын. Мені оған тәтті әперемін деп уәде бергенім босқа кететін. Ит болып үргенім, мысық болып мияулағаным, түйе-құс, торай және балапан болғаным да зая кететін. Ол ештеңені де тыңдамай, ештеңеге де көз салмай, айқайлап «нән» сұрайтын. «Нән» деп май жағылған нанды айтатын және айтқанынан қайтпайтын. Осы кезде қабырғаның ар жағынан дыбыс естілетін, бұл қабырғаны таяқпен ұрғылаған өгей шешем.

– Құртақандай сәбиге не істеп жатырсың, сорлы бала?

– Ол «нән» сұрайды.

– Ендеше тұрып бермейсің бе, жалқау неме.

– Беретін ештеңе жоқ, ол бәрін жеп қойды.

– Бәрін жеп қойғаны қалай? Өтірікші. Өзің баяғыңа басып, жазған баланың бар тамағын жеп қойған шығарсың. Тап қазір уат оны; менің жыныма тиме, әйтпесе көресің.

Шынында да көресінді көретінімді білемін, сөйтіп жыларман болып Поллиді көндіруге тырысатынмын. Ол қайдан оңай көне қойсын. Өгей шешемнің даусын естіген соң ол бұрынғыдан да қатты жылай бастайды. Қорыққаннан зәрем ұшып, көрші бөлмеден естілген аяқтың дыбысын, есіктің ашылғанын естимін. Міне, енді ашуланған өгей шешем түнгі көйлегімен, түнгі телпегімен бөлмеме шабына кіріп келетін. Бір сөз айтпастан ол маған тап беріп, жалаңаш күйімде аямай соққыға жығатын. Ол менің басымды жастыққа тығатын, сөйтіп мен тіпті айқайлай да алмайтынмын.

Әкем оның маған не істейтінін білмейтін: егер балаға әзірленген тағамды тағы да жеп қоятын болсам, өгей шешем мені таяққа жығатынын үнемі барқырап қайталай беретін.

– Оны несіне босқа қорқыта бересің? – деп айқайлайды басқа бөлмеден әкем. – Боққа тұрмайтын мешкейдің дұрыстап сыбағасын бермейсің бе, әйтпесе ол саған пысқырып та қарамайды.

– Иә, менің де енді шыдамым таусылатын шығар! – дейді өгей шешем. – Байқа, оңбаған неме.

Содан кейін ол бөлмесіне оралып, әкеме:

– Ұрудың керегі жоқ, Джемс. Баланы ұрып жақсы ете алмайсың, – дейді.

Маған тиген таяқтан соң, бір қызығы Полли бүрісіп, ештеңе болмағандай ұйықтап қалатын. Бұған қарап әкем шынында мені қаласам баланы уата алады деп ойлайтын. Бірде мен шыдай алмай, өгей шешем жөнінде шағым айта бастадым.

– Мен сені аямаймын, – деп жауап берді әкем. – Сен сияқты пәлені сілікпесін шығарып үйрету керек.

– Иә, менің басымнан оның таяқ кетірмейтін кезі де аз қалды, – дедім мен. – Өскен соң оған көрсетемін.

Әкем маған қарап күліп жіберді.

– Егер үлкен болып өссем, – деп жалғастырдым сөзімді оның күлгеніне ызаланып, – мен оның мұрнын бұзып, аяғын сындырар едім. Жек көремін оны.

– Жә, болды былшылдамай! – деп тоқтатты мені әкем.

– Ол сізге қашанда өтірік айтады. Менің бір сәтке бос уақытым жоқ, үнемі Поллиді бағуға тиіспін.

– Бала бағу да қиын болып па. Сенің жасындағы балалар өздері ақша табады.

– Менің де жұмыс істегім келеді, папа.

– Жұмыс істегім келеді. Жұмысті іздеу керек, ол өзі саған келмейді. Ал мен, сен әлі ұйықтап жатқанда таңғы төртте базарға барамын. Онда сенен екі есе кіші балаларды көремін. Бір-екі пенни тауып, тамағына жұмсайды, таба алмаса, аш отырғаны.

– Менің жөні түзу шалбарым да, шұлығым да, етігім де жоқ, папа. Жұмысты қалай іздемекпін?

– Ақымақ, ақымақсың сен. Жұмыс үшін сәнді киім керек деп ойлайсың ба? Мен саған айтқан балалардың жалаңаш етінде бір ғана көйлек бар, ал жұмысты ешкімнен кем істемейді. Балық тасып, ақтүйнегі бар себеттерді көтереді, қайық күзетіп, тауары бар арбаны қарайды. Ал саған жұмысқа бару үшін ақ көйлек, былғары қолғап керек. Сәнқойын мұның.

Әкем маған зілдене қарап, бұрылды да кетіп қалды.

Күн өткен сайын өгей шешем мені азаптауын үдете түсті. Әсіресе әкем оны мас күйінде көріп, соққыға жыққаннан кейін халім тіпті мүшкілге айналды. Егер кір жуатын миссис Уинкшип аямағанда мен күн ұзаққа көбіне аш жүрер едім. Миссис Уинкшип менің шешемді білетін және қашанда мақтап отыратын. «Сенің әкеңнен оның өресі биік еді, ал әкең мына зымиян, алдамшы миссис Берктен әлдеқайда жақсы», – дейді ол. Мен әдетте өзімнің бар ренішімді миссис Уинк-

шипке айтатынмын. Ол мені ас үйіне шақырып алып, өзінен қалған тамағын аузыма тосатын. Кейде ол мен бірер сағат ойнап кетсем, Поллиді өзіне алып, бағатын. Бірде миссис Уинкшиптен «ит болып үруші» деген кім деп сұрадым. Ол маған тауарды аралап жүріп, сатын саудагер жалдайтын бала екенін түсіндірді. Ол бала тауары бар арбаны сүйрейді және өз қожасы базардан түрлі заттарды сатып алғанша оны күзетеді, ал содан кейін өз затының атын айқайлап, айтып жүреді.

– Ал Сіз көрген «үретін» ең кішкентай бала қандай? – деп сұрадым.

– Қандай? Сенің иығыңнан ғана келетіндерін де көрдім. Гәп бойда емес. Бастысы жақсы әуезді даусыңның болуында.

Миссис Уинкшип сатарман үшін құлаққа жағымды дауыспен қатты айқайлап айта білудің қаншалықты маңызды екенін ұзақ түсіндірді. Әр заттың атын атап, оны ерекше дауыспен айқайлап айту керек екенін айтты. Көмір сатушылар олай, ал сүт сатушылар былай айқайлайды.

Бұдан кейін менің даусым қандай осы деген сұрақ мазалай бастағаны. Өгей шешем әжептәуір әнші деп саналатын. Мен одан бірнеше ән үйреніп алып, жиі айтатынмын. Өзімше жаман емес тәрізді. Кім білсін, менің даусым әнге жақсы болғанымен, балық туралы немесе қайдағы бір жемістер туралы айқаулауға жарамайтын болар. Қалай болған күнде де менің өгей шешемнің тоқпағынан құтылғым келеді, ал ол үшін «ит болып үруден» басқа амал таба алмадым. Мен бірнеше рет біресе ана, біресе мына таратып сатушының даусына салып көріп едім, бірақ айқайымның жақсы-жаманын біле алмадым.

Бірде Поллиді қолыма алып баспалдақта отыр едім. Ойға батқаным сонша сәби қолымнан түсіп кетіп, баспалдақпен домалай жөнелді. Миссис Берк оның айқайлап жылағанын естіп, маған қарай жұлдыздай ұшты. Менің түсіндіргенімді де тыңдамай, тіпті баланы да көтеріп алмастан шашымнан ұстап, бірнеше рет қабырғаға ұрғылады. Ол құлағымнан шап беріп ұстап алмақ болып еді, мен сытылып кеттім, бірақ ол менің жағымды тырнағымен осып түсті. Содан кейін жұдырықтың астына алып, мұрнымды былшылдатты. Мұнысы жаныма батты. Жұлқынып шығып, оның саусағын қыршып алдым. Жанына батып айқайлаған ол мені босатып жіберді. Осыны пайдаланған мен сытылып шығып, өкпемді қолыма алып, өзіміздің шолақ көшені бойлап зытып бердім.

7-10-Б.

Сөздік

тілім	кусочек
құмыра	кувшин, ваза
өгей шеше	мачеха
қалпақ	шляпа
әйтеуір	лишь бы, как-нибудь
әлек	возня, хлопоты
уәде	обещание, уговор
зая	зря, напрасно
қабырға	стена
құрттай	крохотный, крошечный
жын	бес, злой дух
жылауық	плаксивый, слезливый
оңай	легко, легкий
зәрем ұшты	испугался
телпек	шапочка
жалаңаш	голый
соққы	побои
әзірлену	готовиться, собраться
шыдам	терпение
шағым	жалоба
жек көру	ненавидеть
үнемі	постоянно, всегда
алдамшы	обманчивый
реніш	досада, обида
сүйрету	волочить, тащить
гәп	смысл, значение
амал	способ, действие
өкпе	обида, огорчение
зыту	быстро уходить, бежать

өресі биік	мудрый, высокоразвитый
былғары қолғап	перчатки
сәнқой	модник (модница)
құлаққа жағымды дауыспен	очень приятным голосом
зыту	бежать

ТҮСІНДІРМЕ СӨЗДІКПЕН ЖҰМЫС

ЫМЫРТ зат. Күн батқаннан оның қызылы тарағанға дейінгі аралық, ақшам мезгілі. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 10-т. 394-бет.*

УАТ ет. 1. Баланың жылағанын қойғызу, жұбату. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 9-т. 434-бет.*

ГӨЙ-ГӨЙ зат. 1. Бір қалыпты сарын, дыбыс, үн. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 2-т. 680-бет.*

ШАБЫН ет. Буырқанып-бұрсану, қатты қайрат көрсетіп долдану, шамырқану. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 10-т. 79-бет.*

ПЫСҚЫРЫП ТА ҚАРАМАЙДЫ. Көзге ілмейді, керек те қылмайды. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 8-т. 25-бет.*

БАРҚЫРА ет. Жағымсыз жуан дауыс шығару. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 2-т. 104-бет.*

ЗІЛДЕН ет. Зіл тастау, ызғарлану. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 4-т. 412-бет.*

ЗӨРЕ зат. Үрей, қорқыныш. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 4-т. 376-бет.*

СІЛКПЕ: Ауыс. Әбден қалжырады, титықтады. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 8-т. 512-бет.*

ЗЫМИЯН сын. Сұм-сұрқия, залым, қу. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 4-т. 680-бет.*

СЫБАҒАСЫН АЛДЫ (БЕРДІ). Көресісін көрді, сазайын тартты. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 8-т. 436-бет.*

САТАРМАН зат. Сатушы адам, саудагер. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 8-т. 200-бет.*

ШОЛАҚ Қысқа, ұзын емес, келте. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 10-т. 247-бет.*

ҚЫРШЫ ет. Тістеп жұлып алу. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 7-т. 14-бет.*

ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ СӨЗДІК

ЖЫНЫНА ТИДІ // ЖЫНЫН КЕЛТІРДІ Ашуын келтірді, ызалан-дырды.

ӨКПЕСІН ҚОЛЫНА АЛЫП ЖЕТТІ // ЖҮГІРДІ Бар пәрменінше жүгірді, асыға-үсіге жүгіріп жетті.

ЗӘРЕ-ҚҰТЫ ҚАЛМАДЫ, ЗӘРЕСІ ҰШТЫ (ЖОҚ), ЗӘРЕ ҚАЛМАДЫ, ЗӘРЕСІ ЗӘР ТҮБІНЕ ЖЕТТІ Қатты қорықты, жүрегі ұшты, үрейі қашты.

БАСЫНАН СЫРЫҚ (ТАЯҚ, ТОҚПАҚ, ҚҰРЫҚ) КЕТПЕДІ Қысым көрді, таяқ жеді, аяқ асты болды.

СЫТЫЛЫП ШЫҚТЫ Құтылып кетті.

ТАЯҚҚА ЖЫҚТЫ Ұрып-соғып тастады.

СЫБАҒАСЫН (БЕРДІ, ЖЕДІ) АЛДЫ Сазайын тартты, жазасын алды.

ЖҮЛДЫЗДАЙ АҚТЫ (ҰШТЫ) Қатты жүгірді, оқша атылды.

ШАП БЕРДІ Тарпа бас салып, тұра ұмтылды.

*Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. Кеңесбаев І.К.
Алматы, «Ғылым» баспасы, 1977 ж.*

БАҚЫЛАУ СҰРАҚТАРЫ

1. Джиммидің қарындасының аты кім?
2. Джиммиге түнде кім маза бермейді?
3. Полли түнде ұйықтамааса, Джимми не істейді?
4. Полли далаға шыққанда басына не киеді?
5. Ол Поллиді жұбата алмаса, өгей шешесі Джиммиге не істейді?
6. Әкесі Джиммиді не үшін мешкей дейді?
7. Өгей шешесі Джиммиді неге жиі ұрады?
8. Ол неге өгей шешесін жек көрді?
9. Джимми не үшін әкесіне жұмыс істегісі келетін айтты?
10. Миссис Уинкшип кім?
11. Миссис Уинкшип Джиммиге оның әке-шешесі туралы не айтатын?
12. Ол Миссис Уинкшиптен не жайында сұрады?
13. Джиммиді қандай сұрақ мазалай бастады?
14. Ол Поллиді не үшін құлатып алды?
15. Полиді құлатқаны үшін миссис Берк не істеді?
16. Өгей бала үйінен не үшін қашып кетті?

ТАПСЫРМА

1. Әңгімені оқып, мазмұндаңыз.
2. Әңгімені ұнтаспадан (аудиокассета) тыңдаңыз.
3. Әңгімеден төмендегі сұрақтарға қатысты деректерді табыңыз.

1. Джимми Полиді жұбату үшін не істейтін?
2. Джимми әкесіне қандай шағым айтты?
3. Базардағы балалар қандай жұмыс істейді?

4. Әңгімеден синонимдерді табыңыз.

ҮЛГІ:

• *Кішкентай, кіп-кішкентай, жұдырықтай, қаршадай, кішкене, бармақтай, құйттай, құйтымдай, құртымдай, құйтақандай, құртақандай, құрттай, қылаудай, қылдай, қылдырықтай, қарашықтай, оймақтай, тырнақтай. Көлемі үлкен емес, тым ұсақ, бір жапырақ.*

• *Ымырт, іңір, апақ-сапақ, намазшам. Күн батып, қараңғы түскен ала көлеңке кез.*

• *Мешкей, жалмауыз, тойымсыз, обыр, құзғын қарам. Тамақты мейлінше көп жейтін, тойымсыз.*

5. Әңгімеден омонимдерді табыңыз.

ҮЛГІ: *Біз, бос, ақ ...*

БІЗ І – ІІ

БІЗ І зат. жұмсақтау нәрсені тесу үшін жіңішке қатты істіктен жасаған сабы бар сайман.

БІЗ ІІ ес.

6. Асты сызылған сөздермен сөйлем құраңыз.

Джеймс ГРИНВУД

ӨГЕЙ БАЛА

повесть

Астана, 2002. -144 бет.

Орыс тілінен аударған: Ризабек Әдуов

СМИТФИЛД БАЗАРЫНДАҒЫ КЕШ. МАҒАН ТӨНГЕН ЗОР ҚАУІП

Миссис Берктің мені қуған-қумағанын білген жоқпын. Көшемен зытқан бойы тіпті артыма да қараған емеспін. Кір жуушы миссис Уинкшип мені көріп, үлкен бір қауіптен қашып бара жатқанымды түрімнен сезіп, маған айқай салды:

– Жүгір, Джимми, жетпесін десең, тезірек жүгір.

Шолақ көшеден Тернмилл көшесіне құстай ұшып, одан Смитфилд базарына қарай бұрылдым. Ашық жерде мені миссис Берк қуып жететінін, ал базардың бұрылыстары мен қалтарыстарынан мені таба алмайтынын түсіндім.

Базар алаңы тыныш та, бос екен. Мен бұл алаңды жақсы білемін, өйткені достарыммен мұнда талай ойнағам. Енді қазір балалардың «Шошқа қатарына» баратынын еске түсіріп, тура соған қарай тарттым. Мен бір жабық дүкеннің сәкісіне шығып, жан-жағымға қарадым. Миссис Берктің қарасы көрінбейді. Қатты жүгіргеннен ентіккен мен ыза мен ашудан еңіреп тұрмын. Көзімнің жасы миссис Берктің тырнағы осып түскен бетімдегі жараның қанымен араласып жатыр. Шашым дудырап кеткен, бас киім болса да жоқ, жалаң аяғымға батпак жабысқан, кеудешем жыртық пен жамаудан көрінбейді.

Алғашқы жарты сағатта миссис Берк бір жерде тығылып тұрып, бір бұрыштан маған тап берер деген ойда болдым. Жан-жағымға қарағыштап, әрбір сыбдырға құлақ түріп келемін.

Бірақ, уақыт өтіп жатыр, ал менің қас жауым көрінер емес. Шамалыдан кейін ептеп сабама түсіп, сағат төртті соққанын естіген соң, енді не істейтінімді ойлай бастадым. Үйге бару керек пе? Жоқ, бұл мүмкін емес. Ол мені өлтіреді. Енді ол маған ойына келгенін істей алады: әкеме мен шайнап тастаған саусағын көрсетеді, ал әкем өзіңе

де сол керек дейді. Ал мен не деп ақталмақпын? Оның саусағын шайнап алдым, бұл енді өрескел-ақ. Оның үстіне баланы да түсіріп алдым. Маған тыныш отырып, баланы дұрыс ұста деген, ал мен оны қолымнан түсіріп алдым. Ол жерде домалап қалды, тіпті қатты соғылған да болар. Бейшара Полли. Ол құлағанда қатты айқайлады: мүмкін оның сүйектері сынған шығар. Өгей шешем содан да мені кумаған болар. Жоқ, үйге қайтуды ойлап та керегі жоқ.

Бірақ мен қайда бармақпын? Көше қараңғы. Шамдар жағыла бастады. Шошқамен қатар отыра беру жанға жайлы емес. Мен басқа жаққа өтіп, жайғастым да өз жағдайымды ойластыра бастадым.

Өзіме тиген таяқтың көкесін есіме түсіріп, осындай жазаны көтере алар ма едім деп, көз алдыма келтіріп отырмын. Кенет біреу менің қолымнан түрткенде, басымды көтерсем, қолында екі пенсі бар бір еркекті көрдім.

– Әй, сабалағым-ай, – деді ол жаны ашыған дауыспен, – ала ғой, өзіңе нан сатып ал.

Есімді жинап үлгергенше, жүргінші көзден ғайып болды. Мен оған алғыс айтып үлгерген жоқпын, алған ақшама тіпті қуанарымды да білмедім. Ол маған жай ғана: «Міне, саған екі пенс!» – деп неге айта салмады. Мені көбі «сабалақ» деп атайтын және мен оған ашуланбайтын едім. Бірақ ол маған неге нан сатып ал деді. Мен бір құдды қайыршыдай. Мен қадірімді кетірмейін деп, жаны ашыған адам кеткен жаққа қарап, бар даусыммен қатты айқай салдым:

– Нан сатып алмаймын! Ойыма не келсе соны сатып аламын!

Сөйтіп мен өзіме садақа берген адамға қасақана істейін деген батыл ниетпен жүріп кеттім. Жолда кездескен тоқаш дүкендерін әдейі көзге ілмей, тек тәтті тағамдар туралы ойлап келемін. Сөйтіп мен тосап сатылатын шағын дүкенге де келіп жеттім. Бірақ әрбір банкісінде бағасы жазылған жазу бар. Маған әсіресе өрік тосабы бар банкі дәмді де тәтті көрінді. Банкіде «Әр фунты 18 пенс» деп жазылған. Мен саусағымды бүгіп санай бастадым: осы тосаптың 2 унциясы 2 пенс 1 фартинг тұрады екен. Ал менің бір фартингім жетпейді. Бірақ мен екі пенске тосап сұрай аламын ғой. Екі пенс көп дүние, мол ақша, қайдағы бір жарты пенс емес қой.

– Маған екі пенске тосап беріңіз! – деп өз-өзіме қайталап, дүкен есігіне қарай батыл қадам бастым. Табалдырықтан аттай бергенім сол еді, құлақшекеден біреудің кондырғаны.

– Кет әрі! – деп айқай салды кәрі қожайын әйел. – Мен он минуттан бері сені қадағалап тұрмын, кэззап ұры.

Осыны айтқан ол есікті сарт жапты.

Мен қатты қапаландым. Көшеге атып шығып, дүкеннің терезесін таспен быт-шыт еткім келді. Бірақ осы сәтте дәмді тағамның иіс есімді алып, ашуым бірден сап тыйылды.

Тәтті иіс көрші дәмханадан шығады. Ол жақта ас бұршақты пудинг пен таба нанды пештен алса керек. Өзімнің екі пенсімді қайдағы бір қасық тосапқа жұмсап қойсам, дәмхананың есігін қалай ашар едім. Бір сәтте ойланбастан дәмханаға кірдім де өзіме кешкі тамақ сатып алдым: Жарты пенске бір майлы таба нан, ас бұршақты пудингтің бір тілімін және жарты пенске шығғырылған актүйнек сатып алдым. Бірден-ақ тағамға бас салғым келмеп еді, бірақ мен зұлымдардың бар екенін естіген едім. Сонан да өз тағамымды қырыққабаттың жапырағына орап, сол жерде бәрін де, бір түйір ұнтағын да қалдырмастан соғып алдым.

Қарным әбден тойды деп айта алмаймын. Мен үш есе көп ас жей алар едім, дегенмен ішіме ел қонғандай болды. Ойым қайтадан кішкентай Поллиге орала берді. Қазір қалай екен? Ол менімен сөйлесе алмады, бірақ менің жылағаным оған ұнамайтынын байқайтынмын. Миссис Берк мені сабаған кезде кіп-кішкентай Полли мені мойнымнан құшақтап, елжірей сүйетін.

Қиналғаным сонша үйге қайтқым келіп кетті. Немесе көршілердің бірі кішкене Поллидің не болғанын, біздің үйдің не істеп жатқанын айтып бергенше көше жағалап жүре тұрғым келді.

Әбден қараңғы түскен және Смитфилд базарынан басталатын жолда маған жүргіншілер аз кездесті. Мен жан-жағыма қарап, өте сақ жүріп келемін. Әкем немесе миссис Беркке ұқсаған біреу көрінсе, қалтарысқа тығыла қаламын. Бірақ текке қорыққан екенмін, сөйтіп мен Тернмилл көшесінің жартысын жүріп өттім. Кенет шолақ көшеге таяп қалған кезде достарымның біріне кездестім. Ол менен үш-төрт жас үлкен Джерри Пеп деген бала. Айтпақшы, мен оған емес, ол маған соқтықты. Ол көшені кесе тура маған қарай жүгіріп, мені көргеніне қуанғандай, құшақтай алды.

– Джим! Жан досым! – деп айқайлады ол. – Қайда бара жатырсың!

– Өзім де білмеймін, Джерри, – деп жауап бердім. – Үйге барып, не болғанын көрейін деп едім...

– Сен үйге бармап па едің? Қашып кеткеннен кейін таңертеңнен бері болған жоқсың ба?

– Иә, мен күні бойы далада болдым. Біздің үйде не болып жатыр,

Джерри? Сен түстен кейін кішкентай Поллиді көрген жоқсың ба? Пеп менің сұрағыма жауап берген жоқ.

– Егер сен үйде болмасаң онда тезірек жет! – деді ол менің жағамнан ұстаған бойы біздің үйге қарай итере бастады. – Жүр, жүр енді.

Джерридің бұл қылығы маған күмәнді көрінді.

– Мен үйге қалаған кезімде барамын, – деп жол үстіне отыра кеттім. – Мені итермелеп керегі жоқ, Пеп.

– Мен бе сені итерген? Ойлап тапқанын кара. Мен несіне сені итермекпін? Сен өзің ғой үйге бара жатырмын деген. Саған қызмет ететіндей сен кім едің!

– Қайдағы қызмет, Джерри?

– Қандай дейді? Қандай екені белгілі емес пе. Ана жақта сені іздеп, ұлардай шулап жатыр. Әкең де, шешең де, кішкентай Полли де, тіпті тыңдаудың өзі аянышты. Сенсіз кешкі асқа да отырғылары жоқ, ал саған үп-үлкен ақтүйнегі бар ет пудингі әзір тұр. Мен былай ойлаймын: олар анда дүрлігіп, өздерінің сүйікті Джиммиін іздеп жатса, ол көшеде сенделіп, үйге қайтуға қорқып жүр. Барайын да, оған еш қорқудың керегі жоқ деп айтайын. Міне келгенім осылай. Ал сен көшеде тырайып жатып, мені өтірік айтады деп ойлайсың.

Мен Джерридің бетіне тура қарадым. Газ шамның жарығымен оның жүзі адал көрінді де мен күмәндануды қойдым. Дегенмен оның әңгімесі мүлдем қисынсыз-ақ. Бәрі мені ойлап, жылап жатыр ма? Бәрі де мен туралы ет жүрегі елжіреп айтып жатқаны ма? Ет пудингі менсіз суып қалғаны ма? Ұялғанымды сезіндім, тіпті көзіме жас оралды.

– Джерри, сен осы шын айтып тұрсың ба? – деп орнымнан атып тұрдым.

– Шын екеніне сенімдісің бе? Егер сен шын айтпасаң, маған қалай тиетінін білесің ғой. Шешемнің мені қалай сабап, шашымнан қалай жұлатынын білесің ғой.

– Шын айтпай не болыпты. Бүкіл үй өртеніп жатқандай бәрі ұлардай шулап жатыр. Ал бәрінен де әкең көп егілуде. Егер маған сенбесең, көшеге барып көрші. Әкеңнің даусы Уинкшиптің үйінің жанынан естіледі. Ол қайғыдан асылуға әзір.

– Ал Полли ше? Ол қалай? Сау ма? Мен оны басқыштан құлатып алғанда бір жерін сындырып алған жоқ па? Мұрнын қанатып алмап па? Басы ісіп кеткен жоқ па?

– Сенің қорқатының сол екен ғой! – деді көңілденген Джерри.
– Жә, болар, Полли сап-сау. Көтеріп алғанда ол жын қысқандай тоқтаусыз күлген. Оны көтеріп алып, дәрігерге әкеткен...

– Қалайша? Неге дәрігерге апарады, Джерри? Сен еш жерін ауыртқан жоқ деп едің ғой.

– Мен дәрігерге деп айттым ба? – Пеп менен ұялғанынан бетін бұрып.

– Айттың, айттың, Пеп. Сен оны дәрігерге алып кетті дедің.

– Ал мен неге алып кеткенін айтқан жоқпын ғой. Оны көтеріп алғанда сақылдап күлді деп қана айттым. Оның қатты күлгені сонша, ол ауырып қалмады ма деп қорқып, оны дәрігерге алып кетті.

Мұны естігеннен кейін әбден сабама түсіп, кеудемді шаттық кернеген мен қуана секіріп, біздің көшеге қарай жүгіре жөнелдім. Джерри көңілдене сөйлеп, жанымда келе жатыр. Тұйық көшеге бірнеше қадам қалған кезде өзім талай ойнап жүрген бір бала жүгіріп келіп, менің қолымнан шап берді.

– Ұстадық! Ұстадық! – деп айқай салды ол. – Бөліп аламыз ғой, Джерри? Бөліп алатынымыз шын емес пе?

– Жоқ! – деп айқайлады Джерри, менің екінші қолымнан ұстай беріп.

– Сенімен бөліспеймін. Мұның әкесі үйге келгеннен бері осыны іздеп жүрмін. Оны бірінші ұстаған мен.

– Ал мен саған бөліп аламыз деймін! – деп басқа бала да қолымды қатты қыса түсіп. – Мен сендерді кездескенге дейін аңдып жүрдім. Менсіз сен оны үйіне алып бара алмас едің. Бос сөздің керегі не, апарайық оны.

– Кет әрі! Джемс Баллизет не деді? Кім мұны бірінші болып ұстап алып, үйге әкелсе, соған шиллинг тиесілі. Ал екінші туралы ештеңе де айтқан жоқ.

– Жә, жә, үндеме! – деді басқа бала. Ол Джерриден әлді болатын.

Жүр, жүр енді, бұл маған айтылған сөздер. – Сенімен бөлісіп жатпаймын. Қолына түссең болды, сені әкең сілейтіп салады, Джимми.

Қорыққанымнан есім шыққан мен олардың қолынан сытылып шығып, тас көшеге жата қалып: «үйге қарай бір қадам басқанша өлгенім артық!» деп, айқайға бастым. Жалаң аяқ болған соң қатты тебе алмасам да, өз жауларыма берілмей тырмысып жатырмын.

Екі бала да ызадан жарылардай. Жексұрын сатқын Джерри ашу-

дан аппақ қудай болып кеткен. Оның қорқақ екенін бәрі де білетін, бірақ қазір ол батыл болып жанығып тұр. Ол өзінің қарсыласына қарай бұрылып, жұдырығын оның тұмсығына қонжитты. Соққыдан есеңгіреген бала бір сәт оған селт етпестен қарап, үнсіз ғана мұрнын үйкелеп тұр. Содан кейін кенет бір аттап Джерриге тап беріп, оны жерге жығып салып, бар күшімен төмпештеп берсін.

Менің жауымның мына қырсыққа ұшырағаны жанымға жаққаны сонша, басыма төнген қауіпті де ұмытып, төбелестің қызығына бірер минөт қарап қалыппын. Дегенмен басыма бір ой сап ете қалды: «Олар төбелесіп жатқанда менің құтылуым керек». Мен сол сәтте атып тұрдым да, жұлдыздай зымырап қаша жөнелдім, ал менің қарсыластарым көшенің лас шаңына аунап, бірін-бірі төмпештеп жатты.

10-15-Б.

Сөздік

қауіптен қашып бара жатқанымды	избегая опасности
бұрылыс	поворот
қалтарыс	закоулок
базар алаңы	рыночная площадь
ашу	гнев, злоба
тырнағы осып түскен	порезал (поцарапал) ногтём
шайнап тастаған саусағын көрсетеді	показывает искусанный палец
сүйектері сынған шығар	наверное поломались кости
жаны ашыған дауыспен	жалеющим голосом
жүргінші	прохожий, путник
тәтті иіс	сладкий запах
қырыққабат	капуста
шыжғырылған	топленный
көше жағалап жүре тұрғым келді	хотел пройтись по улице

үйге қарай итере бастады	начал толкать домой
қорқу	бояться
күмәндану	сомневаться
ұялу	стесняться
қуана секіріп	прыгая от радости
бөліп аламыз	разделим, поделимся
сатқын	предатель
жауларыма берілмей тырмысып жатырмын	старалось не сдаваться врагам
құтылу	избавиться, освободиться
жыртық	порванный, рваный
жамау	латать
батпақ	грязь, лужа
оны қолымнан түсіріп алдым	его уронил
өз жағдайымды ойластыра бастадым	начал думать о себе (о своем положении)
қайыршы	нищий
қайту	возвращаться

ТҮСІНДІРМЕ СӨЗДІКПЕН ЖҰМЫС

ШОЛАҚ Қысқа, ұзын емес, келте. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 10-т. 247-бет.*

СӨКІ зат. Жату не отыру үшін, тақтайдан биіктеу етіп жасаған орын, нар. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 8-т. 229-бет.*

САБАСЫНА ТҮСТІ (КЕЛДІ). Ақылы орнына түсті, ашуы таркады. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 8-т. 81-бет.*

ДУДЫРА ет. Үрпю, додалану, кобырау. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 3-т. 182-бет.*

САБАЛАҚ сын. Ұйпалақталған, түте-түте, үрпиген, жұлмаланған. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 8-т. 85-бет.*

КӨЗЗАП ар. зат. Жұғымсыз, сұм, сұрқия, қу, ала аяқ. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 4-т. 520-бет.*

ҰЛАРДАЙ: ұлардай шулап. Улап-шулап дүрлікті; дауыс қосып жылады. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 9-т. 473-бет.*

ДҮРЛІК ет. Қорқып я шошынып қатты абыржу. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 3-т. 217-бет.*

СІЛЕЙТ ет. Құлату, сұлату. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 8-т. 509-бет.*

ҚОНЖИТ ет. 2. Оңдырмай ұру, салып қалу. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 6-т. 320-бет.*

КЕРНЕ ет. Шаттық кернеді. Кеудесі қуанышқа толды. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 4-т. 637-бет.*

ТӨМПЕШТЕ ет. Үсті-үстіне ұру, соғу, қойғылау. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 9-т. 236-бет.*

ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ СӨЗДІК

КҰСТАЙ ҰШТЫ Жүрісіне көз ілеспеді, зымырады.

КҰЛАҚ ТҮРДІ (САЛДЫ, ТОСТЫ, ТІКТІ, ҚОЙДЫ) Көңіл қойып тыңдады, зейін қойды, елеңдеді, тыңдады, құлағына құйып алды.

ҚАС ДҮШПАН (ЖАУ) Барып тұрған жау, ата жау.

САБАСЫНА КЕЛДІ (ТҮСТІ) Ашу, ызасы басылып, саябыр қалыпқа келді.

КӨЗІНЕ ІЛМЕДІ Елемеді, өзіне теңгермеді.

САП БАСЫЛДЫ (ТЫЙЫЛДЫ, БОЛДЫ) Тез тыйылды, қоя қойды, таусылды.

ҒАЙЫП БОЛДЫ // КӨЗДЕН ҒАЙЫП БОЛДЫ Жоқ болды, үшті-күйлі жоғалды.

АППАҚ ҚУДАЙ (ҚУДАЙ БОЛДЫ) Боп-боз, жуған шүберектей, жүзінде бір тамшы қаны жоқ.

ҰЛАРДАЙ ШУЛАДЫ Қым-қуыт боп жылады; зар еңіреді.

ІШНЕ ЕЛ ҚОНДЫ Ас ішіп жүрек жалғады, тамақ ішіп, жыланының басы қайтты.

ЕТ ЖҮРЕГІ ЕЛЖІРЕДІ Уайымдады, қайғырды.

САП ЕТЕ ҚАЛДЫ (ТҮСТІ) Ойға түсе кетті, кенеттен тап болды.

СІЛЕЙТІП САЛДЫ Таяққа жықты.

ШАП БЕРДІ Тарпа бас салып, тұра ұмтылды.

*Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. Кеңесбаев І.К.
Алматы, «Ғылым» баспасы, 1977ж.*

БАҚЫЛАУ СҰРАҚТАРЫ

1. Миссис Уинкшип Джиммиге не үшін айқайлады?

2. Миссис Берк қуып жетпес үшін Джимми қалай қарай қашты?
3. Джиммидің шашы қандай?
4. Джиммидің кеудешесі неден көрінбейді?
5. Джиммиге кім садақа берді?
6. Джимми неге тосап сатып алмады?
7. Ол неге көше жағалап жүре тұрғысы келді?
8. Джерри Пеп Джиммиді неге алдады?
9. Джерри Пеп Джиммиді қайтіп алдады?
9. Джерри Пеп кіммен төбелесті?

ТАПСЫРМА

1. Әңгімені оқып, мазмұндаңыз.
2. Әңгімені ұнтаспадан (аудиокассета) тыңдаңыз.
3. Әңгімеден төмендегі сұрақтарға қатысты деректерді табыңыз.

1. Джимми өгей шешесінен не үшін қашып кетті?
2. Джимми жүргінші берген екі пенске не сатып алмақ болды?
3. Джимми дәмханадан кешкі тамаққа не сатып алды?

4. Синонимдерді табыңыз.

(ас, дәм, әдейі, қысқа, келте, қарт, егде, мосқал, кексе, біле тұра, жорта, тағам, кісі, ауқат, жолаушы, тәтті, татымды, перзент, рахмет, сәби, нәресте, бөбек, рас, титтей, қаршадай, кішкене, бөпе, ұлан)

ҮЛГІ:

Қауіп, қатер.

Ыза, ашу.

Бала,

Тамақ,

Жүргінші,

Адам,

Алғыс,

Қасақана,

Кәрі,

Дәмді,

Кішкентай,

Полақ,

Шын,

5. Антонимдерді тауып жазыңыз.

Үлгі:

үлкен – кіші

тыныш –

мұнда –

жабық –

қағты –

жыртық –

дұрыс –

қараңғы –

алғыс –

тәтті –

көп –

өтірік –

адал –

қағты –

жау –

Қажет сөздер: арам, аз, бүтін, дос, ашық, у-шу, жарық, кіші, ащы, шын, теріс, қарғыс, жай, жаман, онда.

6. Әңгімеден омонимді тауып жазыңыз.

Үлгі: *Ашық, бос, жабық, ...*

АШЫҚ I – IV

Ашық I сын. аузы, есігі, төбесі немесе үсті жоқ, жабылмаған.

Ашық II зат. поэт. Ғашық.

Ашық III ет. тамақтан тарығу, аштық күйге ұшырау, қарны ашу.

Ашық IV сын. жайдары, көңілді, тұйық емес.

Джеймс ГРИНВУД

ӨГЕЙ БАЛА

повесть

Астана, 2002. -144 бет.

Орыс тілінен аударған: Ризабек Әдуов

МЕН ҮРІП ҮЙРЕНДІМ. ЖАҢА ТАНЫСТАР

Мен тағы да келген жағымға қарай жүгіре жөнелдім, сөйтіп Смит-филдке, бүгінгі күннің басым көпшілігін өткізген базардың тұсына қарай қайта келдім. Соңымнан қуған ешкім де жоқ, ал базарда мен кеткен жарты сағаттан бұрынғыдан да қараңғы әрі тып-тыныш екен. Енді мен үйге қайтудың ессіздік екенін білдім. Джерри Пеппен, оның жолдасымен сөйлескеннен кейін әкем де, миссис Берк те маған қатты ашулы екеніне көзім жетті. Әкем менің сыбағамды беруге асыққаны сонша мені ұстап әкелгенге бүтіндей бір шиллинг бермек болыпты. Бұл ол үшін көп ақша: бір шиллингке ол өзіне үш саптыаяқ сыра сатып алар еді. Ал үйге оралмайтын болсам, не істеуім керек? Мен қайда ұйықтаймын?

Бұған дейін мен қашанда кереуетте ұйықтайтынмын. Өте ыңғайсыз болатын, бірақ кереуеттің аты кереует қой. Ал енді ше? Сонда осы отырған жерімде ұйықтамақпын ба? Солай болса ше? Мен жақсылап тойып алдым, ал түн онша салқын емес. Бір түн жатып шығуға болады. Осы жерде бұрышта бүрісіп, ұйықтаймын. Күн қазір ерте шығады, содан кейін...

Содан кейін... иә, содан кейін не істеймін? Ұйқыға кетер алдында қандай жұмыспен айналысуды ойластыруым керек, ал ертең таңертеңнен бастап, өзіме жұмыс іздеуім керек. Қандай жұмысты қолға алсам екен? Әрине, үруді. Ертең бір базарға барамын да бір зат тасушыны тауып алып, оған өз қызметімді ұсынамын. Ал менің даусым соншалықты сыңғырлауық болмаса қайтем? Айқайлап көру керек.

Әлі кеш емес, бар-жоғы сағат онға кетті. Мен шошқа қатарының ортасына шығып, сол жерде жаттыға бастадым.

Тегі қандай гүл мен жеміс сатпақпын? Гүл ішіндегі ең өтімдісі сарыбас гүл, қазір оны көптеп алып жатыр.

– Сарыбас гүл! Иісі ғажап сарыбас гүл!

Даусым өзіме қатты шыққандай болғанымен нағыз зат тасушылардікіндей зор емес. «Б-ас-гүл» деп, соза түскен дұрыс. Тағы да айқайлап көрейін.

– Сары-бас гүл, жаңа үзілген, иісі керемет сарыбас гүл.

Мұным біршама жақсы шықты. Мен қараңғы қатарларды аралап, 15 минуттей әрлі-берлі жүріп, сарыбасгүлді айқайлап сатып жүрдім. Гүл толы себет тасып жүрген қиялымдағы есекке «өк-өк» деп айқайлап қойып, майда тиын қожасына иіліп сәлем беріп қоямын. Сарыбасгүлді сатуды әжептәуір үйреніп алған соң, енді қойбүлдірген сатуға кірістім. Сөйтсем, қойбүлдіргенді айқайлап өткізу тіпті қиын емес.

– Тәтті қойбүлдірген, қаны тамып тұрған қойбүлдірген, қойбүлдірген алыңыздар! – деп, даусымды қалай құбылтсам да, мәнерлеп айта алар емеспін. Талай рет қайталағаннан кейін барып, әйтеуір қойбүлдірген турасында жар салуды әжептәуір үйренгендей болдым. Осы кезде қойманың бұрышына екі баланың тығылғанын байқап қалған едім. Маған ол екеуі Джерри Пеп пен оның қарсыласы сияқты көрінді. Мен оларға қарай бұрылған кезде екеуінің біреуі тығылған жерінен атып шығып, менің шашыма жармаса түсті.

– Тәтті қойбүлдірген! Піскен қойбүлдірген! – деп мені мазақтай айқайлап, әр сөзін айтқан сайын шашымнан жұлқып қояды. – Несіне айқай саласың? Баяғыда төсекте ұйықтап жатудың орнына базарда шу көтеруге қандай қақың бар? Ә?

Ол ашуланған полицейдің даусы мен қимылына салып тұр. Мені шашымнан жұлғанда жанымды көзіме көрсетсе де, оған бұрылған кезде қуанып кеттім. Бұл Джерри Пеп те емес, оның қарсыласы да емес, басқа балалар. Ендеше олар мені үйге қарай сүйремейді.

– Естисің бе, бала, – деп әзілін жалғастырды менің «полицейім», – қазір үйіңе тай, әйтпесе полицияға апарып тапсырамын.

– Үйіңізге өзіңіз тартыңыз! – деп жауап беріп, оның қолынан босанбақшы болдым. – Маған несіне жабыса қалдыңыз?

– Біз үйге-ақ бара жатырмыз, – деп жауап берді жолдасының қызығына мәз болған бала. – Біз театрда болдық, енді үйге бара жатырмыз.

Содан кейін серігіне қарап, былай деп қосты:

– Шынында да кетейік, Моулди. Біз бұлай түн асқанша Вестминстрге жете алмаймыз.

Мен әкеммен бірге бірнеше рет Ковентгарденде болғанмын және бұл базар Вестминстрдің өзінде не жанында екенін білетінмін. Бірақ оған қалай баратынын білмейтін едім, содан балалардан сұрап алуды ұйғардым.

– Вестминстрдің қай жерінде тұрасындар? – деп сұрадым соңғы сөйлеген баладан.

– Әрине, ең жақсы жерінде, – деп жауап берді ол.

– Ал Ковентгарденге дейін сендерден жақын ба?

– Ковентгарден театрына дейін бе? – деп сұрады Моулди. – Біздің арбамызбен екі минуттік жер, біз Рипстон екеуміз онда өзімізге кашанда ложа аламыз. Шын ғой, Рипстон?

– Жә, жетер бос мылжындауың, – деп тоқтатты оны Рипстон. – Біз шынында да Ковентгарден базарынан да, театрынан да жақын тұрамыз. Дельфте тұрамыз. Ал, бала, сен ше?

«Мен қайда тұрсам да бәрібір емес пе? – деп ойлады. Ковентгарденде осы Смитфилдтегідей қолайлы түнемелік жай тауып ала алмаймын ба. Егер осы балалармен бірге кетсем, олар маған жол көрсетер, сөйтіп мен ертең орнымда боламын ғой».

– Жүріңдер, – дедім мен, кеш болып кетті.

– Ал сен қайда барасың? – деп таңырқай сұрады Моулди.

– Мен сендермен барамын, – дедім батыл үнмен.

– Ал біз Дельфке барамыз.

– Ендеше мен де сол жаққа.

– Ал сен «Дарбазада» тұрасың ба?

– Қай «Дарбаза»? Сіз Дельф деген жоқсыз ба?

– Иә, Дарбаза ма? Дельф пе – бәрібір ғой.

– Ай, мен мұны білген жоқпын. Білуім де мүмкін емес: мен ол жақта ешқашан болған емеспін.

– Ешқашан болған жоқпын?! Сен сол жақта тұрамын дедің ғой.

– Жоқ, мен ешқайда да тұрмаймын, менің ешқандай үйім жоқ.

– Ал бұл дегенің ештеңе де емес! – деп айқайлап жіберді Моулди. – Әр адамның үйі бар. Ал сенің бұрынғы үйің қайда?

– Менің үйім бе?

Осы бейтаныс балаларға өзімнің жайымды айтқым келмеп еді, олар желімше жабысып алып, сұрақтың астына алған соң өзімнің үйсіз қаңғып жүргенімді айттым. Десе де, сырыңды оларға айтуға қорықпаса да болады. Олар өз бетімен өмір сүріп жүргендер, менің де бір жерге тоқтауыма және жұмыс табуыма көмектесіп қалар, сірә.

– Ал мен бәрін айтып берсем, сендер мені ұстап бермеуге уәде етесіңдер ме? – деп сұрадым.

Олар мұндай ұсақтыққа бармайтындарын айтып, маған салтанатты түрде ант етті.

– Міне, көріп тұрсыңдар, мен үйімде әкеммен бірге тұрып, бүгінгі түнге дейін сонда қонып келдім.

– Ал сен қашып кеттің ғой. Сөйтіп енді үйге қайтқың келмей ме?

– Ешқашан да қайтпаймын. Маған қайта оралуға болмайды! – дедім мен сенімді түрде.

– Түсінемін, – деді Моулди. – Сонда сен нені жымқырып кеттің?

– Жымқырғаны қалай?

– Иә, жымқырдың. Сені ұстап алды ма? Әлде сен оңай қашып кеттің ба?

– Ұстағаны қалай? Мен ештеңе де ұрлаған жоқпын. Ол жақта мені сабаған соң қаштым.

Балалар сенімсіз түрде бір-біріне қарады.

– Сонда сен сабағаны үшін ғана қашып кеттің бе? – деп сұрады Рипстон.

– Сол үшін ғана ма? Егер сендерді де сондай соққыға жыққанда «сол үшін ғана ма» демес едіңдер.

– Ал ол жерде саған тамақ беріп, жағдай жасап па еді?

– Тамақ берген.

– Сонда сенің ақ сейсепті нағыз көрпе-төсегің мен жастығың болды ма?

– Әрине.

– Қалай, ә? Оның үстіне «әрине» дейді! – деп айқайлап жіберді Рипстон. – Сонда сен бәрін де: дайын тамақты, салулы төсекті тастап, сабағаны үшін ғана қашып кеткеніне бізді сенеді дейсің бе?! Сен нағыз өтірікшісің.

– Немесе нағыз кешенің өзі! – деді батыл үнмен Моулди.

– Сенгілерің келмесе, сенбей-ақ қойыңдар, – дедім мен. Тек мен сендерге бар шынымды айттым.

– Мүмкін солай да болар! – деп ескертті Рипстон. – Дүниеде талай нәрселер болып жатады. Бірақ мен саған мынаны айтайын: жақсы үй мен дәмді тағамды ұрып-соққаны үшін ғана тастап кеткен адамды үй-күйсіз қалдырған дұрыс. Мұны қадірлей білсін.

– Мені таңертеңнен кешке дейін біреу сабасын, бірақ жақсы баспана берсе болғаны, – деді Моулди.

– Бірақ бұл оған тиімді болмаса керек, Моулди, – деді күліп оның досы. – Жоқ, бұл баланың ұрып-соққаннан қашқанына сенбеймін. Ол бірдеңе ұрлаған немесе бірдеңені өртеп жіберген шығар. Бірақ біз айтып қояды деп қорқады. Бұл түсінікті де, өйткені ол бізді білмейді ғой.

Осылай әңгімелесе отырып, біз тез жүріп келеміз. Дегенмен біз жиі тоқтай да береміз, өйткені Моулдидің аяғынан үлкен етігі түсіп қала береді. Мен өмірімде көрмеген бұралаң да ирелең көшелермен келеміз. Тіпті күндіздің өзінде мұндай көшелермен жүру оңай емес. Ал қазір түн, көзге түртсе көргісіз тас қараңғы, бірақ мен қадам басқан сайын үйден алыстап бара жатқанымды сезіп келемін. Менің үйдегі өмірім итке бергісіз, ал жаңа серіктерімнің айтуына қарағанда оны тастап кеткен мен ақымақпын. Мен өкіне бастадым, сөйтіп көзіме жас үйірілді. Біз одан әрі жүріп келеміз, сөйтіп ақырында шам жарығы мол, кең көшеге шықтық.

*Вестминстр – ағылшын королдігінің ордасы.
15-19-б.*

Сөздік

базардың тұсына	около (возле) базара
бұрынғыдан да қараңғы	темнее, чем раньше
ессіздік	глупо; глупость
сыбағамды беруге асыққаны сонша	так спешил меня наказать
бүтіндей	цельй
толы себет	полная корзина
қиял	мечта, воображение
тығылғанын байқап қалдым	заметил, как он спрятался
гүл	цветок
жеміс	фрукт
ұйқыға кетер алдында	перед сном
қойбүлдірген	косяника

әжептәуір	довольно, достаточно
жар салу	оповестить
мазақтау	обзывать, посмеиваться
шу көтеру	поднимать шум
әзілін жалғастырды	продолжил шутку
қолынан босанбақшы болдым	хотел высвободиться (вырваться) из рук
серігіне	товарищу
желімше жабысып алып	привязался, пристал
үйсіз	без дома (без крыши)
оралу	возвращаться, возвращение
соққыға жыққанда	когда побил, когда наложил руки
қадам басқан сайын	с каждым шагом
салқын	прохлада
сыңғырлауық дауыс	звонкий голос
жеміс сатпақпын	собираюсь (хочу) продать фрукты
өтімді	ходкий, ходовой (о товаре)
бұрыш	угол
қойма	склад
қарсыласы	соперник, противник
шашымнан жұлқып қояды	подёргивает за волосы
өзіңіз тартыңыз	сами тащите
таңырқай сұрады	спросил удивленно
батыл үнмен	уверенным (смелым) голосом
сыр	секрет
уәде	обещание
жағдай	условие
жіі	часто
өкіне бастадым	начал жалеть

ТҮСІНДІРМЕ СӨЗДІКПЕН ЖҰМЫС

ЖАРМАС ет. Шап беріп ұстау, тырмысып айрылмау, жабысу. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 3-т. 696-бет.*

ЖҰЛҚУ ет. Сілке тарту, жұлқылау. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 3-т. 215-бет.*

ЖЫМҚЫР Ауыс. Жасыру, тығып қою, ұрлау. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 4-т. 307-бет.*

БҮРІС ет. Құнысып, бір уыс боп қуырылу. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 2-т. 578-бет.*

ҰСАҚТЫҚ зат. Оншалықты маңызы жоқ, уақ-түйек, мәнсіз мәселемен шұғылданушылық. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 9-т. 495-бет.*

САБА ет. Ұрып-соғып жазалау. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 8-т. 82-бет.*

БҰРАЛАҢ сын. Бұлтақ, ирелеңі мол, қисық-қисық. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 2-т. 536-бет.*

ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ СӨЗДІК

СЫБАҒАСЫН АЛДЫ // БЕРДІ Сазайын тартты.

ЖАНЫ КӨЗІНЕ КӨРІНДІ Қатты қиналды, ауырды.

ЖЫМҚЫРЫП КЕТТІ Ұрлады.

КӨЗГЕ ТҮРТСЕ КӨРГІСІЗ ҚАРАҒЫ Тас түнек қараңғы, жеті қараңғы түн.

ТІЗЕ ҚОСТЫ Бірікті, ұйымшылдық көрсетті.

*Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. Кеңесбаев І.К.
Алматы, «Ғылым» баспасы, 1977 ж.*

БАҚЫЛАУ СҰРАҚТАРЫ

1. Өгей бала не үшін үйінен қашып кетті?
2. Ол үйінен қашып кеткеннен кейін қайда барды?
3. Өгей бала базарға келгеннен соң не істеді?
4. Ол өзіне қандай жұмыс табуды ойлады?
5. Базарда оған бейтаныс балалар не үшін тиісті?
6. Баланың жаңа таныстары кімдер?
7. Олар өгей баладан үйінен неге қашқаны жөнінде сұрады ма?
8. Оның жауабына Рипстон мен Моулди сенді ме?
9. Жаңа таныстарымен ол қайда бет алды?

ТАПСЫРМА

1. Әңгімені оқып, мазмұндаңыз.
2. Әңгімені ұнтаспадан (аудиокассета) тыңдаңыз.
3. Әңгімеден төмендегі сұрақтарға қатысты деректерді табыңыз.

1. Бала не сатуды үйренді?
2. Қойбүлдіргенді қалай сатты?
3. Сарыбасгүлді қалай сатты?
4. Базарда Моулди оны қайтіп мазактады?

4. Әңгімедегі асты сызылған сөздердің қарама-қарсы мағынасын табыңыз.

5. Әңгімеден синонимдерді табыңыз.

ҮЛГІ:

• *Тез, жылдам, шапшаң, шалт, дереу, лезде, сәтте, заматта, демде, иұғыл, жедел, зәуметте, іле, әудемде, әндемде, әп-сәтте, қас-қағымда.*

6. Әңгімеден біріккен сөздерді тауып жазыңыз.

7. Әңгімеден омоним сөздерді табыңыз.

Үлгі:

Жар, біз, жай, жас.....

ЖАР I – IV

Жар I зат. табиғат әсерінен (жел үрлеу, су шаю) пайда болған биік қабақ, тік жаға.

Жар II зат. некелі ерлі-зайып, жұбай, қосақ.

Жар III ет. балта т.б. құралдармен ағашты кіші бөлшектерге бөлу; жаңқалау.

Жар IV зат. бұйрық, жарлық.

Джеймс ГРИНВУД
ӨГЕЙ БАЛА

повесть

Астана, 2002. -144 бет.

Орыс тілінен аударған: Ризабек Әдуов

ДАРБАЗА

Кеш түскен, он бір шамасы болатын, бірақ көшеде халық көп. Бізді әр қадам сайын итермелейді, бірақ біз қиналсақ та ілгері келеміз.

– Тезірек жүрейік! – деп ескертті маған қарай бұрылған Рипстон.
– Енді көп қалған жоқ.

Бұл ескерту мені қуанытып тастады. Біз кең жарық көшеге шыққанымызда: «Менің серіктерім қандай жерде тұрады, мен де осында қуана өмір сүрер едім» – деп ойладым. Бірақ кейіннен ішіме күмән енді. Олар үйге барамыз деді, бірақ мені өздерімен бірге шақырған жоқ. Олар өздері тұратын үйге еніп кетеді де, мені көшенің ортасында қалдырады. Рипстонның «Жүрейік, енді алыс емес» деген сөздері қуантты, демек, олардың мені үйге шақырғаны деп ойладым.

Кенет менің екі серігім жоғалып кетті. Олар қайда кетті? Байқамай мен оларды басып озған шығармын? Бұл шындыққа жанаспаса да мен артыма бұрылып, олардың атын атап шақыра бастадым. Мен тағы да алға қарай жүгіріп, бар даусыммен: «Рипстон» деп айқай салдым. Жауап жоқ.

Тағы да түңіліп кеттім. Балалар менімен осылай әзілдеген шығар. Олардың менімен бірге жүргісі келмей, көшенің ортасында қалдырған болар. Олар мені Ковентгарденнен мүлдем басқа жерге әкелген шығар. Сөйтіп мен Ковентгарденнен оларға кездескенге дейінгіден де алыста шығармын. Барлық осы ойлардың күйінішті екені соншалық, мен өз қайғымды баса алар емеспін. Мен шам бағанасына сүйеніп, қатты жылай бастадым. Кенет мен таныс дауысты естідім:

– Смитфилд, сен қайдасың?

Менің атым Смитфилд емес, бірақ жолдастарым мені кездестірген жердің аты осылай болғандықтан, әрі атымды білмеген соң мені осылай атаса керек. Менің естігенім Моулдидің даусы болатын. Бұған еш күмәнім жоқ.

– Мен мұндамын, – деп жауап бердім. – Ал сендер қайдасындар?

– Біз осындамыз. Сен көрмей тұрсың ба?

Мен ешкімді де көрген жоқпын. Дауыс жер астынан шыққандай. Қазір мен тап болған сөрелермен қатар аласа дуал созылып жатыр. Жерге таяу тұсында дөңгелек тесіктер жасалыпты. Ол ішке қарай бастайды. Дауыс сол жерден шыққан шығар?

Кенет мені біреу қолымнан ұстай алды.

– Сен Моулдисің бе? – деп сұрадым мен.

– Әрине, мен, – деп асыға жауап берді ол. – Жүр енді, жүргің келсе.

Сөйтіп Моулди қабырғадан дөңгелек тесіктердің біріне енгізіп жіберді. Мұрныма сырдың исі келіп, бетіме салқын ауа лебі келгендей. Айналаның тас қараңғылығы сонша, аяқ астындағы көрінбейді. Аңның ініндей ішке бастаған осынау қорқынышты жолмен бірнеше қадам басқан соң менің үрейімнің ұшқаны сонша, тоқтауға мәжбүр болдым.

– Сендер осында тұрасындар ма, Моулди? – деп сұрадым.

– Осында, төменде, – деп жауап берді ол, – тағы да біршама төмен түсу керек. Жүр, несіне қорқасың?

– Мұнда тастай қараңғы, Моулди.

– Сен құс мамықта үйренгенсің ғой, ал біз мұндай әлпешті көрмегенбіз. Жүр, әйтпесе қолымды жібер, мені ұстамай.

Мен бар күшіммен оның қолына жармастым. Не істерімді білмеймін. Ол менің қолымның қалай дірілдегенін сезсе керек.

– Жә, қорқатын несі бар, балапан, – деді ол маған жылы сөйлеп. – Тезірек жүрейік, сонда біз арба немесе фургон тауып бір құшак сабанға ие боламыз. Жайғасатын нәрсе сонда табылады. Мен онымен бірге қараңғы, әрі дымқыл өтер жолға қарай одан әрі өте бердім. Бұл өтер тұстың төмен құлдिलाғаны әрі тайғанақ екені сонша менің аяғымда башмақ болса, талай рет құлайтын едім. Осы өтер жолдың соңында Моулди айтқан сабаны бар арба табылса, соған жатып тынықсақ қой деп ойлап, мен өзімді жұбатып келемін. Өзімен бірге жатуға шақырған Моулди қандай қайырымды бала. Біз төмен түсіп келеміз, түсіп келеміз, ал бетке сокқан жел салқын бола түсуде.

Ақырында біз Рипстонды қуып жеттік. Ол бізге бұрқылдап сөйлей жөнелгенде, біз саскалақтап қалдық. Ол енді бірде бос арба табылмайды, деп айтты.

– Біз қайда барамыз? – деп сұрадым мен жасқана. – Бұл жол қайда апарады?

– Егер тура жүре берсең де дәл өзенге шығарады, – деп күле жауап берді Рипстон.

– Оны неге қорқытасың? – деп араласты Моулди. – Иә, Смитфилд, егер тура жүре берсең жол өзенге алып шығады. Бірақ, біз тура жүрмей, бұрыламыз.

Менің үрейім ұшып, кері қайтар болсам жолды таба алмаспын деп еріп келемін. Айнала бұрынғысынша қап-қараңғы. Моулди мені қолымнан жетелеп келді, ал Рипстон қайдағы бір әнді айтып, артта келеді. Біз бір жағына бұрылдық та, басқышпен төмен қарай түстік. Ең төменгі басқышқа жеткен соң, Моулди:

– Міне, енді жеттік. Рип, сен оның тағы бір қолынан ұста, әйтпесе ол бірдеңеге соғылып, басын жарып алар, – деді.

– Аяғыңды көтер, Смитфилд, – деп ақыл айтты Рипстон. – Егер жып-жылы, жұп-жұмсақ бірденені бассаң, тон екен деп қалма, әйтпесе тістеп алады.

– Кім тістеп алады? – деп қорқа сұрадым да шошқалы базарда қалмағанымға өкіндім.

– Кім? Егеруқұйрық! – деп жауап берді Рипстон менің үрейленгеніме масаттанып. – Мұнда үлкендігі мысықтай егеуқұйрық өріп жүреді.

– Бос қылжақты қой. Алға жүрейік, – деп тоқтатты досын Моулди.

Біз қайда келдік? Тастай қараңғы әрі қорқынышты. Кірпіш қабырғадан бу шығып жатыр. Май шырақтың әр тұстан жарығы көрінеді. Осындай майшам қалдығы біз төмен түскен баспалдақтан жиырма қадамдай жерде ескі пышаққа орнатылыпты. Оның жарығы етігін жөндеп жатқан үсті алба-жұлба шалға түсіп тұр. Шал балық себетінің үстінде отыр. Оның құралы – ескі шанышқы мен бір үзік жуан жіп. Шанышқымен етігін тесіп, ернімен жіпті ұштап, оны кіргізу үшін майшамға жақындатып ұстайды. Мұрнына көзілдірік ілінген. Қолы дірілдейді, сондықтан тесікті көрсе де, оған жіпті бірден енгізе алмайды. Шалға жарық түсіріп тұрған майшамның сәулесі бірнеше бала жайғасқан арбаның алдыңғы тұсына да жетіп тұр. Олар шалдың шырағына балшық кесек лақтырып қояды. Бір лай кесек шалдың маңдайына тиді.

– Ха-ха-ха. Қара, Смитфилд, – деді күлді Моулди. – Қатып кетті. Сол керек шалға.

– Керегі сол дегенің не? Не істепті сонша? – деп сұрадым мен.

– О, ол барып тұрған сараң! – деп жауап берді Моулди. – Ана тастың астында көп ақша, көп алтын мен қымбат тастар тығылған дейді. Эх! Соны біз тауып алсақ қой.

Дәл осы сәтте дөп тиген лай кесек тесікке жібін жаңа ғана өткізген шалдың етігін ұшырып түсті. Енді ол еденнен етігін іздеп әуре, еңбектеп жүр. Балалар отырған арбадан көңілді күлкі естіледі.

– Балалар-ау, маған шаруамды бітіруге мұрсат берсеңдерші, – деп жалынады шал. – Менің бес-алты ілуім ғана қалды, сосын сендерге шырақты беремін. Сонда карта немесе басқа бірдеңе ойнайсыңдар.

– Ал, ағай, сен бізге ән айтып бер! – деген дауыс естілді арбадан. – Сонда біз саған тиіспейміз.

Шал дірілдеген даусымен ән айта бастады. Осы бір татулық жолындағы ісін бітіріп тастауға тырысып бағуда. Ол бірінші шумақты айтып болып, қайырмасына келгенде, балалар іліп әкетті. Осы сәтте дөп сілтенген лай кесек шалдың көзілдірігіндегі жалғыз әйнекті бітеп тастады. Тағы бір кесек шырақты сөндіріп, еденге құлатты. Арба жақтан бұрынғыдан да қатты күлкі естілді.

– Жүр, – деді Моулди, – мұнда біз істейтін ештеңе жоқ. Біздің арба ана жақта, артқы тұста.

Моулдиден мықтап ұстап, жолдастарымның соңынан ердім. Екеуі осы жерге әбден үйреніп алған сияқты. Олар епті қимылдап, алға озып бара жатыр, ал мен болсам қараңғыда ештеңені де көре алмай, арбалардың тертелеріне сүрініп келемін. Тек шалдың шырағы ғана төңірекке әлсіз жарығын төгіп тұрған. Ал қалғандарын балалар мен үлкендер қоршап алып дымқыл еденде сабанның үстінде карта ойнап, темекі тартып, неше түрлі боғауызды сыпыртып жатыр. Ақыр соңында тоқтадық-ау.

– Тоқта, Смитфилд, міне біздің арба, – деді Моулди.

Мен ештеңені де көріп тұрған жоқпын, бірақ Моулди доңғалақ шыбықтары арқылы көтеріліп жатқанын естідім.

– Қалай, ана жақта? – деп сұрады Рипстон.

– Тамаша, – деп жауап берді Моулди арбадан.

– Ендеше көтеріл, – деді Рипстон маған. – Аяғыңды доңғалаққа қой, мен көтеріп жіберейін.

Ол шынында да мені демеп жіберді, бірақ күштеп жіберсе керек мен арбаның ішіне етбеттей құладым.

– Тамаша деп едің ғой, мұнда сабан да жоқ, – деп күңкілдеді Рипстон.

– Бір талы да жоқ – деп қостады Моулди.

– Мен осылай боларын біліп едім, – деп күңкілдеп жүр Рипстон. – Мен доңғалаққа аяғымды салғанда-ақ бұл арбамен көмір тасығанын бірден сезгенмін.

– Ал сен, – деді Моулди, – арбакешке көмір тасуын қойып, әр кеш сайын бір құшақ сабан қалдыр, әйтпесе біз пәтерімізді өзгертеміз деп, жазып кетпейсің бе?

– Сабанның жоғы да ештеңе етпес-ау, – деді Рипстон. – Ең бастысы қарғыс атқыр көмірдің шаңы мен тозаңы ауыз бен мұрынға толады ғой.

– Қалай, Смитфилд, саған бұл жер ұнай ма?

– Біз осында жатамыз ба?

– Біздің пәтеріміз осы. Төрлет, үйіңдегідей сезін! – деп мейірлене сөйледі Моулди.

– Ал, төсектерің қайда? Сендердің төсектерің бар емес пе?

– Болғанда қандай. Мамық төсек, жайлы жастық пен ақ жаймалар. Бізде бәрі де бар, бірақ соның қайда кеткенін білмеймін.

Сөйтіп Моулди жоғалған нәрсені іздегендей арбаның ішін сипалай бастады.

– Эх! – деді содан кейін. – Төсек жайлы соға түс. Міне, біздің төсек! – деп ол өкшесімен арбаның жақтауын теуіп қалды. – Қатты десең жерге түс, онда лай көп. Сен тыңдама оны, Смитфилд, – деді Рипстон. – Бүгін бұл жерде әдеттегіден нашарлау, өйткені сабан жоқ. Ал сабан барда мұнда тамаша. Дірдек қаққан салқын түнде қандай бейшара екенінді ойлап, тағы да жайдақ тақтайда, ұйықтаймын ғой деп келесің. Кенет арбадан құп-құрғақ сабанды көресің де басыңмен бірге көміле түссең де өзің білесің.

Осыны есіне түсіргенде Рипстон дәмді тағам жегендей, таңдайын қақты.

– Сендер шешінгенде тоңбайсыңдар ма? – деп сұрадым мен.

– Білмеймін! – деп қысқа қайырды Рипстон. – Ешқашан шешініп көрген жоқпыз.

– Мен соңғы рет өткен жылдың тамызында шешінгем, – деді Моулди. – Дегенмен, ұйықтайтын кез болды, ал жатайық. Кім жастық болады? Смитфилд, сен болмайсың ба?

Менің әбден күйзелгенім сонша, не болсам да маған енді бәрібір еді. Сондықтан мен келісе салдым.

– Мүмкін сенің «жастық» болғың келмейтін шығар? Онда сен солай деп айт, ұялма! – деп ескертті Рипстон. – Өйткені әркімнің өз қалауы бар ғой. Біреуге басының жұмсақ, ал басқа біреуге бойының жылы болғаны ұнайды. Саған ұнайтыны не?

– Мен өзіме жылы әрі жұмсақ болғанын ұнатамын, – дедім жыламсырап.

– Қарай гөр өзін. Екеуін де тауып бер оған! – деп мысқылдады Моулди. – Ал, тыңда жастық болғың келсе, мында шық және қыңқылдама. Бізге жылауықтың керегі жоқ. Сені босқа ерткен екенбіз, өзі.

Мен көз жасымды тыя алмағандықтан ғана жылап тұрғаныма, егер маған қалай жастық болуды көрсетсе, бұған да әзір екеніме Моулдиді сендіруге тырысып жатырмын.

– Көрсететін түгі жоқ, – деп жауап берді Моулди жұмсара түсіп. – Біреу үстіне басын салсын деп жатқан адам – жастық. Бұдан оған жылы, басқаларға жұмсақ болмақ.

– Былай кетіндер жолдан, мен жастық боламын! – деп айқайлады Рипстон, сөйтіп арбаның арт жағына құлай кетті. – Жатыңдар!

– Мен сияқты жат, Смитфилд, – деді Моулди жайғаса беріп.

Бірақ ол сияқты жата қою оңай емес: ол Рипстонның бүкіл денесін ала жастанды да маған тек аяқ жағын ғана қалдырды. Күңкілдегеннен ештеңе шықпайтын болған соң, әйтеуір, жайғасуға тырыстым.

– Ұйықтағың келмей ме, Рип? – деп сұрады Моулди бірнеше минут үнсіздіктен кейін.

– Келеді. Ал сенің ше?

– Мен бүгінгідей шайқастан кейін мүлдем ұйықтар алар емеспін. Мынаны көз алдыңа келтіріп көрші: сенің кемеңе үш қарақшы басып кіреді, ал сенің үстінде жалғыз көйлек пен шалбар ғана бар және екі пышағыңнан басқа еш қаруың жоқ.

– Иә, театрда талай қызықты көрсете береді! – деді Рипстон ұйқылы ояу. – Қайырлы түн.

Тағы да тыныштық орнап, оны тағы да Моулди бұзды:

– Ұйықтап жатырсың ба, Рип? Рип.

– Егер осылай былшылдай берсең ендігәрі мені жастық ете алмайсың! – деді Рипстон ашулы үнмен. – Саған не керек?

– Қызық адамсың сен. Не жатқанды, не көргендерімізді айтсақ жаратпайсың.

– Соған бола мені ояттың ба?

– Сенен мынаны сұрайын деп едім: қалай ойлайсың, қарақшылар құдыққа кәдімгі адамның денесін тастады ма?

– Әрине. Қаптағы тесіктен мен оның қолын көрдім, – деді Рипстон мысқылдап.

– Сен ол жерде нағыз терең құдық болды деп ойлайсың ба?

– Болғанда қандай. Әрине.

– Ал мен судың шолпылдағанын естіген жоқпын, – деп Моулди қояр емес.

– Сен дұрыс естімегенсің. Өйткені құдық өте терең, бірден ести алмайсың, ал мен үш минуттан кейін естідім.

Моулди үнсіз қалды, бірақ ол жиі дем алып жатыр. Оның әңгімелескісі келетінін байқалып тұр. Ол Рипстонды сөзге тартпақ болып еді, жауап ретінде қатты қорып естілді. Ол маған да бірдеңе айтып еді, мен ұйықтап жатқан сыңай таныттым.

Ал шынында менің ұйқым келер емес. Көзімнің жасын тыя алмай, Рипстонның тізесіне басымды салып, өзімнің өткенім туралы, үйден қашып кеткенім туралы және болашақта өзімді не күтіп тұрғаны туралы ойладым. Бұдан да миссис Берктің тоқпағына шыдағанымның өзі дұрыс еді. Әкем мені белбеумен соғар еді. Сөйтіп, қазір бәрі де артта қалып, жылы төсекте жатып, кішкентай Поллиді уатар едім. Әрине, жеген сокқының ізі де, оны ауырсынғаным да әлі кете қойған жоқ, бірақ мен осы сәтте біздің шолақ көшедегі 19-шы үйге өзімді қайта апарып, барлық кінәмді кешіретін болса, қандай азапқа да шыдап беруге әзір едім.

Бейшара кішкентай Полли. Мен ол туралы көзіме жас алмай ойлай алмаймын, тіпті ойымнан кетер емес.

Мүмкін ол баспалдақтың тас басқышына құлаған сәтте өліп қалып, қазір бөлмеде жалғыз, жансыз жатқан шығар. Соңғы ойдың үрейлі болғаны сонша, менің көз жасым сап тыйылды. Мен өзімнің анамды, ол қайтыс болған кешті, оны жерлеген күнді еске түсірдім.

Кенет біреулердің жүрген дыбысы естілді. Карта ойнап отырған жастар мен балалар арбаларға қарай айқайлап жүгіріп келді:

– Шырақтарды сөндіріңдер! Қармақтар келе жатыр.

Қармақтар деп полицейлерді атайтынын білетінмін. Сөйтіп кенет менің үрейім ұшып кетті. Сірә, миссис Берк менің қашып кеткенім туралы полицияға айтса керек, енді мені іздеп жатыр. Мен неге жастық бола салмадым? Сонда басқалардың астынан көрінбес едім

гой. Жүрген адамдар жақындап келеді. Үш полицей біздің арбаға таяп келді. Бүкіл денем дірілдеп, маңдайымнан суық тер бұрқ етті. Полицейлердің бірі доңғалаққа шығып, қолшамымен біздің арбаға жарық түсірді.

Ол төменге секіріп түскенде ғана мен еркін дем алдым. Өз жұмыстары туралы әңгімелесіп, үшеуі де кетіп барады. Олардың аяқтарының дыбысы алыстай түсті. Біртіндеп барлық у-шу басылып ұйқтағандардың қорылы мен егеуқұйрықтардың шиқылы ғана естіледі. Мен ұйқыға кеттім.

19-26-Б.

Сөздік

дарбаза	ворота
қадам	шаг
итермелейді	толкает
ілгері	вперед
ескерту	предупреждение
серіктерім	спутники, друзья
күмән	сомнение, подозрение
еніп	войдя
кенет	вдруг, внезапно
түңіліп кеттім	разочаровался
әзілдеген	подшутил
қайғы	печаль, горе
күмәнім	сомнение, подозрение
мұндамын	я здесь
сөрелер	полки
дуал	ограда
сырдың исі	запах краски
ауа лебі	зной
аңның ініндей	как нора зверя

үрейімнің ұшқаны

әлпешті көрмегенбіз

дымқыл

өтер тұстың

сабан

жасқана

басқышпен

егеуқұйрық

кылжақты қой

алба-жұлба (киім)

шанышқы

үзік жіп

сәуле

шырағына

сараң

дөп тиді

демеп

күнкілдеді

қарғыс атқыр

тозаң

арбаның жақтауын

дірдек

қыңқылдама

судың шолпылдағанын естіген

жоқпын

шолақ

үрейлі

қарақшы

сильно испугался, пришел в ужас

не видели забот

влажный

направление перехода

солома

стесняюсь

по лестнице, ступени, ступеньке

крыса

прекрати кривляться, прекрати

нести чушь

рваная одежда, лохмотья

вилка

оборванная веревка

луч, сияние

на свечу, осветительную лампу

скупой, жадный человек, скряга

прямо попал (в цель)

помогать, поддерживая друг

друга

пробормотал, буркнул

проклятый

пыль

косяк телеги

дрожать от холода

не ворчи, не ной, не хныкай

не слышал плеск воды

короткий

грозный, страшный

разбойник

таңдай	нёбо
өзен	река
жайлы	удобный

ТҮСІНДІРМЕ СӨЗДІКПЕН ЖҰМЫС

ДУАЛ ир. зат. 1. Балшық, саман, шым тәрізді заттардан салынған үйді, бакты айналдыра қоршаған қоршау.

2. Завод-фабрикалар мен үйлерді, складтарды айналдыра қоршаған биік қамал. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 3-т. 179-бет.*

ДАРБАЗА ир. зат. Қораның, мекен-жайдың сыртқы үлкен қақпасы. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 3-т. 52-бет.*

БҰРҚЫЛДАП Ауыс. Ренішті сөздер айтып, қатты кею, ашулану. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 2-т. 543-бет.*

МАСАТТАН ет. Көңілі көтеріліп қуану, шаттану. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 7-т. 138-бет.*

КҮЙЗЕЛ ет. Қиналу, қайғыру, қажу. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 5-т. 279-бет.*

МЫСҚЫЛДА ет. Мысқыл айту, шенеу. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 7-т. 289-бет.*

БЫЛШЫЛДА ет. Ауыс. Мылжындап әр нәрсені бір көку. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 2-т. 592-бет.*

ШОЛАҚ 2. Қысқа, ұзын емес, келте. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 10-т. 247-бет.*

КҮҢКІЛДЕ ет. Ақырын сөйлеу, түсініксіздеу, естілер-естілмес етіп айту. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 5-т. 343-бет.*

СЫПЫРТ ет. Зымырату, зулату, жүйткіту, соқтыру. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 8-т. 494-бет.*

КҮЛДИЛА ет. Ылдиға, еңіске, етекке қарай түсу. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 6-т. 460-бет.*

ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ СӨЗДІК

ІЛІП ӘКЕТТІ Қағып әкетті, бөгелмей жалғастырып әкетті.

ТАҢДАЙ (ТАҢДАЙЫН) ҚАҚТЫ (ҚАҒЫСТЫ) Таңданды, таңыр-қады, қайран қалды.

Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. Кеңесбаев І.К. Алматы, «Ғылым» баспасы, 1977 ж.

БАҚЫЛАУ СҰРАҚТАРЫ

1. Смитфилд жаңа танысқан серіктерімен қайда барады?
2. Ол неліктен серіктері көшеге тастап кетеді деп ойлады?
3. Смитфилд серіктерінен қалып қалғанда не үшін жылайды?
4. Смитфилдтің серіктерінің есімдері қандай?
5. Оны серіктері кім деп атайды және не үшін?
6. Смитфилд серіктерімен қайда келді?
7. Моулди қандай бала?
8. Смитфилдті жол бойы кім қорқыта береді?
9. Олар қайда түнейді?
10. Олардың ұйықтайтын жері қандай?
11. Олар шалға не үшін тиісті?
12. Смитфилд серіктерімен ненің үстіне ұйықтайды?
13. Смитфилдке неге серіктері жастық бол дейді?
14. Оның қарындасының аты кім?
15. Балалар полицейлерді не деп атайды?
16. Смитфилдтің өгей шешесінің аты кім?

ТАПСЫРМА

1. Әңгімені оқып, мазмұндаңыз.
2. Әңгімені ұнтаспадан (аудиокассета) тыңдаңыз.
3. Әңгімеден төмендегі сұрақтарға қатысты деректерді табыңыз.

1. Шал не үшін ән айтты?
2. Шал ненің үстінде отыр және оның қандай құралдары бар?
3. Смитфилд ұйықтар кезде не жайында ойлады?

4. Синонимдерді тауып жазыңыз.

(көне, әлдекім, шылым, икемді, ыңғайлы, оңтайлы, ықшам, осында, құстөсек, ақиқат, ақырғы, кейінгі, артқы, тұңғыық, шыңырау, қытымыр, қатты, көпшік, сүйеу, медет, медеу, үн, алға)

ҮЛГІ:

Кенет, тосын.

Түңілу, торығу, күдер үзу.

Алыс, қашық, қыр, шет, қиян, ұзақ, шалғай, жырақ, қырым, аулақ.

Аласа, тапал, қысқа, кішкене, тәпелтек, мықыр, қортық, тырбық, жатаған.

Дарбаза, қақпа.

Ескі,

Сараң,

Демеу,

Темекі,

Мұнда,

Жастық,

Дыбыс,

Терең,

Соңғы,

Мамық,

Ілгері,

Шындық,

Біреу,

Епті,

5. Төмендегі сөздерге мағынасы қарама-қарсы сөздерді табыңыз.

Үлгі:

Ілгері – кейін

көп –

кең –

қайғы –

таныс –

аласа –

іш –

онда –

өгей –

терең –

қараңғы –

жылы –

төмен –

артта –

ескі –

жуан –

тату –

жұмсақ –

суық –

жиі –

ҚАЖЕТ СӨЗДЕР: ыстық, қатты, сирек, кейін, жаңа, суық, туған, қуаныш, тайыз, жіңішке, мұнда, бөтен, аз, алда, биік, жарық, тар, сырт, биік, араз.

6. Сөйлемдерге қажет есімдіктерді табыңыз. (мен, өздерімен, бәрі, міне, мені, бұл, біз, сендер, олар, біз, сен, ол, өз, оның)

1. ескерту мені қуантып тастады. 2. үйге барамыз деді, бірақ бірге шақырған жоқ. 3. Бізді әр қадам сайын итермелейді, бірақ киналсақ та ілгері келеміз. 4. – мұндамын, – деп жауап бердім. 5. – Ал қайдасыңдар? 6. – осындамыз. 7. көрмей тұрсың ба? 8. жұмыстары туралы әңгімелесіп, үшеуі де кетіп барады. 9. –, енді жеттік. Рип, сен тағы бір қолынан ұста, әйтпесе бірдеңеге соғылып, басын жарып алар, – деді. 10. Сөйтіп, қазір де артта қалып, жылы төсекте жатып, кішкентай Поллиді уатар едім.

**ДЖЕЙМС ГРИНВУД
(1833-1929)**

Д. Гринвуд белгілі ағылшын жазушысы. Ол 1833 жылы қызметкер отбасында дүниеге келген. Джеймстен басқа отбасында 11 бала болған. 60-70 жылдары оның есімі Англияға кеңінен тарады. Ол өзінің ең үздік шығармаларын 60-жылдары жазды.

Оның негізгі шығармалары: «Семь язв Лондона» (1869) очеркі, «Маленький оборвыш» (1866) повесі, «Приключения Робина Дэвиджера, прошедшего семнадцать лет и четыре месяца в плену у даяков на острове Борнео» (1869) романы, «Приключения семи лесных четвероногих. рассказанные ими самими» (1865) повестер мен әңгімелер жинағы.

«Өгей бала» тұңғыш рет 1866 жылы Лондонда жарияланды.

Сайын Мұратбеков

ҚАЛЫҢ ҚАР

повесть

Алматы, 1989. - 240 бет.

ЗОРЛЫҚ ПЕН ҚОРЛЫҚ

Әкеден де, шешеден де айрылған жетімдік таксіретінің аяздай қарығанынан ба, сол жылғы қыс айрықша қатал, қытымыр болып еді. Есіме алсам, жон арқам күні бүгінге дейін сырқырайды.

Қар қалың жауды, кейбір жатаған үйлерді төбесімен бірдей ғып басып тастады. Есік алдындағы қар күресіндері кішігірім ақ таулар боп жоталанып, күннен-күнге биіктей түседі. Ырысбек болса енді бізді жазалаудың тағы бір жолын тапты. Бірдеңеден жазып кінәлы боп қалсақ, яки айтқан тілін алмасақ, сирағымыздан ұстап тік көтеріп алады да, сол күресін қарға басымызды төмен қаратып шанша салады. Мойны-қойнымыз қарға толып, тұншыға, қашан өзі суырып алғанша, аяғымыз көкке қарап тыпырлап тұрғанымыз. Бұл жазаны балалардың бәрінен де көп тартқан мен болдым.

Ырысбек аяқ асты Нәзира әпкеме үсті-үстіне хат жазатынды шығарды. Және ол хаттарын басқа біреуден емес, ылғи менен беретін. Мұнан өткен қорлық болсын ба?! Мен, әрине, әуелгі кездері оның бұл басынғанына намыстанып, хаттарын тасуға көнбей қикарланып баққам, екі-үш күн қатарынан Ырысбектің қолына түскен жерде күресін қарға төбемнен шаншылып тыпырлап тұрып жаза тарттым, тіпті тұншығып өліп кете жаздаған кездерім де болды. Ақыры ол дегеніне көндірді. Көнбей қайда барам, мені қарға тірідей көміп өлтіріп тастаса, бүкіл ауылда Ырысбектің қолынан ара түсіп құтқарып алар бір адам жоқ. Колхоз бастық Нұғыман болса аурулы, төсектен тұрмайды. Көлбай керең сонау күздегі оқиғадан кейін Ырысбек десе жанынан безеді, бас көтерер жалғыз Байдалы шал еді, ол да Ырысбекпен бірге қалаға бір жолы барып келгеннен кейін, «пәледен бес шақырым аулақ» жүретін болды. Екеуі екі ат-шанамен колхоздың астығын сатуға кеткен, төрт күннен кейін қайтып оралды. Ауылға кіре бере Байдалы шал шанасынан қарғып түсіп, Ырысбекті бишіктің астына алды-ау дейсің. Сыбап боқтап жүр.

– Сенен көрген қорлығым ба?! Сенің істегенің бе?! Сүйегімнен өтті ғой! Әй, өлдім-ау, әбден... – деп, ызақорланып, жыларман боп жүр. Шықпыртып ұра түседі. Ырысбек болса қалың тонмен басын бүркелей түсіп, оның соққысын шыбын шаққан ғұрлы көрер емес, қаркылдап көзінен жас аққанша күледі. Екеуінің шаң-шұңына бүкіл ауыл жиналды. Байдалы шал түтіге тұрып Ырысбектен көрген қорлығын айтты: қалаға жетісімен Ырысбек дереу өзінің бір қап астығын сатып, ақшасын қалтасына салып апты да, шанасын Байдалы шалға тастап, өзі үшті-күйді жоғалыпты, содан дәл Байдалы шал қайтқалы тұрғанда, бір-ақ келген, бір қап бидайдың ақшасынан бір тиын жоқ, бәрін араққа салған.

– Онысын да қойшы, – дейді Байдалы шал. – Бұл иттің маған қайтар жолдағы көрсеткенін айтсаңшы. Әй, қор қылды-ау, енді қайтейін-ай... Осы ауылға осыдан тірі жетермін бе, жоқ па деп шыбын жанымды қу шүберекке түйіп, шаққа келдім ғой. Мынау ма? Мынау адам емес, жұртым-ау!.. Жын ба, шайтан ба... әйтеу бірдеңе...

Онан арғы оқиға былай бопты: қаладан бері ұзап шыққанша, Ырысбек Байдалы шалдың ұрысқандарының бәрін үнсіз мойындап моп-момақан боп отырған, бір кезде шанасы тоқтай қалады (алдыңғы шанада екен), өзі секіріп жерге түсіп, айдалада омбы қардың үстінде билей жөнеледі. Қолында екі басты бәкі, жүздері жалт-жұлт еткен, өзін-өзі әлгі бәкімен ал кеп сұққылайды, қайдағы бір жын-перілердің аттарын атап шақырып, зікір салып, көзі алақ-жұлақ етіп қанталап, түсі мүлде адам шошырлық күйге түседі. Содан бір кезде кеп Байдалы шалды алқымға алады, қылғындырып бауыздамақ болады. Есі шыққан Байдалы шал: «Әкем, Ырысбек, не болды саған?... Садағаң кетейін-ау, не болды? Жазығым не» – деп жалынады. «Әлде қарның ашты ма? Мына менің астымдағы шөптің арасында қап бар еді?...» – деген кезде ғана босатады. Байдалы шал ауылдағыларға базарлық деп алып келе жатқан азын-аулақ ішімдігі және жұмсақ ақ нан, прэндік, кәмпит бар қаптың аузын шешіп, соларын жайып салып, Ырысбектің шеңгелінен әзер құтылады. Ырысбек ішімдікті ішіп, жұмсақ нанды тойғанша жеп, жол бойы қызара бөртіп рақатқа батып келеді...

– Адам емес мынау ... адам емес! – деген Байдалы шал әңгімесін түңіле аяқтап. Сонан бері Ырысбекті көрсе, анадайдан айналып кетеді. Бригадир Байдалы шалдың өзі сөйткенде, басқаға не жорық. Амал жоқ, Ырысбектің хатын Нәзира әпкеме өз қолыммен әкеп

ұсынам. Нәзира әпкем хатты алады да, бүктеуін де ашпастан қак бөліп айырып, ошақтағы отқа тастайды, сонсоң мені жағымнан шапалақпен тартып-тартып жібереді.

– Жексұрын! – дейді көзі жасаурап.

Рас та. Өз әпкесіне Ырысбектің хатын тасыған іні жексұрын емей кім? Сөйтіп, екі оттың ортасында жүрген жайым бар.

Әнеу бір күні Ырысбектің хатын Нәзира әпкеме ұсынып тұрып, шыдай алмай еңіреп жылап жібердім. Менің мүшкіл халімді ұқты-ау деймін, Нәзира әпкем хатты қолына ұстаған күйде мені ертіп Ырысбектің үйіне әкелді де, көзінше қак айырып тастай салды да, аяғымен таптап езгілей тұрып:

– Мен сіздің хатыңызды еш уақытта оқымаймын да, босқа әуре боп ендігәрі жазбаңыз, – деді. Өз терісіне өзі сыймай, ызадан жарылып кетердей боп түсі бұзылып, түтіге тұрып айтты.

Басқа біреу болса мұндайда Ырысбек көзін алақ-жұлақ еткізіп тап беретін, ал Нәзира әпкемнің мына істегеніне қызарактап күле тұрып:

– Нәзира қалқам, мен... мен... – дей берген тұтығып.

– Анау кезде айтып ем ғой, мен сізге ешқандай да қалқа емеспін деп. Аулақ жүріңіз менен!

Онан соң мені ертті де, Ырысбектің есігін қатты сарт еткізіп шығып кеттік.

– Енді хат берсе, алма! – деді маған да түйіле сөйлеп. – Ұратын болса, айтып кел өзіме, Ырысбек тұрмақ онан зорғы болса да көріп алайын әуселесін!..

Әрине, Нәзира әпкем шындап ашуланса, кімнен де болса таймайды, бірақ заты әйел ғой, оны арқа сүйеп не мұратқа жетермін, қаншама жер тепсініп, мықтымси сөйлегенімен, жеме-жемге келгенде Ырысбекке не істей қояр дейсің, құр сөз де.

Кездейсоқ бір жағдай құтқармаса, Ырысбектен оңайшылықпен құтылу жоқ шығар. Күзден бері өзін военкомат екі рет шақыртты. Армияға алып кететін шығар, бұл қызылкөз пәледен сөйтіп құтылатын болармыз деп бүкіл ауыл күткен, әсіресе оның қылжағынан ығыр болған қыз-келіншектер мен біздер – балалар, шынымен-ақ қуанғанбыз. Бірақ қырсық қылғанда екі ретінде де жарамай қайтып келді, «өкпем әлі толық жазылмапты», – дейді өзі. Бүкіл ауылды аяғынан тік тұрғызып зәре-құтымызды ұшырғанда құдай құрлы, тепсе темір үзетін осы пәленің жазылмай жүрген ол қандай ауру екенін түсіне

алмай дал болды ел. Әйтеу, ауданға жүрерден екі-үш күн бұрын екі көзі шүңірейіп, жағы суалып, түрі сарғыш тартып, алты ай жаз төсек тартып ауырған адамдай боп қатты жүдеп кетеді де, ал қайтып келген соң, Зибашты, не Эмману (ол шақыртқанда, екеуі де тоқтаусыз жетіп келеді) шақыртып ап, он шақты күндей үйінде жатып айран-сүт ішіп, сорпа ішіп қалжаланғаннан кейін, өңінің сарғыш тартқаны, көзінің шүңірейгені кетіп, қайтадан делебесі қозған бурадай құтырынып шыға келеді. Үйіндегі өзін күтіп-баққан әйелді (Зибаш болса да, Эмма болса да) қуып тастайды да, басқа қыз-келіншектерге хат жазуын қайта бастайды. Ауылдағы жылт еткен қыз-келіншектен Ырысбектің көз салмағаны қалмады. Соңынан бес күн түседі, он күн түседі, ай бойы түседі, ақыры қалай дегеніне жетіп тынады. Бүгінде Ырысбекке көнбегені кемде-кем-ақ шығар. «Бұл ма, бұл екі дүниеде көгермейді, – дейді тоқсаннан асқан Қуатбек шал басын шайқап отырып. – «Жылқыға жау тигенде, жабы құтырар» деген осы да». Кемпір-шал атаулы Ырысбекті қарғап-сілейді, бірақ оған қыңар Ырысбек жоқ, қайта құтырына түсетін сияқты. Енді, міне, Нәзира әпкемнің соңына түскеніне де біраз болды. Ақыры немен тынарын кім білсін. Әйтеу, осы кез маған оңай тиіп жүрген жоқ. Екі оттың ортасында шыбын жанды шүберекке түйгендей жайым бар.

– Нәзира әпкем Ырысбектің үйіне мені жетектеп апарып, оған доңайбат жасап кеткен күннің ертеңіне көшеде Әжібек кездескен. Қасында – Қайрат пен Бәтен.

– Әй, көксоққан, бері кел! – деді бұйырып.

Бұрын біздерді екі сөзінің бірінде: «Әй, жүгірмек» деп отыратын Әжібек биыл қыс: «Әй, көксоққан»дегенді шығарған. Мейлі, тіпті жерсоққан десе де әлімжеттілігін жасап зәбірлемесе екен де.

– Ия, – деп мен қасына келдім.

Басында әкесінен қалған түлкі тымақ, үстіндегі ескі қара тонының белін қайыс белбеумен қынтитып тұрып буып апты және онысын Ырысбектің жейдесінің етегі құсатып артына қарай ысырып қойған, сондықтан болар, екі жақ етегі жел кеулегендей делдиіп тұр, аяғында ақжұлықтанған ескі қонышқа қоңыр көннен бас салып тігілген дөрбиген үлкен етік, оны солидолмен шылқытып майлап апты, өзі тіпті мұнда жоқ, жан адамды менсінер емес, паңданып тұр, маған сонау биіктен, жоғарыдан көзінің астымен ғана қарайды. Бұрын бойы менен сәл ғана биіктеу көрінуші еді, биыл қыс тіпті сырылып өсіп кеткен сияқты. Мұрты біліне бастапты. Бірақ Әжібек қанша паңданса

да, сидиған арық түріне мына киімдері еш жараспайды-ақ, ұсқыны адам күлерлік еді, жаздағы Шымырбай шалдың бақшасының шетіне ескі-құсқы киімдер кигізіп қадап қойған қарақшы сияқты қалқиып тұр. Әттең, бір-екі жас болса да үлкендігін білдіріп әлімжеттік жасайды, әйтпесе мына түрін мысқылдап мазақ етер ем. Өзінің және бір жаман мінезі: жұртты мазақ етіп күлгенде құдай құрлы да, ал өзіне айтылған бір ауыз әзілді көтере алмайды, көзі аларып шатынап шыға келеді. Жарылып қанталап жүретін астыңғы ернін жалап-жалап қойып, зәренді ұшыру үшін тісін шақырлатып: «Мені мазақ ететіндей сен кімсің ей, ә?! Мұрныңды бет қып жіберейін бе, осы?!» – деп күс-күс жұдырығын түйіп төніп келгенде, әзіл айтпақ түгілі, бетіне тура қараудан қаймығасың. Өзі сенен үлкен, қолы ұзын, тарамыстанған арық болса да, күші басым, жеңілмеске, қорықпасақша маңа жоқ. Оған қарағанда Қайрат пен Бәтәнің киімдері тәуір: бірінің үстінде жақында тоқылған жаңа шекпен де, екіншісі жүн сырған күпәйке киген, аяқтарында жаңа шарық. Бар дәмділерін апалары осылардың аузына ұстайтын екеуі екі үйдің еркесі, жүздері қызара тершіп, ұрттары томпиып тұр.

– Көксоққан, Жөкеңді ғой ұмытып жүрсің, – деді Әжібек бірден кіжіне сөйлеп. Әрине, «Жөкең» деп тұрғаны өзі, ал енді оны менің қалай ұмытып жүргенімді түсінсем бұйырмасын.

– Үйінде артық-тұртық құрт-ірімшік болса, осыны Әжекең ауыз тисінші деп алып шығу ғой ойыңа да келмейді, – деп, біраз кінә артып, сөгіп алды. Мына өзіндей Бәтенді қарашы, міне, апасының жеті қатқа тыққан құртынан маған ұрлап әкелді.

Енді байқадым, үшеуінің ұрттары томпаңдап, құрт сорып тұр екен.

– Мен кеше тура жарты таба нанды бір-ақ ұрлап әкелгем, – деді осы тұста Қайрат та шыдай алмай.

– Иә. Мына Қайрат сөйтті. Маладес! – деді Әжібек оны иығынан қағып. – Ал сен ғой...

– Әй, осыны қойшы, сараңды. Бұлар тұқым-тұқиянымен тегіс сараңдар емес пе. Негізіне тартпай тұрсын ба, – деп, Бәтен аузындағы түкірігін шашырата кеп, құйрығымнан бір тепті.

Әншейінде бетіме тура қараудан қорқатын мына жаманның мына құтырғаны қанымды қайнатып-ақ жіберді. Тіпті жеке өз басымды, мейлі, не десе о десін, ал енді бүкіл тұқым-тұқиянымды сараң дегені жаным батып-ақ кетті. Ыза буып Бәтенге тұра ұмтылғам, Қайрат

аяғын төсей қойған екен, соған шалынысып барып омбы қарға оңқа-шоңқа құладым. Үшеуі маз боп күлсін. Ұшып тұрып қайта ұмтылғанымша, Бәтен сақылдай күліп Әжібектің тасасына тығылды.

– Сарандардың тұқымы, ха-ха-ха... – деп мені онан әрмен мазақтай түсіп тілін шығарды. Әжібекті арқаланып тұрғаны.

Көзім жасаурап, мысым құрып мен тұрмын.

– Жә, қалжыңдастыңдар ғой, жетеді енді, – деді Әжібек менің қыстығып жыларман боп тұрған түріме қарап.

– Сен, Бәтен, оныңды қой. Қанат сараң емес. Солай ғой, Қанат, ә? Тек бұ дүниеде менің бар-жоғым ойына келмеген ғой. Жарайды, ол кемшілігін ендігі жерде түзете жатар. Солай ма, Қанат?! Мен үндей қоймағам.

– Көксөкқан-ау, сенің маған бергенің далаға кетпейді ғой, әлі қиын-қыстау күн туғанда, панаң болам ғой. Жә, ендігісін өзің білерсің. Онша санасыз емессің ғой... Оннан соң ол менің ақ киізбен ұлтарылған қара шарығыма, әр жерінің тесіктерінен тауық шоқығандай боп жүндері шоқ-шоқ боп шығып тұрған сары жарғақ тоныма көз тоқтата тұрып: – Әй, сенің көкең мен апаң екеуінің бірге түскен суреті бар ма? – деп сұрады.

– Бар.

– Бар болса сен соны тез арада Ырысбекке жеткізіп бер.

– Мен ол суретті ала алмаймын, ол Нәзира әпкемнің альбомына жапсырылған, – дедім.

– Сонда немене, Нәзира әпкеңнің альбомы адамның қолы жетпес жерде ме?

– Үлкен сандықтың ішінде.

– Аш сол сандықты... – Әжібек тісінің арасынан сыздықтата түкіріп қойды. – Обшым, ұзын сөздің қысқасы, көкең мен апаңның суретін ұрлап әкелетін бол.

– Әкеле алмаймын. Қиында жатыр дедім ғой.

– Әй, ақымақ, Ырысбек оны үлкейткісі келіп отырса, бұл қиында жатыр деп бәлденеді ғой. Бар, өл-тіріл, қайтсең де сол суретті әкелетін бол. Бұл саған жауынгерлік тапсырма. Әкелмесең сонда болсын! Бар! – деп, ол сөз соңында май құйрығымнан ақырындап қана бір тепті. Мен кете бергем.

– Әй, көксөкқан, – деді ол бірдеңе есіне түскендей желкемнен тартып қайыра бұрып. – Шарығыңнан су өтіп жүрген жоқ па?

– Қар еріген кезде, өтеді.

– Онда былай істе. Менің жан адамға көрсетпей, тығып жүрген бір шелек солидолым бар, анда-санда кеп анау шарығыңның ұлтарма тігістеріне, табанына жағып алып жүр, сонда су өтпейді, – деді камқорлық білдіріп.

– Солидолды киізге жағуға бола ма?

– Неге болмайды?! Вот ақымақ. Сен әуелі жағып көрсеңші. Міне, мен етігімді майлап алып ем, су дегенің сынапша сырғып, ішіне түк өтпейді. Қазір мына Бәтен мен Қайратқа да жаққызам. – Әжібек тағы да тісінің арасынан сыздықтата шырт түкіріп қойды.

– Пажалыста, күнде жағып тұрам десең де сенен аямаймын. Ал енді бар үйіне, бәлденбей әлгі суретті бүгін-ертең әкеп беретін бол.

– Мақұл.

Шынында да, үлкейтемін деп Ырысбектің өзі сұратып отырса, одан неге бәлденіп, тартыншақтауым керек. Ауылдағы талай үйдің төрінен Ырысбек үлкейтіп берген суреттерді көріп қатты қызығатынмын. «Шіркін, көкем мен апамның суретін өстіп үлкейтіп төрге іліп қойса», – деп армандайтынмын. Сөйтіп, келесі күні-ақ Нәзира әпкемнің альбомындағы көкем мен апамның суретін алып, Әжібекке ілесіп Ырысбекке өз қолымнан апарып бердім.

Ырысбек шертіп отырған домбырасын тастай бере, суретті бір жақындатып, бір алыстатып, одан терезенің жарығына қарай теріс қаратып шықты да:

– Үлкейтуге қолайлы, жақсы екен, – деді.

Осы сөзін естіп мен қуанып қалдым.

Ырысбек енді маған қарады да, одан қайта суретке қарады:

– Қанат, тоқташы, – деді. Сөйтті де суретке бір, маған бір тағы да кезек-кезек қарай отырып:

– О, көкесінен айнымай қалған жарығым, тіпті аузынан түскендей ұқсауын қарашы, – деп, мені құшағына алып қысып-қысып қойды. Әлгі мені ұстап алған жерде төбемнен қарға шаншып қорлық көрсететін мінезінен із жоқ, аяқ асты мен дегенде ет жүрегі езіле қапты. Оған деген шексіз ыза-өкпеден бе, әлде оның мүсіркей қалғанына қорланғаным ба, әйтеуі, екі бетім дуылдап, көзім жасаурап, үндей алмай булығып шығып кеттім.

– Әй, Қанат, тоқта!

Әжібек соңымнан ілесе шыққан екен. Қуып жетіп, желкелігімнен тартып тоқтатты да:

– Сен суретті жоғалады екен деп қорықпа. Ырысбек, ол – сөздің

адамы, айтса болды, орындайды, – деді мені жұбата сөйлеп. Онан соң менімен қатарласа жүріп, өз үйінің тұсына жеткенде:

– Жүр біздікіне, мына шарығыңды майлап ал, – деді.

Шынында да, май су өткізбейді ғой, майласам майлап алайыншы деген ой келді маған да, Әжібектің үйі – ауыз үй, түп үйден тұратын аласа ғана ескі кірпіш там. Әжібек жалғыз өзі ғана тұрады. Тұрады деген тек аты ғана, әйтпесе Әжібек ауыл үй арасы ағайынтуғандарын аралап, әркімдікіне бір қонып жүреді. Соңғы кезде көбіне Ырысбектің үйінен шықпайтын. Шешесі өлген екі жылдан бері үйдің күйі мүлде кетіп-ақ қалған. Көктем, күз төбесінен су өтіп, іші үнемі сыз тартып, көгерген иіс тұсынан өткен адамның жүрегін айнытады. Алайда Әжібек мұның бәрін уақытша дейді. Әкешесінен қалған азын-аулақ дүние-мүліктерін анда-санда далаға шығарып қағып-сілкіп, онан соң қайтадан буып-түйіп қояды. Балаларды ұйымдастырып үй ішін сыпыртып, жинастырып, қыс кезінде күніне бір уақыт от жағады. Өзі: «Әлі он сегізге толып, үйленетін кезімде бәрі керек болады ғой», – дейді. Дәл қашан және кімге үйленетінін әзірге өзі де білмейді. Осы күні бұрынғыдай: «Зибашқа үйленем», – дегенін қойған. «Жас қыздардың біреуі ержетер оған дейін», – дейді.

Қазір үйінің мұржасынан будақтап түтін шығып жатыр.

– Үйде Қайрат пен Бәтен бар, – деді.

Біз кіргенде, көгерген иіс пен түтін сасыған үйдің ішінде Қайрат пен Бәтен қарамай толы үлкен шелекті орталарына қойып, шарықтарын шылқытып майлап отыр екен. Кішкене қазанда сақылдап бірдеңе қайнап жатыр, онан тәтті бір иісі білінеді, кәдімгі жас сорпаның иісі.

– Маладестер! Енді сендердің шарықтарыңнан су өтіп көрсін! – деп мақтап қойды Әжібек. – Кәне, Қанат, сен де майлап ал шарығыңды.

Әлгі екеуінің қатарына отыра қап мен де шарығымды майлауға кірістім. Ал Әжібек болса қолына кәкпір алып, қазандағы қайнап жатқан жұдырықтай кесек етті шығарып пышақпен шетінен кесіп жеп көрді де, қайта салды. Біз үшеуміз шарықтарымызды қоя сала, сілекейлеріміз шұбырып оның аузына қарай қалған екенбіз.

– Әлі піспепті, – деді аузындағысын малжаңдай тұрып. Онан соң біздің телміре қалғанымызды ұнатпай:

– Әй, көксоққандар, болыңдар енді, – деді әмірлі үнмен. – Бүгін-

ше мына ет әбден піссін. Өзі кәрі малдың еті ме, немене, әлі тастай қатты. Ал сендер шарықтарыңды майлап алыңдар да, қайқайындар үйлеріңе. Ертең сендерге бір-бір жапырақ алып қоям. Үйлерің бар, аш емессіңдер ғой, ауыз тисендер де жетер.

Біз шарықтарымызды шылқыта майлап үйден шықтық. Ә деп табалдырықтан аттағаннан бастап-ақ үшеуміздің бірінен-бірі күлкілі аюдың табанындай іздеріміз ақ қардың бетіне аймандай боп баттып-баттып қалды. Біраз жүріп барып қайырылып қарағанбыз, іздеріміз тура бір қора қой шұбырып өткендей қап-қара ала боп жосыла түсіпті. Қалай болар екен деп шарықтарымызбен еріген қарды оңды-солды ойқастай кешіп көргенбіз, майдың аты май ғой, шіркін, бұрын шарығымыздың ұлтарма тігістеріне жабыса кететін жентек қар енді тіпті жұғысар емес.

Қазір мына шарығымызбен су кешсек те өте қоймас.

Кешіп көрер ме еді өзі?!

Қай жерде су бар?

Ары-бері омбы қарды ойқастай кешіп іздестіріп көріп едік, бірақ қыстың күні су қайдан табылсын, шұңқырлар мен арықтар тегіс қалың қар астында қатып жатыр. Өстіп маз боп келе жатқанымызда, тас қойма жақтан тор жорғамен құйғытып шыға келген Байдалы шал біздің ізімізді кесіп өте бере, кілт атының басын тартып қайырыла бұрылды, ақ қарға түскен ізімізге, онан біздің шарықтарымызға қарады да:

– Әй, иттің күшіктері, мына қарамайды қайдан алдыңдар? Кәне, жандарыңның барында айтыңдар?! – деп, ақыра қамшы сілтеп, тор жорғамен үшеумізді де тапап өте жаздап төніп келгенде, есіміз шыққан біз зәре-құтымыз ұшып, бір-бірімізге тығыла ұйлығып тұрып қалыппыз.

– Қайдан алдыңдар деймін?!

Дойыр қамшы үшеумізді қос-қабаттап бір осып өткен. Үшеуміз де шар-шар ете қалдық.

– Қайдан алдыңдар?

Дойыр қамшы басымызға қайырыла төнген.

– Әжібе-е-ек... – деді бақыра жылаған Бәтен.

– Ә, шақшабас ит!..

Тор жорғаға борбайлата қамшыны басқан Байдалы шал енді бізді тастай бере Әжібектің үйіне қарай шапты. Енді байқадық, бұ кезде Әжібек те құстай ұшып Ырысбектің үйіне жетіп қапты. Байда-

лы шал қалың қарға аты омбылап жете алмай қалды. Жер сабалап, көшені басына көтере боқтануда. Атынан түсіп, Әжібектің есігінің алдынан әлгіндегі қарамай толы шелекті көтеріп алды. Сірә, Әжібек қашып бара жатып сыртқа, есігінің алдына шығарып тастап кетсе керек.

– Ә, шақшабас ит, осыдан қолыма бір түсерсің. Сен итті көзіңе көк шыбынды үймелетіп тұрып айдатпасам ба, әлі!..

Соның арасында айқай-шуға жиналып қалған жұртқа:

– Көктемде егіс кезінде құрал-сайман майлауға деп Мытыстан барып, бір тоқты беріп әзер деп сұрап әкелгенімді қайтейін. Әнеу бір күні аяқ асты ұшты-күйлі жоғалып кеткені. Апырай, бұ қарамай сонша кімге қажет болды екен деп таң қалып ем. Сөйтсем мына Шақшабастан келген екен ғой. Бұ неткен қаскүнем-ей, а?! Колхоздың қарамайын ұрлап... Сотқа тартылғалы жүр ғой, ол ит...

– Бір кезде көзі бізге түсіп кеткен: – Әжібекке ерсеңдер көгере-сіндер, о, жетесіз немелер, үшеуінді де сойып салайын ба, осы! – деп тап бергенде, үшеуміз үш жаққа безіп кеттік...

Баланың қорқынышы ұзаққа созылған ба?! Артынша-ақ қызу ойынға кірстік те, Әжібекті де, оның қарамайын да, Байдалы шалды да мүлде естен шығарып, қыстың майтонғысыз жайма-шуақ күні батқанша, жентектелген қардан аққала тұрғызып, одан екі жаққа бөлініп қармен атысып ойнап, әбден қызыққа баттық. Сөйтіп, үсті-басымыздың малмандай су болғанын да, шарықтарымыздан шылқып су өткенін де аңғармаппыз. Кешкісін үйге кеп шешінген кезімде, үсті-басымды ұстап көрген әжем:

– Құлыным-ау, осынша су болғанша ойнағансың ба? – деді ренжіп. Жұмыстан шаршап қайтқан Нәзира әпкем шай ішіп отыр екен, үндеген жоқ. Мен кән пештің ұзына үстіне киімдерімді жайып, шарығымды қызуы молдау ошақтың желке тұсына кептіруге қойдым. Әлден соң үйдің ішін қолқаны қапқан қоңырсық иіс алып кетті.

– Бұ неғылған иіс? – деп, Нәзира әпкем ұшып тұрып барып ошақтың үстіңгі жағына үнілді. Дәл бір өлген мысықты ұстағандай менің әуелі бір шарығымды қонышынан шымши көтеріп шамның жарығына әкеп тыжырына тұрып қарады да, онан соң екінші шарығымды әкеп және қарады, екеуінің де сыртындағы сыланған қарамай еріп, тамшылап тұр.

– Әй, Қанат, мынауың не?

Мен үндегем жоқ. Үйдің бұрышындағы ескі тонға орана түсіп, жантайып жата бердім.

– Әй, мынауың не деймін? – деп ақырып жіберген Нәзира әпкем. Мен селк ете түстім. – О заман да, бұ заман киізге қарамай жаққан деген не сұмдық?!

Шарықтарымды үстіме қарай лақтырып жіберді.

– Өлтірейін бе, осы, а?! Сендей ақымақтың барыңнан жоғың! – деп, маған тап берген.

Әжем ұмтылып кеп арамызға тұра қалды.

– Жә, жә... – деді сабырлы үнмен.

– Әже-ау, бұл ақымақты неге қорғайсың?!

Нәзира әпкем күйініп барып отыра кетті.

– Елдің мұндай баласы мынадай қиындықта бір жағына сүйеу боп жүр, ал бұ болса со күйі ми кеше, ақымақ... Әй, енді мынау киіз аяқкіімді қалай кептіресің?!

Мен әпкем қандай ауыр сөз айтса да, үнсіз мойындап жата бердім. Киізді майлап жүрген адам – кеше десе кеше, ақымақ десе ақымақ қой.

* * *

Қыс ортасында Мұқан ағайымыз әскерге алынып, мектебіміз жарты айдай жабылып қалған. «Бұл қиын болды ғой, балалар оқудан қол үзіп қалатын болды-ау?! – деп мазасызданған ата-аналар ауылдың бас көтерері деп Байдалы шалға барған екен. Нұғыман ауырғалы, колхоздың кеңсесіне талтақтап кіріп, қоқырайып барып төрдегі бастықтың орнына шірене отырып жүрген Байдалы шал әлгі келген ата-аналарға жат та кеп ұрсыпты: «Әй, өздерің қалай ойлайсыңдар осы?! Мына қақаған қыста мұғалім табуды ойыншық көресіңдер ме? Ол жаңа келген мұғалімге үй керек емес пе? Отын-су керек емес пе? Ал оның бәрін мен қайдан табам?! Жә, басты қатырмаңдар!» – деп, қуып шығыпты.

Осыны естігенде, төсек тартып жатқан Нұғыман қатты ренжіген көрінеді. Байдалыны шақыртқан екен, әншейінде Нұғыманның атын естігенде мөнтең қағатын шал бұл жолы тіпті пысқырмапты да, «қолым тимейді» деп бармай қойыпты. Байдалы шалдың мына қылығын естігенде, үлкендер жағасын ұстады: «Құлан құдыққа құласа, құрбақа құлағында ойнақ салар» деген осы екен-ау, – десті.

Нұғыман кім еді? Байдалы кім?.. Күні кеше колхоздастыру кезінде бүкіл бір болыстың елін аузына қаратып, соңына ерткен, орақ тілді, от ауызды, бетіне жан қаратпаған жігіттің сұлтаны еді ғой, Нұғыман. Өттең, абайсызда тап жауларының қолына түсіп, мертігіп қор боп қалды. Ал Байдалы болса әркімнің шөре-шөресінде жүрген, қолға су құюдан аспаған сорлы жан еді. Енді, міне, бүгінде кісімсіп бұл да ел басқарып жүр. Мына қараң өшкір соғыстың кесапаты да. Әйпесе ер-азамат түгел тұрса, Байдалыға қарап қалар күн туар ма еді, сірә да?!

Әжібек болса өзіне қарайлас біздерді – балаларды жиып алып, біз арқылы ата-аналарымызды табалап бір рақаттанып қалды.

– Ал, Байдалыға бағынып бір жетістіңдер-ау, а!

Еріндер сол қақбастың соңынан, тұпа-тура социализмнің төрінен бір-ақ шығарсың, – деп кекетті барлығымыздың төбемізден қарай тұрып. – Талай айттым ғой осы, ол Байдалы деген – байдың құйыршығы боп келген адам, одан басалқалық шықпайды деп. Әй, енді не дейін бұл елге, шын сөзімді қор қылады. Баласынады. Өзіміздің әлгі боқмұрын Әжібек емес пе, осыны қойшы, адам болмайды дейді. Ал сонда сенген Байдалысының түрі анау ма?!

Әжібек Байдалы шалға да, оған бағынып жүрген бүкіл ауылға да ызалы еді. Сол ызасын қазір біздердің көзімізді шұқығандай бетімізге басып айтып тұр. Біз болсақ үнсіз мойындап тұрмыз. Шынында да, Әжібектің ақылындай ақыл кейбір үлкендерде жоқ-ау, дейміз.

– Ал, көксоққандар, оқудан қалған обалдарың бірінші Гитлерге де, екінші Байдалыға, – деді Әжібек сөзін түйіндеп. – Қайта бір есептен осы соғыс біткенше, бастарыңды қатырып оқымағандарың да дұрыс. «Зат есім» «Сын есім» ... тағы қай есім еді, әлгі...

– «Сан есім»...

– Иә, иә, сол толып жатқан есімдермен бас қатырғанша, пайдалы бір тірлік істеу керек қой. Оқуды соғыс біткеннен кейін оқып алсақ та жетеді. Өзім соғыс біткен күннің ертеңінде-ақ станциядағы нағашымдікіне барып, тұп-тура милицияның оқуын оқимын. Көкелерінді сонда танытамын әлі. Әй, сонда әсіресе мына Байдалы қақбасты алдыма салып, іші кепкен сиырдай ғып бір тырқыратармын-ау. Бүкіл елдің алдында табанымды жалайтын болады...

Осы кезде үйінен шыққан Ырысбек дауыстап Әжібекті шақырған.

– А! Жолдас бас қолбасшы!

– Бері кел деймін, – деді Ырысбек.

– Қазір, – деп, Әжібек дедектей жөнелді. Кетіп бара жатып: – Мына әскерлерді қайтем? – деп сұраған:

– Күте тұрсын! – деді Ырысбек.

– Әй, тырп етпей күте тұрындар! – деді Әжібек бізге қайырыла бұрылып.

Біз сол тобымызды жазбаған күйде күтіп тұрдық та, Әжібек Ырысбектің жарлығын тыңдап қайтып оралды.

Келе бәрімізге одырая өктем қарап:

– Ал, көксоққан әскерлер, бас қолбасшы біздерге ұрсып тұр, – деп бастады сөзін. – Соңғы кезде сендердің не оқыған оқуларың жоқ, не бітірген істерің жоқ, тағы да беттеріңмен кетіп бара жатырсындар. Серкесі жоқ мал құсап барасындар. Оларың жарамайды. Жаңа Ырысбек те соны айтты. Шүкіршілік, бастайтын серкелерің бар. Ол – мына менмін, – осы тұста балалардың бірі шиқылдай күлген, Әжібек көзін аларта: – Кәне, о кім күліп тұрған? Көк желкенді қиып жіберейін осы! – деген түтіге жекіп. Күлкі сап тыйылды. – Жаңа бас қолбасшы екеуміз ақылдаса кеп, сендерді қыс кезіндегі еңбекке тәрбиелейтін болдық. Анда-санда таудан отын шабуға барып тұрамыз. Бұл бізге әскери тапсырма! – деді сөзін шегелеп, онан соң тау жаққа көз сала тұрып: – Әне, Ешкіөлместің күнгеііндегі бұйралана ұйысып жатқан қалың тобылғы мен қарағанды көрдіңдер ғой, содан отын шабамыз. Мынадай қыста салпақтап құр ойнай бергенше, бір уақ отын шауып шешелеріңді қуантсаңдаршы. «Қарағым адам боп қапты», – деп, төбесі көкке жетеді ғой, – деген.

– Ой, біздің үйде отын көп, атам кеше бір шана ағаш отын түсірді.

– Біздің үйдің отыны да қысқа жетеді.

– Мен де бармаймын.

– Мен де бармаймын, – деп, балалар жан-жақтан дабырлай бастаған.

Әжібек дөрпиген көн етігімен жерді (қатты қарды) теуіп қалды.

– Бәрің де барасындар! – деді ақырып. – Сендер немене, тәртіпті ұмытқансындар ма? Мұны мен әскери бұйрық деп тұрмын ғой. Кәне, осыдан біреуің бас тартып қикалақтап көріңдерші, әкелеріңді де, шешелеріңді де танытып жіберейін. Әне, бас қолбасшы Ырысекенің өзі тұр ғой!

– Біз, балалар, жым болдық. Дәл қазір Әжібек анадай тұрған

Ырысбекті арқаланып, қайсымызды болса да қарсылық етсек, итше тепкілеп жіберетіні анық еді.

– Ал барыңдар, үйлеріңнен кетпендеріңді және отын буатын екі жіптен алып шығыңдар!

– Екі жіп неге керек?

– Неге керек екенін барған соң көресің. Отынды шабамыз да буып-буып таудан домалатамыз да жібереміз, ешқайсыңның жаның қиналмайды, көксоққандар! Егер осыдан біреуің бармай қалып көр, мына жұдырық соның төбесінде өтеді, – деп, күс-күс арық жұдырығын көрсетті.

Үйге кеп, балалар боп таудың күнгейінен тобылғы шабатынымызды айтып, белімізге жіптерімізді буынып, қолымызға кетпендерімізді ұстап, сәлден кейін көше ортасына топырлай жиналдык. Дәу кетпенді эзер деп көтеріп үйден шығып бара жатқанымда әжем:

– Құлыным-ау, шамаң келмейді ғой, – деген.

– Келеді. Балалардың бәрі де бара жатыр, – дедім.

Шынын айтқанда, көбімізге мына қыста тауға шығып отын шабу – ең қызық ойын сияқты көрінді. Үлкендер болса балалардың аяқ асты мына қылығына қапелімде не дерлерін білмегендей, не қоштап мақтап кете алмай, не қойыңдар деп тыйып тастай алмай аң-таң. Әрине, қыс ішінде бір уыс отынның өзін үнем көріп отырғанда, баласының «отын шауып әкелем» деп өз тарапынан суырылып шыққан тірлігі кімді де қуантатыны сөзсіз, тек бірдеңеге ұрынып қалмай, қайырымен болсын дейді де...

Әжібек бастап, ауылдың жоғары жағына қарай шұбырып жүріп кеттік. Алып алма ағаштың тұсына жеткенбіз, бұтақтары сойдиып-сойдиып жалаңаштанып тұр екен. Ұшар басындағы бұтақтарында бүрісіп-бүрісіп қатып-семіп қалған қоңырқай алмалары көрінеді, төменгі бұтақтарында байланған шүберектер жалбырайды. Бізге мына қыста сол қатып-семген алмаларының өзі уылжып тұрғандай, аузымыздан сілекейіміз ағып қызыға қарағанбыз.

– Бұтақтарына шығып сілкіік, бәлкім, анау алмалары түсер, – деді балалардың бірі. Осы сөз қамшы болды ма, Әжібек жолымыздан сәл қиғаштау болса да бұрылып алып, алма ағашқа қарай тартты.

Алып алма ағашқа жақындай бергенбіз, төңірегі ойқастаған қалың із екен, шашылған құстың қауырсыны, жүн-жұрқа.

– Биыл түлкі қалың ғой, түлкінің іздері шығар? – деген Бәтен.

– Мүмкін, алма ағаштың түбіндегі үңгірге түлкі жатып жүрген шығар. Қазір ұстап алсақ қандай қызық болар еді, – деген Қайрат.

– Жо, бұл із түлкінікі емес, – деді ізге үңіле қараған Санат. – Түлкі қарға бүйтіп батпайды.

– Онда қасқырдың ізі шығар?

– Жо, қасқыр да емес. Бұл – иттің ізі.

– Қазір не болса да көреміз енді, – деді алда келе жатқан Әжібек.
– Әне, үңгірден қарайып бірдененің басы қылтияды. Кетпендеріңді оңтайлап ұстандар!

Осы кезде алып алма ағаштың түбіндегі үңгірден Қарақаншық атып шықты, көздері қып-қызыл боп қанталап, тістерін сақылдата ырылдап, айбат шегіп бізге қарсы жүрген. Аппақ қардың үстінде өзі қап-қара боп, ештеңеден тайынбайтын керемет қорқынышты еді. Жолбасшымыз Әжібек болып біз бір-бірімізді баса-жанша кейін қаштық. Қорыққандарынан бір-екі баланың ойбайлап жіберген дауыстары да шығып кетті. Омбы қарда сүріне қабына едәуір қашып барып кейін бұрылғанбыз, Қарақаншық соңымыздан кумапты, үңгірдің аузына қайта барып, жер иіскелеп қаңсылады да, ұлып-ұлып жіберді.

– Әй, мынаның іші қабысып, емшектері салақтап тұр ғой, күшіктегеннен сау ма? – деген балалардың бірі.

– Расында да, түрі күшіктеген сияқты.

– Иә, үңгірге маңайлатпауы тегін емес.

– Қыста күшіктеген қаншықты көргенім осы.

– Қайбір жақсылық дейсің, – десіп алып, алма ағаштың басындағы қатып-семген алмалардан күдер үзген балалар енді тауға қарай өз жолымызға түстік. Таудың етек жағындағы жел үрлеп нығарлап тастаған қалың қарды кетпенмен қадау-қадау ойып, баспалдақтап жол салып, жоғары қарай шұбыра өрлеп келеміз. Сөзіміз Қарақаншық төңірегінде: әлдеқашан жоғалдыға санап жүргенімізде, күтпеген жерден алып алма ағаштың түбіндегі үңгірден шыға келуі бізді қатты таңырқатқан еді; оның үстіне қыс ішінде күшіктегенін қарасаңшы; күшіктері қалай тоңбайды екен; ауылға жоламай, мына жырақта жүріп өзі немен қоректенеді? Осы тәріздес толып жатқан сұрақтарға жауап таба алмай, дал боламыз.

– Қарақаншық киелі ит қой, – дейді ішіміздегі ең білгішіміз Санат. – Бұл ауылға не жақсылық, не жамандық әкеледі.

– Жақсылығын қайдам, жамандығын көріп жүрміз ғой, – деді Бәтен.

– Сен Бүбітайдың жынданып кеткенін айтасың ба?

– Иә.

– Оған Бүбітайдың өзі кінәлі. Қарақаншықтың күшіктерін тірідей көміп өлтірді емес пе?

– Қарақаншық олардың бір қазан сүтін ішіп кетті ғой.

– Бір қазан сүтке бола күшіктерін өлтірмеу керек еді.

– Сонда ауылға ұры иттер қаптап кетсін дейсің бе?

– Түк те қаптамайды. Қарақаншықтың бұрынғы күшіктерінің қайсысы ұры болып еді?! Ауылдағы көп үйдің иттері соның күшіктері ғой.

– Сен өйтіп Қарақаншықты жақтамай-ақ қой, бәрібір иттің аты ит те, ал Бүбітай – адам.

– Иттің де обалы бар, жазықсыз тиіссең, сол обалы жібермейді.

Мына екеуінің таласына шыдай алмай кеткен болу керек, осы сәт алда бара жатқан Әжібек кілт кейін бұрылды да:

– Әй, екі кемеңгер, тоқтатыңдар бос былшылды! – деді ыза болып. – Немене, Қарақаншық пен Бүбітайдың күйігі сен екеуіңе батып келе ме, сонша керілдесіп. Дабай, қойыңдар енді!

Санат пен Бәтен жым болды. Бәріміз үйіріле тоқтай тұрып, сәл тыныс алдық. Өрге қарай жүреміз деп едәуір алқынып қаппыз, өңдеріміз қызара тершіп, кейін қарай көз салғанбыз. Туу, шіркін, сұлулық деп осыны айт! Өзіміз дәл бір жердің кіндік үстінде тұрғандаймыз да, төңірек төрт бұрыш тегіс шыр айналып кеп біздің табанымыздың астына түскендей, көз жететін дүниенің бәрі де төменде жатыр. Жазда бірінің үсті көк-жасылданған егінжай, бірінің үсті көк жусан мен боз бетеге, енді бірі айдалған қара пар боп жататын бел-белестер мен дөңдер қазір мақталы қалың ақ көрпенің астында тарс бүркеніп алған, біркелкі боп қымтанып жатыр. Сол тұтасқан жалпақ дүние бұлдырап барып қысқы сұрғылт аспанмен астасқан жерге дейін аппақ боп күнге шағылысып, көзді қарықтырады.

Әжібек тымағын алып жеңімен маңдайының терін сүртті, тісінің арасынан сәнімен сыздықтата түкіріп қойды да, Санат пен Бәтенге кезек қарап алып:

– Меніңше, бар ғой, сендердің анау Бүбітайларыңның адам аяқ қылығы жоқ болатын, – деді. – Сау кезінің өзінде жындының ісін істейтін еді ғой. Осыдан екі жыл бұрын, апам өлген жылы жазда, бір рет қарным қатты ашқан соң, осы Бүбітайдың үйіне кіргем. Сонда маған бір тостаған айран құйып берудің орнына, менің көзімді бақырайтып қойып тұрып, жарты шелек айранды қаз-үйректеріне апарып

төкті. Сонысы құдай сүйер қылық па?! Сонда мен іштей: «Әй, кесір атар мына қатынды», – дегем. Айтқаным айдай келді, атты ғой, әне, ақыры! Аш жүрген маған бермей, айранды қаз-үйрекке төкті деген не деген сұмдық! – өне бойын ыза кернегендей сөзін тістене кіжініп аяқтаған Әжібек қайтадан алға түсіп, өрге қарай қатты-қатты адымдай жүрген, біз тіпті ілесе алмай қалдық. Біраз озып кеткен ол сәлден кейін бізге қайырыла тұрып: – Сендердің анау Қарақаншықтарың да қаншықтығын жасап қасқырмен әмпей боп жүрмесе не қылсын, – деді мысқылдай күліп. – Қыста күшіктеу тегін емес...

– Ол да мүмкін, – деді Қайрат іле қоштап.

– Мүмкін емес, дәл солай. Осы жолы бұл қасқырмен лықты. Жаңағы бізге анадайдан айбат шегуі тегін емес. Қасқыр күшіктерін қызғанғаны ғой, – деді Әжібек төндіре сөйлеп. – Обшым, осы жолғы бір күшігін мен алам.

– Шынында да, қасқырдан туған күшік нағыз арлан болатын шығар. Мен де біреуін алам, – деді Қайрат.

– Онда мен де біреуін алам.

– Мен де...

– Мен де... – деп балалар жан-жақтан шулай бастады.

– Бәріне Қарақаншықтың күшігі жетпейді, – деді Әжібек оларды тоқтатып.

– Көп болғанда бес-алты күшік шығар. Сондықтан ертең күшіктерді алуға келгенде, Қарақаншыққа беруге нанды кім көп әкелсе, күшікті сол алады.

Осылайша бәтуаға келіп, тауға қарай өрледік. Жоғары көтерілген сайын, қар мүлде жұқарып, біртіндеп қары жоқ қарайған жерге де аяғымыз жетті. Қатты жел үрлеп жалаңаштап кеткен тау күнгейі жайма-шуақ көктем лебін еске түсіріп, бусанып жатыр. Арқамыздан күннің жылуы өтіп, маңдайымыздан бір жылы леп сипайды. Әр-әр жерде топ-топ боп өскен қызыл балақ тобылғы, қара күрең қараған, ұйыса жабысқан қалың бөргез, ақ сирақ ұшқат қаптап бастады.

Осы тұста бастаушымыз Әжібек тағы бір бел босата тұрып, барлығымызға барлай қарап шықты да:

– Ал, көксоққандар! – деді өктем үнмен. – Енді, дабай, тобылғы шабуға кірісеміз. Жарлық былай: ең әуелі әрқайсың үлкен-үлкен үш түптен Ырысбекке деп арнап тобылғы шабасыңдар. Соны үйден алып шыққан екі жіптеріңнің біріне буып төмен домалатамыз, бұл сендерге салынған салық. Тек сонан кейін өз үйлеріңе шабасыңдар.

Біз бірден келістік. Тау үстіндегі ен-тегін тобылғының ортасында тұрғанда, үш түп деген де сөз болып па.

– Ақ ұшқат пен бөргезден шабуға бола ма? – деп сұраған балалардың бірі.

– Өз үйіңе шауып алсаң, пажалыста, ал Ырысбекке тек тобылғы ғана шабындар! – деді Әжібек қатал ескертіп. – Тобылғының қызуы мол болады және қолға кіретін тікені болмайды.

Сөйтіп, біріміз жоғары жағынан, біріміз төменгі жағынан, енді біреулеріміз қос бүйірінен дегендей қорым тастың жиегіндегі қалың өскен, кісі бойындай тобылғыны жан-жақтан шабуға кірістік. Бұрыннан үлкендерге ілесіп тобылғы шауып жүргендер онша қиналмай-ақ бірден кірісіп кеткен, ауыр кетпенді салмақтай көтеріп, тобылғының түбін орай тасы жоқтау деген тұсын ала гүрс еткізіп ұрып қап, оп-оңай ғана тамырымен қопарып тастайды, ал тәжірибесіздері тобылғыны кез келген жерінен шауып аламыз деп кетпендерінің жүзін көк тасқа шақ-шұқ соғады. «Гүрс-гүрс»... «Шақ-шұқ...»

Ойнай жүріп, күн еңкейгенге дейін әуелі Ырысбекке деп дәу екі арқа тобылғы шауып, оларды жіппен буып төмен – ауылға қарай домалатып, енді әрқайсымыз өз үйлерімізге деп шабуға кіріскенбіз.

Бір кезде оқыстан шыққан айғай-шу, аттандаған дауыстар бәрімізді де елең еткізді. Тобылғы шапқанымызды доғарып жалт-жалт қарадық. Төменде жатқан ауылдың көшесінде әбігерге түскен кемпір-шал, бала-шаға біздерге қолдарын бұлғап, бірдеңе деп айқайлап, шуылдасып тұр. Екі-үш ересек адам бері тауға қарай емпе-лендесіп келеді. «Ай-оу-у, ат-тан! ... Ат-та-ан! ... Ой-ба-ай!.. Ой-бай!...» – деседі, басқа сөздері естілмейді.

– Әй, мыналар неге шулап тұр? – деді Әжібек.

– Біздің жоғары жағымыздан бірдеңені нұсқайтын сияқты, – деді Санат. Бәріміз енді жоғары жаққа қарағанбыз, қожыр-қожыр боп төбемізден төнген жартастардан өзге ештеңе көрінбейді.

– Ай-о-оу-у! ... О не-е? Не деп тұрсыңдар? – деп Әжібек ауылдағыларға қарай айқайлаған. Осы сәтте «Ысқыр! ..Ысқыр!» – деген сөздері естілгендей болды.

– Қасқыр дейді, – деді Санат.

– Ойбай, қасқыр деп тұр ғой, – деді балалардың бірі үрейлене. Бәріміз де үрейленіп қалдық. Қайтадан ор жаққа, төңірегімізге қарағанбыз.

– Өне!.. – деді бір бала. – Қос көк тастың астында. Енді біз де көрдік, алып алма ағаштың желке тұсында, біздің теріскей жағымызда аумағы екі үйдің орнындай жалпақ екі көк тас болатын, солардың астыңғы жағында төрт-бес көк ит бұта-бұтаның арасында бірі шоқиып, бірі тұмсығын көтере ауаны иіскелеп, енді бірі біз жаққа сазара қарап тұр екен.

– Ойбай-ай, апа-а!. – деп шарылдай жөнелді балалардың бірі. Оған екінші, үшінші ойбай қосылды. Тау үстінде шулап кеттік.

– Не істейміз? – деген Әжібек.

– Тек қашпайық, бәріміз топтасып бірге тұрайық, – деді Санат.

– Дұрыс. Кәне, кетпендеріңді алып менің қасыма жиналыңдар. Кетпеннің шүйдесімен тасты соғып, бәріміз бірдей аттандайық!

– Ат-тан!...Ат-тан!

Шақ-шұқ тасты соғып, біріміз бақырып, біріміз шыңғырып аттан сап, ойбайлап бердік. Кенет қасқырлардың шоқайып отырғаны төмен қарай ырши секірген. Анық көрдік, үлкендігі тайыншадай, нағыз көкжал екен. Секірген күйі біздің көзімізден таса тұрған алып алма ағаштың тұсына батып көрінбей кетті. Төменгі ауыл жақтағылар бұрынғыдан да қатты шуылдасып кетті.

– Бәрің түгелсің бе? – деді үрейленген Әжібек.

– Түгелміз.

Көкжалдың соңын ала басқа қасқырлар да көрінбей кеткен. Құз жақтағы жаңғырықтырып иттің жанұшыра үргені, одан қатты бір қаңқ еткені естілді. Ауыл жақтағылар әлі шулап тұр. Сәлден кейін алып алма ағаштың арғы жағындағы қарлы беткейді қиялап әлгіндегі қасқырлар ұмар-жұмар орталарындағы қараңдаған бірдеңені кезек-кезек созғылап сүйрелеп бара жатты.

– Қарақаншықты әкетті! ...

Жанұшыра қаңсылап бара жатқан сол Қарақаншық екен. Әрқайсысына бұл да ауыз салмақ болып азу тістерін сақылдатып айбат жасайды, бұлқына арпалысады, көмек сұрап жанұшыра қаңсылайды, бірақ әлуетті күші басым қасқырлар оны жан-жағынан қақпақылдай қағып, көкпарға салғандай бірінен-бірі жұлқа тартып кергілеп барады. Әрқайсысы бар екпінімен ағып кеп, қанға боялған арандай ауыздарын салып өткенде, Қарақаншықтың бір мүшесін жұлып әкеткендей болды. Аппақ қардың үстінде судай шашылып бара жатқан Қарақаншықтың қаны, шарылдай қаңсылағаны керемет аянышты еді, тау-тасқа жаңғырығып аза бойды қаза тұрғызды. Бүкіл

ауылға, шуылдаған халыққа құтқарындар дегендей шырқырайды. Ал қасқырлар болса өршелене, құтырына түсіп жұлқып-жұлқып әкетеді. Біртіндеп Қарақаншықтың қаңсылы басылайын деді, сәлден кейін мүлдем үні өшіп, қасқырлардың аузында жұлмаланған жансыз затқа айнала бастады. Тағы бір жұлқыласқан кезде, кеуде жағы әлгіндегі тайыншадай көкжалдың аузында қалды да, бөксе жағын басқа қасқырлар бөлісіп әкетті, осылайша Қарақаншықты бүкіл ауылдың алдында пәре-пәресін шығарып олжалаған қасқырлар жұлқыс-тартыспен қыратты асып көрінбей кетті.

Біз, балалар, зәре-құтымыз ұшып, қалтырап қалш-қалш етіп үніміз шықпай, бір-бірімізді қаға-маға төмен ауылға қарай домалап, біріміз сырғанап безіп жөнелдік.

Келесі күні қорқыныш-үрейіміз басылған соң, Әжібек шанасы бар балаларды өзі бастап жүріп, кешегі таудан домалатқан үлкен екі арқа тобылғымызды Ырысбектің үйіне жеткізіп бердік. Егер өгіз шанаға тиер болсақ, мұнымыз дәу бір шана отын еді. Он шақты бала жан теріміз шыға жүріп әлгінің бәрін Ырысбектің қорасына кіргізіп, тап-тұйнақтай етіп бір жағына жинап қойдық. Өз үйлерімізде шыбық басын сындырсақ шыңқылдап тұратын, бір құшақ отын бұтаудың өзінде үйдегі үлкендерді заржақ кып барып эзер тіл алатын шіркіндер Ырысбек пен Әжібектің алдында өстіп мөнтең қағатынбыз. Біз тобылғыны тегіс кіргізіп болған кезімізде, Ырысбек үйінен шыққан, бәрімізге жағалай бір қарап өтті де:

– Әй, адьютант Әжібек! – деді.

– Иә, жолдас командір! – деп Әжібек қарсы алдына жетіп барды.

– Мынау балалар бүгіннен бастап жай әскер емес, ең сенімді, ең бауыр, алдыңғы шепте өзімнің төңірегімде ғана жүретін төлеңгіттерім болады, – деді.

Біз ол сөздің мәніне түсіне қоймай бір-бірімізге, одан Әжібекке қарағанбыз.

– Обшым, төлеңгіт болғаннан ұтылмайсындар. Басқа балаларға сендер камандірсіндер, – деп түсіндірді Әжібек.

– Дұрыс айтады, – деді Ырысбек оның сөзін қостап.

– Ертең мен мына Әжібекті МТС-қа темекі әкелуге жібергелі отырмын. Темекі әкелген соң, бәріне шылым тартуды үйретеміз.

Біз төбеміз көкке жеткендей боп қуанып қалдық, бір-бірімізге жымыңдаса қарап, шылым тартуды үйренетінімізге мәз боп тұрмыз. Шылымды құшырлана тұрып сорып, оның түтінін мұрыннан, көзден, құлақтан шығару деген керемет қой!

Бар тілегім, Ырысбек қашан үлкейтіп болғанша, көкем мен апамның суретін алғанымды Нәзира әпкем білмесе екен деймін, кешкісін жұмыстан келгенде, сандықтағы альбомын алып қарай көрмесе екен деп қыпылдап отырам. Абырой болғанда, ол қырманнан діңкелеп шаршап келеді де, кешкі тамағын іше сап, ештеңеге қарауға шамасы келместен мұрттай ұшады. Бар айтатыны:

– Қанатай, қол диірменді өзін айналдырарсың, – дейді.

– Мақұл, әпке, алаң болма, – деп, мен осы үйдің онан кейінгі естияры ретінде ертеңгі ішім-жем талқанды тас диірменге тартуға кірсем. Тас диірменді айналдыру ауыр, қолдың қарын талдырады, бірақ амал қанша, әжемнің шамасы жетпейді, басқа балалар әлі кішкене, сондықтан қолымның қаншама талып, иықтарымның талмаусырап қарысқанына қарамастан, бар күшімді жинап, әбден әлім құрып діңкелегенше, күшене отырып айналдырам. Маңдайымнан тер бұршақтап, көзім қарауытып кетеді, сонда да әжеме, інілерім мен қарындасыма сыр білдірмеймін.

Әжемнің:

– Болды, қарағым, алдыңдағы ауыр тас, иығыңды ауыртып аласың, – дегеніне қарамастан, ылғи да қос уыс бидайды артық тартам.

Бүгін де сөйтіп күшене отырып ертеңгі күннің талқанын тартып боп қалған кезімде, тарс-тұрс есік ашылып, үйге Ырысбек пен Әжібек кіріп келді. Есіктің қатты ашылып, қатты жабылғаны сонша, үйдің ортасындағы дөңгелек үстелдің тұрған май шам жалп-жұлп етіп өшіп қала жаздады.

– Кеш жарық, әже, – деді Ырысбек даусы гүр етіп.

– Қарағым, Ырысбекпісің? – деп әжем келгендерге сығырая қараған.

– Ия, мен ғой, әже.

– Қасында тағы біреу бар ма?

– Әжібек қой.

– Ә-ә... Мына беймезгіл уақытта жай жүрсіндер ме?

– Балаңыз бен келініңіздің суретін үлкейтіп едім, соны әкелдім, – деді Ырысбек даусын көтере сөйлеп.

Сөйтті де өзі қолындағы ораулы қағаздың бір жағын Әжібекке ұстатып шамның жарығына тосқан; энеугүні өзім берген суреттен айна қатесі жоқ көкем мен апамның үлкейтілген суретін көргенде,

басы әжем болып, бәріміз есіміз шығып аңырып қараппыз да қалыппыз, кәдімгі көкем мен апам тіріліп үйге кіріп келгендей. Әжем өз көзіне өзі сенбегендей жақындаңқырап кеп үңіле қарады да:

– Қарғаларым, қос қарашығым... тіріліп келгендей боп қатар тұра қалғандарын... О, менің айым мен күнім ... – деп, айналып-толғанып, есі шығып кетті.

– Әже, қай жерге ілейін? – деп сұрады Ырысбек.

– Төрге іл, – деді әжем.

Абыр-дабырға Нәзира әпкем де оянып кеткен. Әуеліде түкке түсінбей басын көтеріп ап одырая қарап жатты да, Ырысбек ойқастап барып төрге суретті ілген кезде ғана, істің мәніне түсінгендей орнынан тұрды. Әжемде ес қалмады.

– Ағаларыңа төрге көрпе салыңдар... Әй, Болатжан, от жаға қойшы, құлыным.... – деп, бәйек боп шәугімге су құйып, шай қойып, Ырысбек пен Әжібекке елжірей қарап:

– Төрге шығыңдар. Отырыңдар. Айналып қана кетейін сендерден. Өлгенді тірілтті деген осы, мың жасағырлар. Өркендерің өссін, қос қарағым... Әй, Қанат, ауыз үйдегі сүтті әкелші.

Бұл енді әжемнің ағынан жарылғанының белгісі. Өне-міне суалуға таяған қоңыр сиырымыздан күніне екі кеседей ғана сүт шығады. Соның бір кесесін шайға да, бір кесесін күніне бір рет жасайтын атала көжеге қататын, қазіргі маған алғызғаны ертеңгі көжеге қатуға алып қойған сүт еді. Сол сүтке әлгінде ғана ақ тер-көк тер боп ертеңгі азыққа деп мен тартқан талқанды түгел бір табақ қып шылап, Ырысбек пен Әжібектің алдына қойды.

– Алыңдар, айналайыңдар, – деп бәйек боп жүр. – Әй, Нәзира, ағаңа шай құй.

Нәзира әпкем де төрдегі суретке қарап қойып, риза көңілмен шай құйып беруге кірісті. Біз, балалар да, әке-шешеміздің суретіне қайта-қайта жалтақтай қарап, онан шыланған талқанды көсей асаған Ырысбек пен Әжібекке көз саламыз, аузымызға үйірілген сілекейді тамсана жұтынып қойып, ернімізді жалаймыз. Үйеме табақ талқан лезде сап болды. Маңдайлары тершіген Ырысбек пен Әжібек бір-біріне қарап жымыңдасып қояды. Әжібек кекірініп те алды, тойғанының белгісі. Ыстық суды сораптата ұрттап бірер шыныаяқ ішіп тоқтарын басқаннан кейін, Ырысбек Әжібекке ымдап қол созған. Әжібек ұшып тұрып, келгендерінде қабырғаға сүйеп қойған домбыраны қолына

алып, құлақ күйіне келтіре бебеулетіп қағып-қағып жіберді де, онан соң әжеме:

– Әже, сізге бір ән салып берейін, – деді, көзінің қиығымен Нәзира әпкеме де қарап қояды.

– Сала ғой, карағым, – деді әжем елжіреп.

– Сол-ақ екен, Ырысбек домбырасын безілдетіп-безілдетіп алып, төбе құйқанды шымырлатар ғажап әуендердің бірінен кейін бірінің басын тез-тез қайыра отырып бір кез:

«А-хо-ау-у-у, хайли-лау, ли-лэй-лау...» – деп әдемі, зор қоңыр даусымен бастап кеп жіберген кезде, күп-күңгірт боп көлеңкелеріміз ербиіп, үрейді ұшырып отыратын жадау-жүдеу үйдің іші самалдай боп жарқырап сала берді.

*Қыз емес қыздың аты қызыл асық,
Жігіттер қыз балаға болған гашық.*

Сырттағы дүниені сықырлатып уысына қысқан ызғарлы қыс та, көзің түскен жерде мен мұңдалап екі иығыңнан зілдей боп басып тұратын жадау-жүдеу тұрмыс та, әркімнен бұғып, жасқанып, именшек отыратын күйкі тірлік те – бәр-бәрі де ысырылып кейін қап, дүние түгел әсем әнге, сән-салтанатқа толып, жартыкеш көңілдің кем-кетігі тегіс жазылған, жайраңдаған жаз өмір орнады. Шіркін, өмір деген қандай сұлу, қандай жарқын! Өмір сүру, тірі жүру қандай бақыт! Адамдардың бір-біріне көрсететін сый-құрметі, сүйіспеншілігі қандай ғажап!

«А-хо-оу-у хай-ли-лау ли-ли-лау лэй-лэй-лау...»

Шіркін, осындай да ғажап ән, ғажап дауыс болады екен-ау?! Бүкіл болмысыңды сиқырлап алып, өзімен бірге елітіп, тіл жеткісіз ғаламат сезімге бөлейді.

Сөйтіп, бір әннің сиқырлы дүниесіне еніп, соның өзінен ес жия алмай езіліп отырғанымызда, Ырысбек екінші әнді бастап кетті. Тағы да алғашқыға ұқсас, одан артып түспесе кем түспейтін әсем дүние есігін ашты...

Онан кейін үшінші ән, төртінші ән, ... бесінші ән... Ырысбектің әндері көбейе түспесе, азаюшы ма еді. Көзін жұмыңқырап ап, бет-аузы әннің ырғағына қарай сан құбылып, әдемі зор даусымен бүкіл дүниені сиқырлап қойғандай.

Көптен бері, сонау өзі әскерден қайтқан күнгі кештен кейін оның дәл бүйтіп ән салғанын көрмеп едім; өңі керемет сұлуланып, нұрланып, әншейіндегі жексұрындығынан, иттігінен із де қалмаған. Әжем алдындағы жұлық-жұлық жабағы жүнді жібекше талдап түте отырып, әрбір жаңа әннің тұсында басын көтеріп ап, көзі жасаурай сығырайып Ырысбекке айналып-толғана елжірей қарайды, көңілінің көптен бері бір жадырағанын жасыра алмайды; кішкене балалар болса әншейіндегі бірін-бірі түртпектеп отыратын қылықтарынан пышақ кесті тыйылып, бағжырайған көздерін Ырысбектен алмас-тан ауыздарын ашқан күйде демдерін іштерінен алғандай тым-тырыс отыр; Нәзира әпкем пеш жақтан кеп үстелге бір қырын сәл теріс қарап отырып шай құйған әлгіндегі қалпында тас боп мелшиіп қатып қалған, ән тыңдап отыр ма, жо әлде қалғып кетті ме, белгісіз. Қанша уақыт өткенін кім білсін, бір кез бет-аузын қара тер басқан Ырысбек шаршағандай әнін тоқтатып, барлығымызға күлімсірей қарап шықты да:

– Осымен болған шығар, – деді.

– Өркенің өссін, қарағым, көңілімізді бір көтеріп тастадың ғой, – деп, әжем шын көңілден ризашылдығын білдірді.

Жанар мен Жанат әжемді төңіректеп барып ұйқтап қалған, олардан ересектеу Болат қалғып-мүлгіп есінеп отырса, намысына тырысып ұйқыға жеңдіргісі келмейді. Менің де ұйқым келіп отыр, бірақ үйдегі естияр еркек өзім екенім есіме түссе-ақ, ұйқым шайдай ашылады. Нәзира әпкем тұрып төсек салып, әжемнің екі жақ етегін ала жатқан Жанар мен Жанатты жатқызды.

– Көзің қызарып кетті, сен де енді жат төсегіңе, – деді Болатқа.

Нәзира әпкем балаларға төсек сала бастаған соң, Ырысбек пен Әжібек енді өздері де тым кеш отырып қалғандарын түсініп кететін шығар деп ойлағам. Олай болмады.

– Әже, от жағылмаған суық үйге барғым келмей отыр. Рұқсат болса осы үйдің бір бұрышына қона кетсем деймін, – деген Ырысбек самбырлай сөйлеп. Әжем сәл үндемей қалды да, алдындағы түтілген жүнін жинастырып, етегін қағып орнынан тұрды.

– Қонам десең қона ғой, қарағым. Қонақты қуып шығу салтымызда жоқ қой, – деді. Маған әжемнің бұл жауабы Ырысбектен гөрі Нәзира әпкеме арнап айтылғандай көрінді.

Нәзира әпкем үн-түнсіз төрге балалардың төсегіне қатарластыра

қонақтарға да төсек сала бастады. Ырысбек пен Әжібек сыртқа шығып келуге кеткен.

– Әже, мен көрші үйдің біріне барып қонайын, – деген Нәзира әпкем.

– Сөйтсең сөйт, қарғам, – деді әжем күрсіне тұрып, Ырысбек пен Әжібек кіріп, киімдерін шешініп жатуға ыңғайланған кезде, сырт киімін желбегей жамылып Нәзира әпкем далаға шығып кетті. Әжем жатқан соң, жыпылықтап тұрған шамды өшіріп мен де кеп орныма жаттым. Көзім енді ілініп барады екен, біреу бүйірімнен нұқып қалды.

– Әй, Қанат, әлгі Нәзира әпкең қайда кетті? – деп сұрады Әжібек сыбырлап.

– Білмеймін.

– Немене, сонда ол бүгін үйге қонбай ма?

– Көршілердің біреуінің үйіне қонам деп кетті.

Әжібек дереу сырғып барып менің айтқандарымды сыбырлап Ырысбекке жеткізді. Сәлден кейін Әжібек сырғып қасыма қайтып келді.

– Әй, Нәзира әпкең кімнің үйіне кетті?

– Білмеймін.

– Неге білмейсің?

– Кімнің үйіне кеткенін айтқан жоқ.

– Қап!

Енді қараңғы үйде Ырысбек пен Әжібектің күбір-күбір сөзі көбейейін деді. Екеуі қараңғыда отырып киіне бастады.

– Әй, Қанат, киін, сен бізді шығарып саласың! – деді Әжібек әмірлі үнмен. Өзімнің де күткенім сол еді, осы пәлелерден тез құтылайық деген оймен оңайда тұрған киімдерімді лып-лып еткізіп үстіме іле сап, қараңғыда жандарына бардым.

– Бұ қайсың, қараңғы үйде түрегеп жүрген? – деп сұраған әжем.

– Әже, біз ғой, қазір далаға шығып келеміз, – деді Ырысбек.

– Ә-ә, – деп әжем онан әрі қарай күбірлеп құдайға сиынып кетті.

Мен қараңғы үйде сипаланып жүріп есікті ашып, екеуін бастап сыртқа алып шықтым. Түн тастай қараңғы екен. Аспан бұлттанып, оңынан желемік соғып тұр; күн бұзылып, қар жауардың алдында өститін. Иттердің ғана үргені болмаса, ауыл үйдің арасы тым-тырыс, бірде-бір үйде шам жоқ, бәрі де тегіс ұйқыға кеткен.

– Нәзира кімнің үйіне кетті? – деп енді Ырысбек сұрады.

– Білмеймін.

– Қалайша білмейсің? – деп ол шап етіп жағамнан ұстай алды. Менің зәрем ұшып кетті, «әжелеп» аттан салуға шақ қалдым.

– Маған айтқан жоқ.

– Жоқ, сен білесің. Қазір бар да, әжем шақырып жатыр деп ертіп кел.

– Рас айтам, ағатай, кімнің үйінде екенін білмеймін, бізге айтпай шығып кетті, – деп, мен шыжкөбелек боп тұрмын.

– Онда білмегенің үшін жаза тартасың, – деп Ырысбек дір-дір етіп тұрған күйімде тік-тік көтеріп алды да, шыркөбелек айналдырып әкеп есік алдындағы қалың күресінге басымды төмен қаратып қойып қалды. Түнге қарай беті сіресіп жатқан қатты қардың төбеме қатты тигенін білем, бет-аузымды қалың бөргездей осып жібергенін білем, онан әрі сәл есім ауытқып кетіпті. Басым төмен қарай шаншылып күресін қарда қанша тұрғанымды білмеймін, бір кез есім кіргендей боп, аяқ-қолымды тыпырлата бастағам, көрім болғанда, күресіннің жарбақ жағы опырылып кетіп, есікке қарай домалап түстім. Жан-жағымға үрейлене қарасам, Ырысбек те, Әжібек те жоқ екен, домалай ұмтылып үйге кіріп, жан-дәрмен есікті жауып, ілгегін салып алдым. «Уһ» деп осы жерде ғана есімді жиғам. Ішкі есік ашылып, қолына жалп-жұлп еткізіп май шамды ұстап әжем шықты.

– Қанатпысың? Тыныштық па?

– Тыныш... – дедім мен әжемді қорқытпайын деп түк болмағандай жайбарақат үнмен.

– Әлгілер қайда?

– Үйлеріне кетті.

– Тыныш кетті ме, әйтеу?

– Иә, тыныш кетті, – дедім, өне бойым дір-дір етіп, енді сәл тұрсам, әжемді құшақтап еңіреп жіберуге дайын тұрмын. – Ұйқым келді, әже, жатайықшы...

3-30-Б.

Сөздік

қытымыр

суровый, морозный

жетімдік

сиротство

сыркырайды

ломит кости, все кости болят

жота(-ланып)	взгорье, гребень горы, горка
жазалау	наказывать
сирақ	ножки
тыпырлап тұрғанымыз	дрожали, было невтерпёж
қорлық	позор, унижение
қиқарланып	сопротивляясь, упрямствуя
тірідей көміп өлтіріп тастаса	если убьёт, похоронив заживо
шықпыртып ұра түседі	начинает бить, стегать
соққы	удар
үшті-күйді жоғалыпты	исчез бесследно
жан	душа, дух
жын	бес, злой дух
шайтан	черт, сатана
бәкі	перочинный нож, складной ножик
зікір	зикр, радение дервишей (доведение себя до экстаза путем бесконечного повторения 99 эпитетов аллаха)
көзі алақ-жұлақ етіп	глаза бегали во все стороны
алқым	горло, глотка
кылғындыру	душить, придушить
эзер құтылады	еле избавляется
жексұрын	гадкий, противный, мерзкий
ашпастан қақ бөліп айырып	порвать не открывая
қалқа	милая, дорогая, душенька (ласковое обращение к молодым девушкам)
түсі бұзылып	переменившись в лице
түтіге	замыкаясь
қызылкөз пәле	бука, драчун, неистовый

ығыр бол	избегать чего-л. надоедливого
ығыр болған	надоевшие, измученные
шүңірейген көз	ввалившиеся глаза
доңайбат	угроза
алқымға алды	схватил за глотку
әуселе	сила, мощь (человека)
шылқытып жағу	пропитывать чем-либо, обильно намазать
паңданып	гордьясь (горделиво), высокомерно
сыриып өсіп кеткен	вытянулся во весь рост
қарақшы сияқты қалқып тұр	торчит как разбойник (или как пугало)
көзі аларып шатынап шыға келді	глаза засверкали
шекпен	чекмень (домотканый кафтан)
ұрттары томпыып тұр	щёки набухли (наполнились)
сараң	скупой, жадный, скряга
аңқа-шонқа құладым	упасть кувырком, полететь кубарем
тесік	дыра (дырка)
сандық	сундук
көгерген иіс	заплесневелый запах (запах плесени)
буып-түйіп қояды	упаковывает, заворачивает
кәкпір	шумовка (сетчатая)
телмір	1. уставиться на кого-л. 2. смотреть, вызывая жалость у кого-л.
телміре қалғанымызды	уставившись
баттыып-баттыып	бросаться в глаза, быть видным очень резко
шүңқыр	впадина, яма, выбоина

көзіне көк шыбын үймелет	замучить кого-л.
шақшабас	маленькая голова
қаскүнем	вредитель, злоумышленник
кеще	тупой, бестолковый
құлан құдыққа құласа, құлағында құрбақа ойнайды	если кулан упадет в колодец, то на его ушах резвятся лягушки (т.е. злобно насмеяться, глумиться над былым авторитетом)
қалжа	этно. калжа, горячая пища, приготавливаемая из свежего мяса для роженицы или для больного человека
табала(-п)	злорадствовать, ехидничать
құйыршық	прихвостень, угодник
боқмұрын	сопьяк, молокосос
бетімізге басып айтып	говоря откровенно в лицо
көксөкқан	о проклятый!
серке	кастрированный козел (пяти-шести лет) козел-валух
тобылғы	таволга (кустарник с очень крепкой древесиной багрового цвета)
қараған	караганник (кустарниковое растение)
таудан домалатамыз	спускаем с горы
таудан домалату	спустить с горы
күс-күс	мозоль
күнгей	солнечная сторона
кетпен	кетмень, мотыга
шұбырып жүріп кеттік	пошли все вместе (друг за другом)
сілекей	слюна

үнгір	пещера
айбаг	свирепый, грозный вид
киелі	свещенный
дөң	возвышенность, холм, бугорок // возвышенный, холмистый, бугристый
көзді қарықтырады	ослепляет глаза
тостаған	тостаган (небольшая круглая чашка)
арлан	самец (животных, чаще хищных);
бәтуа(-ға) келді	пришли к единому решению, порешили
қорым	қорым (груда мелких гладких каменей, отвалившихся от скал)
қиялап	идти (ехать) по склону, косо- гору, идти по серпантину (при подъеме на крутую гору или при спуске)
бөксе	нижняя часть туловища, тазо- вый пояс
дiңкелегенше	до усталости (перен. до смер- ти)
беймезгіл	некстати, невовремя
одырая	смотреть исподлобья
атала көже	болтушка (из похлебки и воды, муки и айрана)
ымдап	намекая
жадау-жүдеу	неухоженный, обтрёпанный, обнищавший
желбегей	нараспашку, внакидку (о верх- ней одежде)
желбегей жамылып	накинуть на себя (о верхней одежде)

уыс
сыр білдірмеймін
көзім карауытып кетеді
бүйірімнен нұқып қалды
жазалау
намыстанып

ірімшік
жетесіз

қақбас

өктем
бұлдырап
сұрғұлт
төңірегімізге карағанбыз
өң
естияр

аузынан түсіп қалғандай
көзіне көк шыбын үймелету
зәресі зәр түбіне кету
із
даусымен бүкіл дүниені
сиқырлап қойғандай
көзі жасаурай

жасқану
тас боп мелшиіп қатып қалған

есінеу
күз

горсть
не выдаю себя, не подаю вида
глаза темнеют (мутнеют)
ударил в бок
наказывать
оскорбившись, обидевшись (от
унижения чести и достоинства)
сыр домашнего приготовления
1. незнатный, неродовитый;
2. неумный
проклятый, вредный, против-
ный, ненавистный старик
властный, повелительный
мутнея, помутневшие
сероватый
оглянулись вокруг
лицо, облик, вид
ставший сознательным, по-
взрослевший
как две капли воды
показать ему, где раки зимуют
душа ушла в пятки
след
голосом заворошил весь мир
(все вокруг)
слезливыми глазами (наполня-
ясь слезами)
бояться, пугаться, стесняться
застыл как окаменевший (за-
стыл как онемевший)
зевать
отвесная скала, крутой утес

ТҮСІНДІРМЕ СӨЗДІКПЕН ЖҰМЫС

БАСАЛҚАЛЫҚ зат. Ақыл-кеңес берушілік. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 2-т. 123-бет.*

ШАРЫҚ зат. Теріден, тал қабығынан және т.б. арзан заттан лекерлеп жасалған аяқкиім, шаркей. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 10-т. 159-бет.*

ҰЛТАРМА: ұлтарма бас етік. Басы мен қонышын тұтас пішіп алып, бітеу бастап ұлтарған етік. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 9-т. 476-бет.*

ОМБЫЛА ет. Қарға белуардан батып, малтығу. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 7-т. 422-бет.*

МӨНТЕҢ: мөнтең қақты. Безек қақты, безілдеді. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 7-т. 238-бет.*

ПЫСҚЫР ет. Малдың танау, мұрын арқылы кенет қатты дем шығаруы.

ПЫСҚЫРМАПТЫ * Пысқырып та қарамайды. Көзге ілмейді, керек те қылмайды. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 8-т. 25-бет.*

МЕРТІК ет. Сыну, үзілу, шығу. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 7-т. 200-бет.*

ТАБАЛА ет. Біреудің сәтсіздігіне қуану; өзіне сол керек деу. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 8-т. 520-бет.*

ҚҰЙЫРШЫҚ зат. 1. Құйымшақтың сүйірленіп келген ұш жағы. 2. Ауыс. Біреудің қолшоқпары, сойылын соғушысы; жағымпаз. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 6-т. 448-бет.*

ҚИҚАЛАҚТАП ет. Қиқаң-қиқаң ету, қикаңдау, қикаланду. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 6-т. 191-бет.*

ҚАПЕЛІМ үст. сөйл. Қапелімде.

ҚАПЕЛІМДЕ үст. Кенет, тосыннан. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 6-т. 25-бет.*

Қамшы зат. 1. Көлікті айдап жүргізу үшін қолданылатын, таспадан әртүрлі нұсқада түйіп өріп, тобылғы немесе басқа затқа саптап жасаған құрал: ер-тұрманың бір құрамы.

2. Қамшы болды. Ауыс. Себеп болды, уәж болды. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 5-т. 618-бет.*

КҮДЕР: күдер үзді. Орындауға болмасына көзі жетті, үмітін үзді, түңілді. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 5-т. 259-бет.*

КЕСІР зат. Зиян, залал, зардап. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі 5-т. 4-бет.*

ТӨЛЕҢГІТ зат. көне. Төренің күтушісі, малшы-жалшы қызметшісі. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 9-т. 232-бет.*

ҚЫПЫЛДА ет. Тынышы кету, тықыршу. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 6-т. 613-бет.*

Май тоңғысыз. Жайма-шуақ жылы күн. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 7-т. 90-бет.*

ТҮРТПЕКТЕ ет. 1. Бірдемені қайта-қайта түрткілеу, үсті-үстіне шұқылау.

2. Ауыс. Оны-пұны жұмыс істеу. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 9-т. 341-бет.*

ТӨҢІРЕКТЕ ет. Бір нәрсенің айналасынан ұзап кете алмау, айналшықтау, айналсоқтау. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 9-т. 238-бет.*

ОТ АУЫЗДЫ (От ауызды, орақ тісті). Өткір тілді, ділмар, шешен. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 7-т. 482-бет.*

ДОЙЫР: дойыр камшы. Ұрыс-қағыста ұстайтын, қысқа сапты жуан өрмелі камшы. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 3-т. 147-бет.*

ЖАРТЫКЕШ сын. Ауыс. Толымсыз, шала-шарпы. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 3-т. 699-бет.*

ЖАБАҒЫ зат. Қой мен түйе малының жазғытұрымғы ұйысқан қысқы жүні. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 3-т. 477-бет.*

КҮРЕСІН зат. Күрелген қардың үйіндісі. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 5-т. 362-бет.*

ЖЕЛЕМІК зат. Сәл-пәл соққан жел. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 4-т. 63-бет.*

СҰҚҚЫЛА ет. Үшкір затты піскілеу, түйреу. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 8-т. 387-бет.*

БАУЫЗДА ет. Тамақтың, алқымның астынан пышақпен ору, шалу, қиып түсу. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 2-т. 164-бет.*

ШЕҢГЕЛ зат. Саусақтардың тарбиып кең ашылған аясы. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 10-т. 201-т.*

ДАЛ сын. Дал болды. Басы қатты, мәңгірді. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 3-т. 35-бет.*

ДОҢАЙБАТ зат. Біреуге көрсетілетін ызбар, сес. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 3-т. 155-бет.*

ЖЫЛТ ЕТКЕН. Көрінген, жаңадан пайда болған; кез келген. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 4-т. 294-бет.*

ЖҮГЕРМЕК зат. Қатты наразы болған жағдайда ер балаға айтылатын қарғыс. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 4-т. 242-бет.*

ДЕЛДИ ет. Киімнің не басқа бір нәрсенің көтеріңкілеу, шығыңқылау болып тұруы. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 3-т. 101-бет.*

ОҢҚА-ШОҢҚА: оңқа-шонқа құлады. Аяғы аспаннан келді, омакаса құлады. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 7-т. 435-бет.*

ЖАРҒАҚ зат. Бір түсті құлын терісінен түгін сыртына қаратып тіккен сырт киім; доха. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 3-т. 685-бет.*

ПАНА зат. Біреуге істелген қорғаныш, сая. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 7-т. 613-бет.*

МЫСЫ ҚҰРЫДЫ Лажы таусылды, лажсызданды. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 7-т. 291-бет.*

ҰЙЛЫҚ ет. Топтану, бір жерге шоғырлану. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 9-т. 465-бет.*

ҚҰЙҒЫТ ет. Құйындатып қатты шаба жөнелу. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 6-т. 440-бет.*

КІЛТ үст. Кенет, шұғыл, тез, шапшаң. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 5-т. 402-бет.*

ҰЗЫНА: ұзына бойы. Өн бойы, бастан-аяқ. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 9-т. 460-бет.*

ЖЕНТЕК зат. Бір-біріне кірігіп түйдектелген құм, топырақ, тас. т.б. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 4-т. 81-бет.*

ШӨРЕ-ШӨРЕ сын. Тиянақсыз, тұрақсыз, әрі-сәрі, не онда емес, не мұнда емес. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 10-т. 271-бет.*

ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ СӨЗДІК

ҚЫЗЫЛ КӨЗ ПӘЛЕ Барып тұрған пәлекор, жалақор.

АЯҒЫНАН ТІК ҚОЙДЫ (ТҰРҒЫЗДЫ) Мазасын алды, өре түрегелдірді.

ТЕПСЕ ТЕМІР ҮЗЕДІ (СЫНДЫРАДЫ) Мықты, мығым, берік.

ДЕГЕНІНЕ ЖЕТТІ Мақсаты орындалды.

КӨЗ САЛДЫ (ТАСТАДЫ) қарады, көзін тікті, көңілі бөлінді.

ДЕЛЕБЕСІ ҚОЗДЫ Арқасы қозды, кеу-кеуге еріп қызды, көтерілді, желікті.

ЕКІ ОТТЫҢ АРАСЫНДА (ОРТАСЫНДА) ҚАЛДЫ Айнала қиындыққа ұшырады.

ШЫБЫН ЖАН көне Өмір, тірлік мағынасында (Діни ұғым бойынша кісі өлгенде «жаны» шыбын тәрізді ұшып кетеді-міс).

КӨЗІНІҢ (КӨЗ) АСТЫМЕН ҚАРАДЫ Бетіне тіктеп қарамай, қабағының астымен қарады.

МЫСЫ (МЫСЫМ) ҚҰРЫДЫ Амалы таусылды.

АУЗЫНАН ТҮСКЕНДЕЙ // АУЗЫНАН ТҮСЕ (ТҮСП) ҚАЛҒАН-ДАЙ Айнымай ұқсаған, сойып терісін қаптап қойғандай.

КӨЗІНЕ КӨК ШЫБЫН // КӨК АЛА ҮЙМЕЛЕТТІ Қорлады, азапқа түсірді.

ЗӘРЕ-ҚҰТЫ ҚАЛМАДЫ // ЗӘРЕСІ ҰШТЫ // ЗӘРЕ ҚАЛМАДЫ // ЗӘРЕСІ ЗӘР ТҮБІНЕ КЕТТІ // ЗӘРЕСІ ҚАЛПАҚТАЙ БОЛДЫ Қатты қорықты, жүрегі ұшты, үрейі қашты, көзі тас төбесіне шықты.

ӘБИГЕРГЕ ТҮСТІ // ӘБИГЕР БОЛДЫ // ӘБИГЕРІ ШЫҚТЫ Асып-састы, берекесі кетті, қуаты қашты.

БӘЙЕК БОЛДЫ Асты-үстіне түсті, асқан ілтипат көрсетті, кішіпейілдік жасады.

ЫМ ҚАҚТЫ Ишара етті, белгі білдірді.

КӨЗІ ІЛІНДІ (ІЛІКТІ) Ұйқыға кетті, ұйықтап кетті.

ЕТ БАУЫРЫ ЕЛЖІРЕДІ (ЕЗІЛДІ) Аяды, есіркеді, жаны ашыды; туыскандық, жақындық етті.

ҚҰСТАЙ ҰШТЫ Жүрісіне көз ілеспеді, зымырады.

СҮЙЕУ БОЛДЫ // ҚЫЛДЫ Медет тұтты, арқа сүйеді.

ҚОЛ БҮЛҒАДЫ Шақырды, Қоштасып қалды.

ЖЫМ (ЖЫМДАЙ) БОЛДЫ Үні өшті, сөйлеп отырған сөзін қоя қойды.

АУЫЗ ТИДІ (ТИГІЗГЕН ЖОҚ) Дәм татты, аздап тамақ ішті; дым татырмады.

КҮДЕР (ҮМІТ) ҮЗДІ Көңілі суыды, сенімін жоғалтты, тілегі кесілді.

ДАЛ БОЛДЫ // ҚЫЛДЫ // Не істерін білмей састы, әуреке салды.

КӨЗІН БАҚЫРАЙТЫП ҚОЙЫП Көз алдында, көзінше, көзбе-көз.

МҰРТТАЙ ТҮСТІ (ҰШТЫ) Жалп етіп, баудай құлады, кенет сылқ жығылды.

МАЙ ТОНҒЫСЫЗ Аса суық емес, қоңыр салқын деген мағынада.

ҚҰДЫҚҚА ҚҰЛАН ҚҰЛАСА; ҚҰРБАҚА ҚҰЛАҒЫНДА ОЙНАЙ-ДЫ Бағы тайғанды кім көрінген басынады деген мағынада.

БАС КӨТЕРЕР // БАС КӨТЕРГЕН АДАМЫ, АЗАМАТЫ, КІСІСІ Қолынан іс келер, басшылық ете алар.

СҮЙЕКТЕН ӨТТІ Жанына қатты батты, жанды ауыртты.

ТӨБЕСІ КӨККЕ ЖЕТТІ // ТИДІ Қатты қуанды, шаттанды, қуанышын тасытты.

САДАҒАСЫ (САДАҒАҢ) БОЛАЙЫН (КЕТЕЙІН) Құрбаның болайын, шыбындай жаным сенің жолыңда болсын деген мағынада.

ЖАНЫНА БАТТЫ (ТИДІ) Қабырғасын қайыстырды, қатты күйзелтті.

ЕТ ЖҮРЕГІ ЕЗІЛДІ Уайымдады, қайғырды.

ОРАҚ АУЫЗ (АУЫЗДЫ) Өткір, өктем тілді, адуын мінезді, тілді кісі.

АУЗЫНА ҚАРАТТЫ Бағындырды, билігін жүргізді, өз ыркына, дегеніне көндірді.

АЯҚ (ТАБАН) АСТЫНАН Кенеттен, бірден, күтпеген жерден.

КӨКЕСІН ТАНЫТТЫ Көресіні көрсетті.

КӨК ЖЕЛКЕ Қарақұс, шүйде жалғасқан сырт мойын.

ТАБАНЫН ЖАЛАДЫ көне. Жалынып-жалпайды, құлдық ұрды.

ҚАМШЫ БОЛДЫ Түрткі болды, итермеледі.

КҮДЕР (ҮМІТ) ҮЗДІ Көңілі суыды, сенімін жоғалтты, тілегі кесілді.

ПЫШАҚ КЕСКЕНДЕЙ ҮЗІЛДІ (ТОҚТАДЫ, ТЫЙЫЛДЫ) ПЫШАҚ КЕСТІ ТЫНДЫ Бірден, кілт кенеттен шорт тоқтады.

ТӨСЕК ТАРТТЫ (ТАРТЫП ЖАТЫР) Сырқат мендеп жатып қалды, қатты ауырды, науқастанып жатыр.

ЖЫЛТ ЕТКЕН Азғана, болмашы.

ШЫБЫН ЖАН (ШАҚҚАН) ҒҰРЛЫ (ҒҰРЫМ) КӨРМЕДІ Түкте сескенбеді, түкте елемеді, менсінбеді.

ЖЕМЕ-ЖЕМГЕ КЕЛГЕНДЕ Бірме-бір келгенде, мезгілі жеткенде.

ЕКІ ДҮНИЕ Діни ұғымда екі дүние бар деп есептейді: бірі тіріліктегі кез, бұл – жалған дүние, екіншісі, адам өлгеннен кейінгі кез, бұл – шын дүние.

ҚАНЫ ҚАЙНАДЫ Ызalandы, қатты күйінді.

*Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. Кеңесбаев І.К.
Алматы, «Ғылым» баспасы, 1977 ж.*

БАҚЫЛАУ СҰРАҚТАРЫ

1. Ырысбек кім?
2. Ырысбекті ауыл адамдары неге жақсы көрмеді?
3. Ырысбек қалаға бидай сатуға кіммен барады?
4. Ауылға келе жатып жолда Ырысбек Байдалы шалға не істейді?
5. Ырысбек кімнің әпкесіне хат жазады?
6. Нәзираға Ырысбектің хатын кім тасиды?
7. Нәзира Ырысбектің хатын оқи ма?
8. Қанаттан көкесі мен апасының суретін Ырысбек неге сұрайды?
9. Қыс ортасында мектеп неге жабылды?
10. Ата-аналар Байдалы шалға не үшін барды?
11. Ата-аналар Байдалы шалдан нені өтінді?
12. Байдалы шал ата-аналардың өтінішіне қалай қарады?
13. Байдалыға Нұғыман не үшін ренжіді?
14. Байдалы кім?
15. Нұғыман қандай адам болған?
16. Әжібек Байдалы шалға не үшін ызалы?
17. Әжібек балаларға қандай тапсырма берді?
18. Балалар Ешкіөлмеске не үшін барды?
19. Тауға отын шабуға балаларды кім бастап барады?
20. Олар таудан ненің ізін көрді?
21. Алма ағаштың түбінен не атып шықты?
22. Қарақаншықты кім киелі ит деді?
23. Балалар ненің күшігін алғысы келді?
24. Олар қандай ағашты шабуға кірісті?
25. Оларға төмендегі ауылдың кемпір-шалы, бала-шағасы қолдарын бұлғап, неге айқайлайды?
26. Олар қос көк тастың астынан нені байқады?
27. Қасқырлар нені жұлқа тартып, кергілеп барады?
28. Келесі күні балалар отынға тауға барды ма?

29. Отынды кімнің үйіне әкелді?
30. Ырысбек кімдерге төлеңгітерім боласындар деді?
31. Ырысбек балаларға нені үйрететінін айтты?
32. Ырысбек пен Әжібек беймезгіл уақытта Қанаттың үйіне неге келді?
33. Суретті кім үлкейтті?
34. Суреттегі бейнелер кімнің көкесі мен апасы?
35. Қанаттың әжесі оларды (Ырысбек пен Әжібек) қалай қарсы алды?
36. Әжесі дастарханға қандай тағам қойды?
37. Оларға шайды кім құйды?
38. Қанаттың әпкесінің аты кім?
39. Ырысбек кімнің үйінде домбырамен ән айтты?
40. Ол қанша ән айтты?
41. Әжібек қандай адам?
42. Ырысбек қандай адам?
43. Олар Қанатқа не үшін күш көрсетті?

ТАПСЫРМА

1. Әңгімені оқып, мазмұндаңыз.
2. Әңгімені ұнтаспадан (аудиокассета) тыңдаңыз.
3. Әңгіме бойынша төмендегі сұрақтарға қатысты деректерді табыңыз.

1. Ырысбек балаларды жазалаудың қандай жолын тапты?
2. Ырысбек Нәзираға хатты тасуға Қанатты қалай көндірді?
3. Байдалы шал ауылдағыларға қаладан базарлық деп не әкеле жатады?
4. Ырысбек қаладан қайтар жолда Байдалы шалды қалай қорқытып, қор қылады?
5. Қайрат пен Бәткеннің үстіне киген киімдері қандай?
6. Әжібек қалай киінген, ол неге ұқсайды?
7. Кімдер шарықтарын шылқыта майлап үйден шықты?
8. Ырысбек Қанаттың үйінде ән айтқан кезде өңі қандай болады?

4. Әңгімеден омонимдерді тауып жазыңыз.

Үлгі: *Жас, бір, ақ, бас, ара, қыс, қор, арық, жаз, біз, қос, ор, құрт, қарақшы, ет, дойыр, жел, жабағы*

ЖАС I – III

ЖАС I зағ. адамның, жан-жануардың, т.б. өмір сүру мезгілін белгілейтін уақыт, жыл саны.

ЖАС II сын. жас өспірім, жеткіншек, қыз-бозбала.

ЖАС III зат. жылағанда көзден шығатын сұйық зат.

5. Әңгімеден синонимдерді тауып жазыңыз.

ҰЛПІ :

• *Ыза, ашу, қыжыл, зығыр, зығырдан. Наразылықтан, зығырданы қайнағандықтан пайда болатын сезім, бұлқан-талқан күй.*

• *Ауру, сырқат, науқас, дімкәс. Дертке шалдыққан адам.*

6. Әңгіме бойынша Ырысбектің мінез-құлқын, ісін суреттеп беріңіз.

САЙЫН МҰРАТБЕКОВ
(1936-2007)

Сайын Мұратбеков Алматы облысы, Ақсу ауданы, Қоңыр ауылында дүниеге келген. Ол қазақтың көрнекті жазушысы. Оның 1961 жылы жарық көрген «Менің қарындасым» атты әңгімелер жинағынан бастап «Ауыл оты» (1964), «Көкорай» (1967), «Отау үй» (1968), «Жабайы алма» (1972), «Дос іздеп жүрмін» (1973), «Көкорай» (1979), т.б. кітаптарында ауыл тіршілігі көркем бейнеленген. «Тел өскен ұл» (реж. Ш. Бейсенбаев, 1976) кинофильмі сценарийінің авторы. Алекс ла Гуманың «Тас ғалам» романын қазақ тіліне аударған. «Құрмет белгісі» орденімен және бірнеше медальмен марапатталған.

МАЗМҰНЫ

Алғы сөз	3
Ағаларым	5
Сөздік	6
ТҮСІНДІРМЕ СӨЗДІКПЕН ЖҰМЫС	7
ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ СӨЗДІК	8
БАҚЫЛАУ СҰРАҚТАРЫ	8
ТАПСЫРМА	8
МЕҢІҢ ӘКЕМ	11
Сөздік	16
ТҮСІНДІРМЕ СӨЗДІКПЕН ЖҰМЫС	18
ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ СӨЗДІК	19
БАҚЫЛАУ СҰРАҚТАРЫ	20
ТАПСЫРМА	20
МЕҢІҢ ҒАЖАП ПИМАЛАРЫМ	23
Сөздік	28
ТҮСІНДІРМЕ СӨЗДІКПЕН ЖҰМЫС	31
ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ СӨЗДІК	32
БАҚЫЛАУ СҰРАҚТАРЫ	32
ТАПСЫРМАЛАР	33
БЕРДІБЕК СОҚПАҚБАЕВ (1924-1992)	35
ИҒАҢ	36
Сөздік	40
ТҮСІНДІРМЕ СӨЗДІКПЕН ЖҰМЫС	43
ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ СӨЗДІК	44
БАҚЫЛАУ СҰРАҚТАРЫ	45
ТАПСЫРМА	45
БИҒАҢ	47
Сөздік	51
ТҮСІНДІРМЕ СӨЗДІК	54
ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ СӨЗДІК	55
БАҚЫЛАУ СҰРАҚТАРЫ	56
ТАПСЫРМА	56
КҮЛПӘШТІҢ ҰРШЫҒЫ	58
Сөздік	64
ТҮСІНДІРМЕ СӨЗДІКПЕН ЖҰМЫС	66
ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ СӨЗДІК	67
БАҚЫЛАУ СҰРАҚТАРЫ	68
ТАПСЫРМА	68
КӨК ТАЙЫНША	70
Сөздік	77
ТҮСІНДІРМЕ СӨЗДІКПЕН ЖҰМЫС	80

ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ СӨЗДІК	81
БАҚЫЛАУ СҰРАҚТАРЫ.....	82
ТАПСЫРМА.....	83
ОРАЛХАН БӨКЕЕВ (1943-1993)	83
ӨГЕЙ ШЕШЕ	85
Сөздік	89
ТҮСІНДІРМЕ СӨЗДІКПЕН ЖҰМЫС	92
ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ СӨЗДІК	93
БАҚЫЛАУ СҰРАҚТАРЫ.....	94
ТАПСЫРМА.....	94
ТАҒЫ ДА ЖАҢА АЗАП. ҚАШУ	97
Сөздік	101
ТҮСІНДІРМЕ СӨЗДІКПЕН ЖҰМЫС.....	102
ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ СӨЗДІК	103
БАҚЫЛАУ СҰРАҚТАРЫ.....	103
ТАПСЫРМА.....	104
СМИТФИЛД БАЗАРЫНДАҒЫ КЕШ. МАҒАН ТӨНГЕН ЗОР ҚАУІП..	105
Сөздік	110
ТҮСІНДІРМЕ СӨЗДІКПЕН ЖҰМЫС.....	111
ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ СӨЗДІК	112
БАҚЫЛАУ СҰРАҚТАРЫ.....	112
ТАПСЫРМА.....	113
МЕН ҮРІП ҮЙРЕНДІМ. ЖАҢА ТАНЫСТАР.....	115
Сөздік	119
ТҮСІНДІРМЕ СӨЗДІКПЕН ЖҰМЫС.....	121
ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ СӨЗДІК	121
БАҚЫЛАУ СҰРАҚТАРЫ.....	121
ТАПСЫРМА.....	122
ДАРБАЗА.....	123
Сөздік	130
ТҮСІНДІРМЕ СӨЗДІКПЕН ЖҰМЫС.....	132
ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ СӨЗДІК	132
БАҚЫЛАУ СҰРАҚТАРЫ.....	133
ТАПСЫРМА.....	133
ДЖЕЙМС ГРИНВУД (1833–1929)	135
ЗОРЛЫҚ ПЕН ҚОРЛЫҚ	136
Сөздік	161
ТҮСІНДІРМЕ СӨЗДІКПЕН ЖҰМЫС.....	167
ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ СӨЗДІК	169
БАҚЫЛАУ СҰРАҚТАРЫ	170
ТАПСЫРМА.....	172
САЙЫН МҰРАТБЕКОВ (1936-2007)	173

Әлімбек Гауһар Рысбекқызы

**Көркем шығармалар арқылы тіл үйретуге арналған
ҚАЗАҚ ТІЛІ**

Редакторы *Алтысбаев Т.Ж.*
Техникалық редакторы *Винокурова Р.И.*
Компьютерде беттеген *Дүйсебаева С.*

Басуға 20.11.2014 қол қойылды. Қағазы офсеттік.
Қаріп түрі «Times New Roman». Пішімі 60×84^{1/16}.
Офсеттік басылыс. Шартты баспа табағы 10,0. Баспа табағы 11,0.
Таралымы 4000 дана. Тапсырыс № 1151.



ЖШС РПБК «Дәуір», 050009,
Алматы қаласы, Гагарин д-лы, 93а.
E-mail: rpik-dauir81@mail.ru, zakaz@dauir.kz